

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

УДК 347.991(477)(091)“1943/1945”(043.3)

ПОТИЛЬЧАК Богдан Олександрович

**ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНСЬКОЇ РСР
У 1943-1945 рр.: ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ, КАСАЦІЙНА
ТА НАГЛЯДОВА ПРАКТИКА**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація на здобуття
наукового ступеня кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент
ОГІРКО Ростислав Семенович

Київ – 2015

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.	3
Вступ.	5
РОЗДІЛ 1. Стан наукової розробки теми.	14
1.1. Історіографія дослідження.	14
1.2. Джерельна база дисертації.	41
1.3. Методологія дослідження.	47
Висновки до розділу 1.....	51
РОЗДІЛ 2. Правовий статус Верховного Суду Української РСР, організаційна діяльність і структурна розбудова.....	54
2.1. Верховний Суд у системі судоустрою Радянської України.....	54
2.2. Організаційна діяльність і структурна розбудова Верховного Суду УРСР у 1943-1945 рр.	70
2.3. Організаційно-правове забезпечення кадрового потенціалу суддів і співробітників Верховного Суду УРСР	91
2.4. Позаслужбова громадсько-політична й оборонна діяльність та життєзабезпечення.	101
Висновки до розділу 2.....	117
РОЗДІЛ 3. Особливості процесуальної діяльності Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр.	119
3.1. Кримінальне правосуддя у Верховному Суді УРСР.....	119
3.1.1. Касаційне кримінальне провадження.....	119
3.1.2. Особливості наглядкової судово-кримінальної практики.....	148
3.2. Особливості цивільно-правового судочинства у Верховному Суді Української РСР (1943-1945 рр.).....	168
Висновки до розділу 3.....	183
Висновки.	186
Список використаних джерел і літератури	197
Додатки.....	233

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

В.о. – виконуючий обов'язки

ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)

ВР – Верховна Рада

ВСУ – Верховний Суд України

ВС СРСР – Верховний Суд Союзу Радянських Соціалістичних Республік

ВС УРСР – Верховний Суд Української Радянської Соціалістичної Республіки

ВЦВК – Всесоюзний Центральний Виконавчий Комітет

ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет

ДАКО – Державний архів Київської області

ДПУ УСРР – Державне політичне управління Української СРР

ЗпСУ – Закон про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік

КК – Кримінальний кодекс Української РСР

КВК Кримінально-виконавчий кодекс

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

КПК – Кримінально-процесуальний кодекс

ЛКСМУ – Ленінська комуністична спілка молоді України

Наркомат – народний комісаріат

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки

НКЮ – Народний комісаріат юстиції

НС УСРР – Найвищий Суд Української СРР

Облсуд – обласний суд

ОН – Особлива нарада

ПВР – Президія Верховної Ради

Райсуд – районний суд

РЖУ – районне житлоуправління

РНК – Рада Народних Комісарів

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

Ст. (ст.) – стаття

УВО – Український військовий округ

УЕН – Українська економічна нарада

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ЦВК – Центральний Виконавчий Комітет

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦК УРСР – Цивільний кодекс Української РСР

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодення нашої держави демонструє перманентні спроби влади реформувати правову систему України, зокрема її судочинство. Назріла через низку невирішених проблем вітчизняного правосуддя судова реформа безпосередньо зачепила й найвищий орган у системі судів загальної юрисдикції – Верховний Суд України. В останні роки спостерігалися небезуспішні спроби влади шляхом запровадження вищих спеціалізованих судів де-факто обмежити повноваження Верховного Суду (ВС) України, відтак одним із завдань реформування має стати усунення допущених правових колізій і повернення вищому судовому органу України цього статусу фактично. Кроком у цьому напрямку стало прийняття Верховною Радою України 12 лютого 2015 р. Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», який, хоча й переглянув компетенцію ВС України, проте не повернув йому касаційні повноваження у повному обсязі. Водночас практика судової системи країн ЄС засвідчує, що в більшості з них існує єдина касаційна інстанція.

В історії Верховного Суду України особливе місце посідає період Другої світової війни, коли його зафіксовані в чинній Конституції та законах повноваження цинічно ігнорувалися правлячим політичним режимом, а сама інституція підмінялася позасудовими органами. Юрисдикція вищого судового органу республіки була звужена законодавчо, а відповідна його роль у системі судів Української РСР фактично нівелювалася.

Вивчення цього суперечливого історичного досвіду, врахування його уроків, на наш погляд, є особливо цінним, важливим й актуальним сьогодні – у період реалізації в Україні започаткованої судової реформи. Наукова актуальність проблеми організації та діяльності Верховного Суду Української РСР на завершальному етапі Другої світової війни визначається практичною відсутністю у вітчизняній історично-правовій науці спеціальних комплексних досліджень, у яких предметом вивчення поставали б питання організаційної діяльності, структурної розбудови, наглядової й касаційної практики вищого судового органу республіки у 1943-1945 рр. Особливо актуальними є аспекти

пов'язані з відновленням функціонування Верховного Суду Української РСР як вищого органу в системі судів загальної юрисдикції республіки, його цивільною і кримінальною судовою практикою на визволених від нацистських окупантів теренах України. Прикладна актуальність дослідження полягає в доцільності вивчення досвіду діяльності Верховного Суду Української РСР в радянський період з метою врахування його в сучасній організаційній і судовій практиці вищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції України.

Хронологічні межі дисертації визначені періодом із січня 1943 р. (коли ВС УРСР відновив діяльність на звільненій території республіки) до кінця 1945 р. Конкретні завдання дослідження вимагали часткового розширення його хронологічних рамок, зокрема, в частині аналізу правового статусу, засад організації та діяльності ВС у системі судоустрою УРСР. Верхня хронологічна межа дослідження конкретизується завершенням Другої світової війни, відміною ПВР СРСР у вересні 1945 р. режиму військового стану на більшій частині території УРСР, окрім її західних областей, припиненням обмежень і вилучень загальної судової юрисдикції періоду війни й поверненням радянської юстиції в правове поле мирного часу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках планової наукової роботи Інституту політології та права НПУ імені М. П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук (правознавство)», затвердженої Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 22 грудня 2006 р.). Тему дисертації затверджено Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова 29 червня 2011 р. (протокол № 10), уточнено 7 квітня 2015 р. (протокол № 8).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є комплексний аналіз історичної динаміки статусу і повноважень Верховного Суду Української РСР, особливостей його організаційної й правосудної діяльності на завершальному етапі Другої світової війни. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких наукових *задач*:

- *з'ясувати* рівень опрацювання проблеми в юридичній, теоретико-правовій та історично-правовій літературі; систематизувати й проаналізувати джерельну базу дослідження;

- *простежити* зміни у правовому статусі, засадах організації й діяльності ВС УРСР як вищого органу у системі судоустрою республіки напередодні та в роки Другої світової війни;

- *розкрити* особливості організаційної та контрольної діяльності у ВС УРСР, зміст і динаміку його структурної розбудови в період відновлення роботи судової системи на визволеній території України у 1943-1945 рр.;

- *встановити* специфіку кадрового забезпечення діяльності ВС УРСР і *виявити* основні шляхи вирішення проблеми кадрів у ВС УРСР у визначений хронологічний період;

- *висвітлити* повну залежність органів державного управління, в т.ч. суду, від рішень тоталітарного режиму, особливості позаслужбової діяльності суддів і працівників апарату ВС УРСР, їх участь в ініційованих владою ідеологічно-пропагандистських і військово-оборонних кампаніях;

- *проаналізувати* кримінальну практику ВС УРСР; із метою з'ясування впливу об'єктивних процесів воєнної доби на характер кримінального судочинства визначити особливості його касаційного та наглядового провадження;

- *простежити* матеріали цивільної практики ВС УРСР за категоріями справ, визначити та схарактеризувати особливості цивільно-правового провадження на завершальному етапі війни;

- *сформулювати* перспективні напрямки досліджень проблеми й рекомендації, що враховували б історичні уроки й досвід діяльності ВС УРСР досліджуваного періоду з метою їх використання в ході сучасної судової реформи.

Об'єктом дослідження є судоустрій та система судочинства Української РСР в роки Другої світової війни.

Предмет дослідження – організаційна діяльність, касаційна й наглядова практика ВС УРСР у 1943-1945 рр.

Методи дослідження. З метою досягнення достовірності результатів наукового дослідження у дисертації використано низку філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-правових методів пізнання. Пріоритетними у дисертаційному дослідженні стали методи філософської діалектики та історизму, що передбачають розгляд правових явищ під кутом зору об'єктивного стану розвитку суспільства. Їх застосування дозволило розкрити внутрішню суперечність усієї системи радянської юстиції сталінської доби (підрозділ 2.1) та розглянути процес відновлення діяльності Верховного Суду Української РСР на визволеній території республіки у 1943-1945 рр. у контексті сучасних цим подіям суспільно-політичним тенденціям і в чинній системі юстиції (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4).

Наскрізне застосування отримали загальнонаукові методи. Зокрема, аналітичне вивчення емпіричних даних джерельної бази забезпечило приростання нового знання на основі методу синтезу. Місце Верховного Суду УРСР у єдиній системі судустрою радянської держави досліджується за допомогою системно-структурного методу. Порівняльний метод застосовувався для співставлення повноважень і функцій вищого судового органу УРСР на різних етапах його еволюції (підрозділ 2.1). Метод функціонального аналізу дав змогу з'ясувати функціональні складові окремих структурних підрозділів апарату Верховного Суду республіки (підрозділ 2.2).

Серед методів конкретних наук найширше застосування у дисертації отримали методи правознавства та історичної науки. Зокрема, формально-юридичний метод застосовувався для контекстного аналізу нормативно-правових актів (підрозділ 2.1). Історично-правовий – забезпечив вивчення еволюції правового статусу, засад організації та діяльності Верховного Суду Української РСР у системі судустрою республіки напередодні та в роки Другої світової війни (підрозділи 2.1, 2.2). Юридично-компаративний метод використано при аналізі й співставленні поглядів науковців стосовно статусу і повноважень Верховного Суду СРСР і союзних республік, а також при порівнянні положень конституційних і законодавчих актів Української РСР і Союзу РСР про судустрій (підрозділи 1.1., 2.1). Метод юридичної

герменевтики використано для опрацювання та інтерпретації наукових правознавчих досліджень (підрозділ 1.1).

За допомогою конкретно-історичного методу розглядалися політико-правові підходи керівництва СРСР до розв'язання проблеми статусу й повноважень Верховних судів союзних республік (підрозділ 2.1), організації судочинства в умовах війни (підрозділи 3.1, 3.2). Історично-компаративний метод дозволив простежити характерні тенденції організації та структурної розбудови Верховного Суду УРСР у 1943-1945 рр. у контексті відновлення діяльності всієї вертикалі судової системи республіки (підрозділ 2.2). Метод історичної антропології забезпечив олюднення історичного процесу в рамках предмету дослідження (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним історично-правовим дослідженням особливостей поновлення організаційної діяльності, касаційної та наглядової практики ВС УРСР у 1943-1945 рр. У роботі обґрунтовано низку концептуальних положень, узагальнень і висновків, що відповідають критеріям наукової новизни, а саме:

У дисертації *вперше*:

- *з'ясовано* відсутність спеціальних досліджень організаційної діяльності та процесуальної практики ВС УРСР у 1943-1945 рр.; виявлену, систематизовану й проаналізовану емпіричну базу дослідження визначено як достатню для забезпечення теоретичного розроблення проблеми;

- *розкрито* особливості організаційної, контрольної діяльності, зміст і динаміку відновлення роботи і структурної розбудови ВС УРСР, що тривали у *два етапи: перший* (січень-грудень 1943 р.) – поновлення роботи ВС на визволеній території України; *другий* (січень 1944-го – грудень 1945 р.) – розбудова організаційної структури суду, активізація процесуальної діяльності;

- *простежено* основні шляхи організаційно-правового забезпечення вирішення кадрового питання у ВС УРСР в 1943-1945 рр.: поновлення на посадах суддів довоєнних працівників; підбір кандидатів із числа практикуючих суддів нижчих судів; залучення на суддівську роботу радянських і партійних працівників; встановлено, що нормативно-правове регулювання

цього напрямку роботи суду забезпечувалося відомчими актами НКЮ та ВС УРСР;

- *обґрунтовано* безпосередню залежність ефективності роботи суддів і технічних працівників від рівня теоретичної й фахової підготовки, а також зв'язок показника якості професійної діяльності зі складним повсякденням воєнної доби, участю колективу в ініційованих тоталітарним режимом ідеологічно-пропагандистських, відбудовчих й оборонних кампаніях;

- кримінальну практику ВС УРСР у 1943-1945 рр. *схарактеризовано* як розбалансовану в касаційному і наглядовому провадженні (переважна більшість справ розглядалася у наглядовому порядку); ув'язано динаміку зростання чисельності колегіальних проваджень кримінальної колегії ВС із відновленням роботи народних і обласних судів на визволених територіях УРСР;

- *простежено* суперечності в показниках цивільно-правового провадження ВС УРСР у 1943-1945 рр., що виявлялися в урізноманітненні категорій справ, зростанні чисельності розглянутих судових рішень і демонстрували ще більший (ніж у кримінальному провадженні) дисбаланс кількості цивільних касацій і наглядового провадження на користь останнього;

- *запропоновано* перспективні напрямки досліджень проблеми й рекомендації, щодо врахування історично-правового досвіду діяльності ВС УРСР у 1943-1945 рр., наголошено на недопущенні на сучасному етапі реалізації судової реформи в Україні практики обмеження юрисдикції ВС через неадекватне розширення повноважень вищих спеціалізованих судів.

Вдосконалено:

- підходи в аналізі еволюції правового статусу ВС УРСР у системі судоустрою республіки в кін. 1930-х – пер. пол. 1940-х рр. Ці зміни характеризувалися поступовим обмеженням, скороченням і нівелюванням ролі та функцій ВС УРСР в судовій системі держави.

Дістали подальшого розвитку:

- тенденції щодо спростування поширеної в радянській історично-правовій літературі думки про доцільність запровадження в СРСР надцентралізованої

моделі судоустрою шляхом позбавлення ВС союзних республік частини організаційних повноважень і функцій судового управління за законом «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» від 16 серпня 1938 р.

Практичне значення одержаних результатів дисертації. Викладені в дисертаційному дослідженні фактичний матеріал, концептуальні положення, узагальнення та висновки, а також нові документи, що вперше залучаються автором до наукового обігу, здатні допомогти, з одного боку, глибше зрозуміти тенденції розвитку судової системи Радянської України на піку сталінського тоталітаризму і в складні, драматичні та трагічні роки війни, а з іншого – використати цей історичний досвід для реформування судової системи України на сучасному етапі.

Матеріали дослідження можливо й доцільно використати: у науково-дослідній роботі (в реалізації історично-правових проектів дотичної тематики); у правотворчій діяльності (вдосконалюючи чинне законодавство з урахуванням історичного досвіду розвитку судової системи України); у навчально-методичній практиці (при написанні підручників, навчальних посібників з історії держави та права України, спеціальних курсів); в інформаційно-аналітичній діяльності установ та інституцій, пов'язаних із вивченням специфіки функціонування судової системи та розробкою положень судової реформи в Україні.

На основі дослідження автором дисертації розроблено навчально-методичні матеріали: Додаткова програма кандидатського екзамену із спеціальності 12.00.01 (теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень) і Програма спеціального курсу «Історія держави та права України періоду Другої світової війни (1939-1945 рр.)».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є повністю самостійною науковою працею. Сформульовані в тексті її рукопису і в авторефераті прикладні тези, теоретичні положення й висновки є результатом особистих досліджень автора.

Апробація результатів дисертації. Текст дисертаційного дослідження, його основні теоретичні та прикладні положення й висновки обговорювались і

дістали схвалення на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 16 від червня 2015 р.).

Окремі теоретичні положення та висновки дослідження оприлюднювалися дисертантом у публічних виступах і дискусіях на університетських, всеукраїнських і міжнародних наукових і науково-практичних конференціях. Серед них: щорічні звітно-наукові конференції викладачів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, НПУ імені М. П. Драгоманова, лютий 2010-2014 рр.); Четверті всеукраїнські Драгоманівські читання молодих істориків: «Друга світова війна (1939-1945 рр.): сучасні погляди та інтерпретації». (м. Київ, НПУ імені М. П. Драгоманова, 28 квітня 2011 р.); Друга Всеукраїнська студентська наукова конференція «Актуальні проблеми в праві та шляхи їх вирішення» (м. Донецьк, Донецький державний університет управління, 14 грудня 2011 р.); П'ята Міжнародна науково-практична конференція «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, 19-20 травня 2012 р.); П'яті всеукраїнські Драгоманівські читання молодих істориків: «Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії». (м. Київ, НПУ імені М. П. Драгоманова, 13 березня 2013 р.); Шоста Міжнародна науково-практична конференція «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, 18-19 травня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Нові завдання та напрямки розвитку юридичної науки в ХХІ столітті» (м. Львів, Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 15-16 листопада 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Запоріжжя, Запорізька міська громадська організація «Істина», 22-23 листопада 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти» (м. Дніпропетровськ, Громадська організація «Правовий світ», 22-23 листопада 2013 р.); Шості

всеукраїнські Драгоманівські читання молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: Актуальні проблеми сучасного наукового й освітнього дискурсу». (м. Київ, НПУ імені М.П. Драгоманова, 30 жовтня 2014 р.)

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 6 наукових статей у фахових виданнях, перелік яких затверджено Міністерством освіти і науки України, одна публікація в закордонному фаховому юридичному журналі, а також 11 повнотекстових статей і тез наукових конференцій. Публікації повною мірою відображають зміст, основні положення й висновки дисертаційного дослідження, репрезентують його наукову апробацію та є одноосібними.

Структура дисертації зумовлена специфікою поставлених мети та завдань, логікою розкриття й характером досліджуваної теми. Праця складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Обсяг основного тексту дисертації становить 196 сторінок, списку використаних джерел і літератури – 36 сторінок (326 найменувань), додатків – 8 сторінок (7 позицій). Загальний обсяг дисертації – 240 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ

1.1. Історіографія дослідження.

Вивчення актуальної наукової тематики праць з теорії та історії радянського права другої половини ХХ ст. властиво демонструє, що проблеми організаційної діяльності, наглядова та касаційна практика Верховних судів союзних республік (зокрема й Верховного Суду Української РСР) напередодні та в роки Другої світової війни й війни з Німеччиною (1939-1945 рр.) не відзначалась особливою інтенсивністю дослідження. Час від часу окреслений тематичний аспект (передусім у частині конституційного статусу та визначених законом повноважень вищих судових органів) виявлявся предметом аналізу в працях юристів-практиків, теоретиків права, істориків-правників переважно в контексті загальних студій з історії держави й права радянського періоду, історії суду, судового управління й судоустрою СРСР і союзних республік.

Як відомо, друга половина 1930-х рр. в історії радянського судочинства стала періодом завершення централізації судової системи й остаточного зосередження функцій судового управління в межах керованої Й. Сталіним і його оточенням вертикалі союзно-республіканського наркомату юстиції. У результаті проведення судової реформи, що завершилася прийняттям у 1938 р. нового Закону «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» статус і повноваження вищих судових органів суб'єктів радянської федерації зазнали значних змін. Із повноважних і суверенних Верховні Суди союзних республік перетворилися на цілковито контрольовані з центру рядові ланки судової вертикалі СРСР. Проте саме так оцінюємо ці законодавчі зміни ми. Реакція ж на них радянських юристів-практиків, теоретиків права та істориків-правознавців сталінської доби була очікувано іншою.

Радянська історіографія досліджуваної проблеми окресленого історичного періоду представлена обмеженою кількістю наукових, науково-популярних і навчальних видань теоретиків-правників і юристів-практиків. Різноманітні публікації, перші з яких з'явилися ще в ході реформування судової системи (1938 р.), переважно акцентувалися на сучасній їй авторам системі судустрою й судового управління, повноваженнях і компетенції судів різних рівнів. Натомість історичні аспекти цієї проблематики розроблялися недостатньо.

Ознайомити радянських громадян з основними положеннями майбутньої судової реформи, переконати радянських громадян у прогресивному й корисному для правосуддя характері новітніх змін в системі судустрою держави була покликана публікація в газеті «Правда» за 2 серпня 1938 р. коментарів до проекту «Закону про судустрою СРСР, союзних і автономних республік» підписана наркомом юстиції СРСР М. Ричковим [106, с. 2-3].

Надзвичайно важливими для формування контексту наукового вивчення проблематики теорії та історії радянського суду й судустрою в досліджуваній період є теоретичні праці й навчальні посібники для юридичних вишів авторства сумно відомого генерального прокурора СРСР періоду масових репресій А. Вишинського [91-94]. Автор, переконливо для підготовленої десятиліттями більшовицького правління читацької аудиторії – заляканих терором та одурманених пропагандою громадян – коментував переваги нового радянського законодавства про судустрою. Слід підкреслити, що в 1990-ті рр. окремі зарубіжні дослідники оприлюднювали думки щодо значення теоретичних праць А. Вишинського для вивчення історії радянського суду. Зокрема, російський правознавець І. Лезов, висловлюючи жаль фактом переважно негативних оцінок його колегами діяльності соратника Й. Сталіна на посту генерального прокурора СРСР, підкреслював внесок А. Вишинського в розробку принципів судустрою й судочинства, відмінних від тих, що існували в перші роки радянської влади [306; 307]. На думку британського дослідника Ю. Хаскі, саме роботи сталінського прокурора сприяли остаточному

відторгненню з сфери суспільно-політичного життя СРСР негативних наслідків інтуїтивно-правової теорії [272, с. 112].

Прийняття нового радянського законодавства про судоустрій неминуче активізувало офіційну, глибоко пропагандистську риторичну, покликану переконати суспільство в необхідності, правильності, демократичності й практичній доцільності законодавчих змін у судовій системі держави. Прикладом такого наскрізь пропагандистського друкованого продукту може слугувати видана масовим накладом у 1940 р. брошура І. Голякова «XVIII з'їзд ВКП(б) і завдання судових органів» [98]. Зі знанням справи (адже на час підготовки видання до друку масові репресії продовжувались) тодішній голова Верховного суду СРСР писав про «велике місце», що відводиться радянському суду «[...] в боротьбі з опором скинутих експлуататорських класів, в боротьбі за будівництво соціалізму, за зміцнення трудової дисципліни, в боротьбі з пережитками капіталізму у свідомості людей [...]» [98, с. 5-6]. Вслухаючись у положення звітної доповіді Й. Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б), вищий радянський апаратник від правосуддя найважливішими завданнями судових органів усіх рівнів вбачав «[...] рішучу боротьбу з ворогами [...], рішучу боротьбу з усіма шпигунами, шкідниками, диверсантами, зрадниками батьківщини [...]» [98, с. 8]. Така співзвучна часу войовнича риторика голови вищого судового органу СРСР перемешувалася з хвалебно-бравурними й насправді далекими від реальності тезами про «[...] демократичність суду, організованого на принципах Великої Сталінської Конституції [...]», а також посиланнями на конституційні норми про незалежність і виборність суддів [98, с. 11-12].

Окремої уваги в праці І. Голякова заслуговує трактування автором нового радянського законодавства про судоустрій у частині статусу й повноважень Верховних судів союзних республік, кадрової політики у сфері правосуддя, а також ролі республіканських Народних комісаріатів юстиції в керівництві роботою судів. Схвалений Верховною Радою СРСР 16 серпня 1938 р. закон «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» автор пропагандистської брошури називає законодавчим актом, в якому

«[...] знайшла своє вирішення соціалістична організація суду і судового процесу [...]» [98, с. 13]. Ліквідацію пленумів Верховних судів союзних республік і звуження сфери їх апеляційних повноважень І. Голяков характеризує як виключно позитивний крок, що вплинув на покращення роботи цієї ланки судової системи держави. На думку голови вищого судового органу СРСР Верховними судами республік «[...] часто марно «гуляли» справи, в результаті чого нерідко підривалася авторитетність правильних ухвал і рішень судів першої інстанції [...]» [98, с. 15]. Сутність актуальних кадрових змін у сфері загального судочинства вклалася в досить конкретну тезу – найбільшою чеснотою суддівських кадрів визнавалася особиста відданість сталінському режиму. Завуальована розлогими ідеологічними конструкціями в тексті ця думка звучала наступним чином: «[...] Судові органи широко поповнені новими кадрами, людьми відданими справі Леніна-Сталіна, люблячими свою справу, невпинно працюючими над зміцненням соціалістичної законності, над підвищенням авторитету радянського суду, над зміцненням зв'язку суду з широкими масами трудящих [...]» [98, с. 14]. Серед іншого автор брошури наголошував на необхідності покращення роботи республіканських органів юстиції. «[...] Справжня, настійлива робота над підняттям теоретичного рівня суддів [...], зокрема й членів Верховних судів [...]» розглядалась І. Голяковим як важливий напрямок діяльності Народних комісаріатів юстиції союзних республік з керівництва судами на місцях [98, с. 40]. В умовах режиму особистої влади Й. Сталіна, що в кінці 30-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. досяг свого піку, книги А. Вишинського та І. Голякова, а також подібні їм популярні пропагандистські праці набували характеру програмних, а висловлені в них тези не просто впливали на розвиток правової науки в СРСР, але й багато в чому визначали змістовно-тематичне наповнення і характер праць радянських юристів та істориків права.

Певне значення для становлення історично-правового вивчення порушеної проблеми мають загальні теоретичні праці радянських юристів, що з'явилися ще напередодні та в ході війни з нацистською Німеччиною, друкувалися в перші повоєнні роки, та у яких розглядалися визначені законодавством про

судоустрій 1938 р. питання статусу, організаційної структури та повноважень Верховних судів СРСР і союзних республік. Їх автори – відомі юристи-міжнародники С. Голунський і Д. Карєв [95-97; 101], на тлі загального аналізу положень нового законодавства про судоустрій та структурно-функціональних особливостей судів різних рівнів характеризували вищі судові органи союзних республік. За своїм призначенням ці видання – навчальні посібники для юридичних шкіл і короткотермінових юридичних курсів. Позбавлені самостійних авторських трактувань, а тим більше оцінок, вони являли собою ніщо інше, як коментарі до чинного радянського законодавства про судоустрій. Наприклад, підручник для юридичних шкіл «Судоустрій СРСР» (1946 р.), котрий є чи не найзмістовнішим у творчій співпраці двох авторів, у параграфі 23 («Верховний Суд союзної республіки») міститься виклад конституційного статусу вищих органів у системі судів загальної юрисдикції союзних республік, структури цієї ланки радянських судів, їх наглядових і касаційних повноважень, повноважень першої інстанції правосуддя, а також повноважень голів Верховних Судів союзних республік за законодавством про судоустрій 1938 р. [96, с. 115-116].

До числа перших публікацій з нашої теми, що так само з'явилися ще в роки війни з Німеччиною, належать праці радянських юристів-практиків. Невеликі за обсягом, написані на основі узагальнення кримінальної й цивільної судової практики за матеріалами Верховного Суду СРСР, вони мали юридично-прикладний характер і призначалися для використання в повсякденній судовій практиці загальних судів. Прикладом подібних видань є надруковані у 1943-1944 рр. (у серії «Бібліотека народного судді і народного засідателя») брошури, присвячені аналізу цивільної судової практики, породженої обставинами воєнного часу [84-85]. Суто прикладне, інструктивно-методичне спрямування мають праці І. Перлова. Автор – відомий радянський юрист, тодішній перший заступник міністра юстиції РРФСР – зосередився на актуальних у період повоєнного відновлення роботи судових органів, питаннях ревізії судів й організації їх роботи [105; 223]. У цьому ж ряду праць знаходяться монографічне узагальнююче двохтомне дослідження з історії радянського

цивільного, трудового та кримінального права в 1941-1945 рр., підготовлене й видане групою вчених-юристів за редакцією тодішнього голови Верховного суду СРСР І. Голякова [135-136].

Куди докладніше офіційна версія історії радянського суду напередодні та в умовах війни з нацистською Німеччиною висвітлена у відомій праці М. Кожевнікова. Драматичному, складному й суперечливому хронологічному періоду 1941-1945 рр. автор присвятив цілий розділ [200, с. 335-358], де проаналізував актуальні завдання радянських судів в умовах війни, розглянув проблеми організаційної, структурної та функціональної перебудови в роботі органів правосуддя цього періоду, окремо зупинився на розгляді специфіки в діяльності судових органів, а також висвітлив кадрову проблему у військових трибуналах і загальних судах, зокрема торкнувся питання підготовки фахових юристів у відновленому після окупації Харківському юридичному інституті. У висновках М. Кожевніков цілком очікувано позитивно характеризує роботу радянських судів цього періоду як таку, що «[...] зробила величезний внесок у справу розгрому фашистських загарбників і їхніх пособників [...]». Викликану війною перебудову судових органів автор кваліфікує як організовану й швидко, що «[...] забезпечила успішну їх діяльність у боротьбі зі шпигунами, диверсантами, зрадниками батьківщини, розкрадачами народного майна [...]». На думку автора «[...] не дивлячись на умови військового часу, була забезпечена нормальна діяльність загальних судів із вирішення кримінальних і цивільних справ [...]». Водночас учений досить критично поставився до оцінки реальної роботи з підготовки юридичних кадрів вищої кваліфікації для суду та прокуратури, що, на його думку, до кінця війни так і не була вирішена [199, с. 358]. Робота М. Кожевнікова, будучи єдиним у своєму роді радянським історично-правовим дослідженням у власній проблемно-хронологічній ніші, стала важливою віхою у вивченні історії органів суду й правосуддя СРСР у 1941-1945 рр. Також книжці притаманні й типові для підцензурних радянських видань риси: автор більшою мірою аналізував нормативні акти, що регулювали діяльність судів, а також окрему статистику їх роботи. Натомість у монографії марно шукати аналіз реальної картини організації та функціонування

радянських судів, котра з різних причин далеко не завжди була дзеркальним відображенням законодавства. Недостатньо відбитий у праці й процес застосування судами норм діючого права, що могло б дати юристам-практикам уявлення про шляхи, форми й методи вирішення завдань, котрі радянська держава покладала на суд на різних етапах своєї історії, зокрема й в роки війни [307, с. 6]. Наслідки подібного підходу простежуються навіть у другому виданні роботи М.В. Кожевнікова, де автор намагався уникати характеристики діяльності органів радянського суду 1940-х рр. обмежуючись при цьому далеким від критичного аналізом положень нормативно-правових актів, що регулювали діяльність судової системи СРСР. У перевиданні праці М. Кожевнікова в редакції 1957 р. у розділі 6 («Суд в умовах Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)») про кадрову проблему, як про окремий чинник, що суттєво впливав на якість роботи судової системи, більше не йшлося, а висновкові зауваження автора про «невирішеність проблеми підготовки висококваліфікованих працівників суду й прокуратури» з тексту розділу вилучили. Водночас у короткій передмові-анотації до видання «Історії радянського суду (1917-1956 рр.)» М. Кожевніков пояснює недостатнє висвітлення ним питань «багатогранної діяльності радянського суду» в 1941-1945 рр. браком «необхідних даних, що дозволили б найбільш повно викласти історію суду вказаного періоду» [203, с. 345].

Про конституційний статус, організацію й визначені чинним законодавством повноваження Верховного суду союзної республіки в системі судоустрою СРСР йшлося в кількох загальних працях Д. Карєва, опублікованих у кінці 1940-х – на початку 1950-х рр. [184-186]. Ці ж питання порушувалися й у книзі генерального прокурора СРСР К. Горшеніна «Радянський суд» [172-173]. Проте названі видання не мали скільки-небудь самостійного значення у вивченні окреслених нами історично-правових питань.

Розглянуті вище теоретичні й прикладні праці склали змістовну основу першого періоду радянських історично-правових студій у царині проблематики статусу, повноважень і функцій вищих судових органів в СРСР різних рівнів. Хронологічно охопивши період Другої світової війни і перше повоєнне

десятиліття (до середини 1950-х рр.), ці дослідження відзначалися юридично-описовим характером. Їх автори переконували читачів у правильності й прогресивності «найдемократичнішої у світі» сталінської моделі судоустрою зразка 1938 р., спрямованої на сувору централізацію судової вертикалі. Радянські юристи мотивували доцільність позбавлення вищих судових органів союзних республік частини повноважень у сфері правосуддя, організаційних функцій і функцій судового управління потребами зосередження колегіальної діяльності Верховних Судів республік виключно на цивільному й кримінальному правосудді. Про кричущу невідповідність політики влади щодо зосередження важелів впливу на суд і правосуддя в СРСР у межах централізованої вертикалі органу виконавчої влади – Народного комісаріату юстиції принципам і нормам класичної демократії, а також про недоліки й негативні наслідки такої політики радянські юристи мовчали.

Другий період радянських історично-правових студій нашої проблеми окреслюємо другою половиною 50-х – початком 90-х рр. ХХ ст. Ініційована М. Хрущовим правова реформа та схвалення Верховною Радою СРСР у грудні 1958 р. «Основ законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» знову активізували увагу радянських правників, дослідників історії держави і права до проблеми виникнення, становлення й еволюції інститутів Верховного Суду СРСР і Верховного Суду союзної республіки в судовій системі держави. Досить докладно загальні питання конституційного статусу, структури та повноважень Верховних Судів союзних республік за новим (1958 р.) радянським законодавством про судоустрій розглядав київський юрист Ф. Тарасенко. Водночас автор дослідження практично не торкнувся історичного аспекту порушеної теми [266, с. 113-133].

На початку 1960-х рр. з'явилося кілька загальних праць, збірників статей, підручників і навчальних посібників подібної тематики, щоправда її історичні аспекти майже не розглядалися. Зокрема, питання судочинства й судоустрою за новим радянським законодавством знайшли висвітлення у тематичному збірнику статей під редакцією С. Голунського [163], у матеріалах наукових сесій Всесоюзного інституту юридичних наук [155]. Зазначений аспект історії

радянського судочинства порушують в одному з підрозділів своєї невеликої книги С. Бородин і Т. Добровольська. Розглядаючи місце Верховного Суду союзної республіки в системі судових органів радянської держави, автори пропонують читачеві короткий нарис історії виникнення та розвитку цього судового інституту в СРСР [151, с. 37-51]. Організаційні аспекти судової системи СРСР досліджувала Н. Блінова. Простежуючи характер передвоєнних (1938 р.) змін в системі організації судового управління СРСР і союзних республік, дослідниця цілком справедливо й обґрунтовано відзначає сувору централізацію цих функцій у межах вертикалі управлінських органів союзно-республіканського Наркомату юстиції. Водночас із зрозумілих причин автор обійшла мовчанням іншу сторону цього процесу – відсторонення Верховних Судів союзних республік від функцій судового управління [146, с. 58-59]. Зворотну децентралізацію основних функцій судового управління наприкінці 1950-х рр. Н. Блінова пояснює курсом тодішнього керівництва СРСР на «[...] розширення прав союзних республік у вирішенні багатьох питань господарського і культурного будівництва [...]» [146, с. 60].

Питання історичних аспектів організаційних змін структури й функціональних повноважень різних ланок судової системи СРСР, зокрема й за законодавством 1958 р., ставали предметом академічного викладу. Прикладом видань такого штибу є опублікований у 1960 р. курс лекцій професора Д. Карєва «Організація суду та прокуратури в СРСР» [125].

Чи не першою спеціальною комплексною працею з проблематики правового інституту Верховного Суду СРСР стала монографія Т. Добровольської [183, с. 177]. У книзі серед іншого розглядалися питання історії організації й діяльності вищого судового органу СРСР з моменту його утворення й до початку 60-х рр. ХХ ст. Особливу увагу авторка звернула на еволюцію повноважень Верховного Суду СРСР щодо нагляду за здійсненням правосуддя судами різних рівнів, зокрема й Верховними судами союзних республік [175, с. 18-65].

Активно, хоча й недостатньо глибоко, проблема організаційного керівництва та управління діяльністю судових органів СРСР і союзних

республік (зокрема й тематика ролі й місця в цьому процесі вищої ланки в системі загального правосуддя – Верховних Судів) розроблялася радянськими юристами у 1960-х рр. Зосереджуючись здебільшого на аналізі чинного союзного законодавства про судоустрій, їх автори – хто більше, хто менше – торкалися історичних аспектів становлення, організації, розбудови та практичної діяльності правових інститутів Верховних Судів СРСР і союзних республік періоду 1920-х – 1940-х рр. Основи організації та діяльності радянського суду розглянув К. Комісаров [203]. Питання організаційного керівництва радянськими судами та розвитку законодавства про судове управління в СРСР вивчали В. Бож'єв, Т. Добровольська, І. Перлов [147-148]. Організаційну вертикаль суду й прокуратури в СРСР досліджував А. Рівлін [242].

У кінці 50-х – середині 70-х рр. ХХ ст. з'являються перші спеціальні дослідження з історії вищого органу радянського правосуддя в період Великої Вітчизняної війни. Зокрема, у науковій статті С. Максимова йшлося про особливості вищого судового нагляду у 1941-1945 рр. [212]. Історія Верховного Суду СРСР «періоду соціалістичної перебудови країни» стала предметом дослідження в кількох публікаціях П. Скоморохова [249-250]. Судової практики 1941-1945 рр. торкнувся у своїй статті Б. Кравцов [206, с. 23-24]. Проблема організації народних судів як одна з складових історії радянської держави зацікавила А. Козлова [202]. У загальному контексті історії судочинства радянського періоду та розвитку судового управління в Білоруській РСР вивчав еволюцію статусу й повноважень Верховного Суду республіки І. Мартинович [213-214]. Історичного аспекту проблематики радянського правосуддя в роки війни та відносин Верховного Суду СРСР із Верховними судами союзних республік, зокрема в досліджуваній період, торкнувся у своїх статтях В. Куликов [208-210]. Короткий нарис історії радянської юстиції 1941-1945 рр. запропонував А. Кобліков [188].

У 1970-х – першій половині 1980-х рр. історіографічну нішу проблематики судочинства й судового управління в СРСР різних історичних періодів заповнюють однотипні загальні праці, автори яких, немов під копіювальний

папір, викладають у своїх текстах вивірений до дрібниць матеріал офіційної версії історії радянського суду. При всій своїй схожості авторські версії таких праць все ж відрізняються обсягами осягнення предмету дослідження й конкретними завданнями студій. Зокрема, загальні питання історії становлення та діяльності радянського суду висвітлювали Б. Галкін [169], Т. Добровольська [177], Л. Смірнов [261] і П. Філіппов [271], конституційні основи правосуддя в СРСР розглядалися в фундаментальній монографії під редакцією В. Савицького [204], історичного аспекту питання еволюції радянського законодавства про судоустрій і проблеми організації роботи судів у загальних рисах торкалися Г. Агеєва [143], Б. Алексєєв [144], Н. Баженов [145], вже згадуваний нами вище Б. Галкін [168] і В. Семьонов [244]. У 1970-х рр. Г. Агеєва та С. Ходирєвський публікують праці з проблематики судового управління в СРСР та організаційного керівництва радянськими судами [142; 273]. Присвячені радянському правосуддю публікації 1970-х рр. відрізнялися від праць радянських юристів попереднього періоду виразним науково-популярним стилем текстів і менш помітним пропагандистським навантаженням.

Пізня радянська наукова думка у сфері досліджень теоретичних та історично-правових аспектів проблеми судового управління й джерел для вивчення історії судоустрою представлена працями О. Казакова [181-182; 301] та О. Смикаліна [252-253]. У контексті теми дисертаційного дослідження вартими уваги є також кілька праць радянських юристів, що вийшли друком у середині 1980-х рр. (до ювілейної дати – 60-річчя Верховного Суду СРСР) і були безпосередньо присвячені прямо дотичним до нашої теми питанням організації, діяльності, змінам у статусі й повноваженням вищого судового органу СРСР [167; 275]. Наприклад, автор однієї з цих публікацій, генерал-лейтенант юстиції Н. Чистяков, у першому розділі своєї книги пропонує читачеві короткий історичний нарис, у якому йдеться про становлення судової системи більшовицької держави в перші роки радянської влади, створення Верховного суду СРСР та еволюцію його конституційного статусу, функцій і

повноважень у судовій системі держави, зокрема за Конституцією СРСР 1936 р. і законодавством про судоустрій 1938-го [275, с. 11-54].

Скромний сегмент в історіографії правових проблем організації й діяльності Верховного Суду СРСР і союзних республік напередодні та в роки Другої світової війни займає навчально-методична література 70-х – другої половини 80-х рр. ХХ ст. Йдеться передусім про групу спеціальних навчальних видань, предметно присвячених викладу історичних аспектів і теоретичних основ становлення й розвитку радянського судочинства [126; 134; 139-140; 260] та судового управління в СРСР і союзних республіках [138]. Написані на основі узагальнюючих академічних досліджень ці видання містили, як правило, дуже стислий виклад основних етапів історії становлення та еволюції вищих органів судової влади СРСР і союзних республік у системі судоустрою держави.

Особливе місце у радянській історіографії нашої проблеми посідають академічні історично-правові дослідження узагальнюючого характеру. Йдеться про видання, підготовлені вченими академічних установ Києва й Москви у 70-х – 80-х рр. ХХ ст. Зокрема, колективом співробітників Інституту держави і права АН УРСР видано фундаментальну «Історію держави і права Української РСР» (1967 р.), окремий розділ якої присвячений періоду 1941-1945 рр. [116]. Видрукувана в московському академічному видавництві «Наука» у 1985 р. третя книга «Історії радянської держави і права» висвітлює офіційну, ідеологічно й політично вивірену радянською цензурою версію державно-правового розвитку Союзу РСР напередодні та в роки Великої Вітчизняної війни (1936-1945 рр.) [124]. Автори праці розглядають місце судових органів різних рівнів, зокрема й Верховних судів союзних республік, в ході перебудови системи державних органів за Конституцією 1936 р. і законом «Про судоустрій...» 1938 р., а також простежують значні структурно-організаційні зміни, зміни в завданнях і напрямках діяльності судових органів СРСР у 1941-1945 рр. Оцінюючи останні, авторський колектив видання робить цілком очікувані висновки про «[...] значний внесок у справу перемоги над ворогом [...]» загальних судів. Цілковито у стилі радянського правознавства сталінської епохи автори праці формулюють далеку від критично-наукового підходу й

абсолютно позбавлену навіть натяку на складність і суперечливість історичного моменту тезу про те, що «[...] Як і військові трибунали, народні, обласні, крайові і Верховні суди союзних і автономних республік вели боротьбу з розкрадачами народного добра, спекулянтами, хуліганями, грабіжниками та іншими злочинцями, зміцнюючи тим самим дисципліну і правопорядок у тилу [...]»[124, с. 235] Натомість жодної конкретики щодо особливостей відновлення роботи Верховних судів союзних республік на визволеній від нацистських окупантів території СРСР у 1943-1945 рр., проблем і здобутків їх організаційної і правосудної колегіальної діяльності у книзі шукати марно. Якщо зауважити й відкинути офіційно-партійну, просякнуту ідеологічним нафталином сталінізму риторичу, то період Другої світової війни в історії радянського правосуддя загалом і його найвищих союзно-республіканських ланок зокрема, ще й наприкінці 1980-х рр. продовжував залишатись однією з багатьох «білих плям» радянської історико-правової науки.

Питому групу радянських історично-правових досліджень щодо проблеми Верховного Суду Української РСР складають *праці українських радянських вчених-юристів*. Чи не єдиним помітним історично-правовим проектом, автор якого прямо (хоча й досить фрагментарно та побіжно) звертається до розгляду окреслених темою нашої роботи питань, є монографія й докторська дисертація відомого вітчизняного правника радянської епохи, багаторічного заступника голови Верховного Суду Української РСР Д. Сусла [264; 314]. Цілком зрозуміло, що автор не розглядав і не міг розглядати питання історії судів радянської України за 50-річний період (з 1918-го по 1967-й рр.) поза контекстом існуючої історико-правової схеми становлення й розвитку органів юстиції СРСР. Його дослідження – це зроблений на основі радянського законодавства про судоустрій і судочинство різних історичних періодів, послідовний виклад організації й практичної діяльності судових органів Української РСР з моменту їх виникнення в ході «громадянської війни та іноземної інтервенції» й до кінця хрущовської епохи – названої автором «періодом будівництва комунізму». Окрему увагу в своєму дослідженні Д. Сусло приділяє генезі, організації та практичній діяльності вищого судового

органу республіки в різні періоди історії української радянської державності. Зокрема, автор викладає історичні та правові обставини виникнення, характеризує специфіку «революційного правосуддя» Верховного касаційного трибуналу при ВУЦВК, Єдиного верховного трибуналу УСРР (1921 р.); розглядає судову реформу 1922 р. й утворення Вищого (Верховного) Суду Української СРР; простежує динаміку та характер структурно-організаційних і функціональних змін, що відбувалися у Верховному Суді республіки з часу утворення Союзу РСР до кінця 1930-х рр.

Окремі розділи монографії й докторської дисертації Д. Сусли розповідають про організацію та діяльність судових органів Української РСР у визначений ще сталінською схемою новітньої вітчизняної історії період «завершення будівництва соціалізму» (1938-1957 рр.) [314, с. 17-23]. Саме в такому історично-світоглядному контексті й порушує тему організації та діяльності судових органів Української РСР у «передвоєнний період» і «під час Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.» автор. Відомий український радянський правник досить докладно зупиняється на аналізі закону «Про судоустрій Союзу РСР, союзних й автономних республік» 1938 р. і внесених ним в організацію і компетенцію Верховного Суду Української РСР змін [264, с. 164-165]. Торкаючись у спеціальному параграфі проблем організації й діяльності судових органів УРСР у роки війни з Німеччиною, Дмитро Спиридонович розглядає передумови, причини та конкретні кроки влади, спрямовані на перебудову всієї системи правосуддя в умовах війни, звертає увагу на паралельні процеси згортання роботи загальних судів республіки (зокрема й Верховного Суду УРСР) та організації роботи військових трибуналів [264, с. 177-182]. Зазначимо, що історію загальних судів Української РСР за період 1941-1945 рр. автор викладає усього на трьох сторінках тексту [264, с. 182-185], ледь позначивши й основні сюжети цього хронологічного відрізка історії Верховного Суду УРСР: евакуацію 1941-1942 рр., діяльність суддів і апарату суду в радянському тилу в 1942-1943 рр., повернення на визволену територію республіки у березні 1943 р. і процес поступового відновлення організаційної й колегіальної діяльності ВС УРСР після вигнання окупантів. У контексті розгляду специфіки діяльності

судових органів Української РСР в період війни Д. Сусло визначає період 1943-1945 рр. як організаційний, порушує такий важливий для розуміння особливої складності історичного моменту аспект проблеми, як кадрове забезпечення відновлення роботи судів різних рівнів і згадує окремі, викликані обставинами війни, специфічні категорії судових справ [264, с. 190-191]. Попри розуміння того факту, що Дмитро Спиридонович Сусло – людина своєї епохи, апаратник із досить типовою для цього кола осіб радянської номенклатурної бюрократії біографією й службовою кар'єрою, ми схильні пояснювати фрагментарність і вибірковість його дослідження у викладі історії судових органів УРСР періоду 1941-1945 рр. і цілком об'єктивними щодо постаті автора чинниками: відсутністю вільного доступу до багатьох комплексів джерел, а також притаманними часу, серйозними партійно-ідеологічними й цензурними обмеженнями.

Цілковито в дусі часу та в межах пануючої історичної парадигми висвітлювалася тема відновлення роботи Верховного Суду Української РСР на визволеній від окупантів території республіки у 1943-1945 рр. й у радянському історично-партійному дискурсі. У другій половині 1980-х рр. наша проблема знайшла фрагментарне висвітлення в рамках вивчення діяльності КП(б)У по відновленню та удосконаленню роботи органів суду в районах звільнених від гітлерівських окупантів. Цій темі було присвячено написану на основі раніше неопублікованих документальних матеріалів з фондів партійних і державних архівів УРСР статтю В. Павленка, опубліковану в одному з випусків Вісника Київського університету за 1986 р. (Серія: «Актуальні питання історії КНРС»). Автор статті вкрай побіжно (на чотирьох сторінках тексту) згадує про роботу Верховного Суду Української РСР в евакуації в Москві, торкається питання щодо відновлення його організаційної та колегіальної діяльності на визволеній території Української РСР у лютому-листопаді 1943 р., переїзду ВС УРСР до Києва у січні 1944 р. та організації роботи суду в постійному місці дислокації, підкреслює гостроту кадрової проблеми та наводить факти, що свідчать про спроби керівництва суду вирішити її. Основну увагу (і це природно з огляду на проблематику дослідження) В. Павленко приділив аналізу відновлення роботи

первинного партійного осередку у Верховному Суді УРСР, характеристиці основних напрямів його діяльності [221, с. 81-84].

Початок 1990-х рр. поклав відлік новітнього етапу історично-правового вивчення проблематики конституційно-правового статусу, повноважень і конкретних напрямів діяльності судових органів Союзу РСР і союзних республік у системі радянського правосуддя 30-х – 40-х рр. XX ст., що триває й до сьогодні. Звільнившись від партійно-ідеологічного диктату й цензурних обмежень, історики та правознавці, передусім у пострадянських державах, отримали змогу вивчати цей тематичний зріз більш об'єктивно, на основі розсекречених архівних джерел і з нових світоглядно-методологічних позицій. Вагомий внесок у вивчення окресленої історико-правової проблематики зробили російські вчені, які започаткували її розробку в ході вивчення політичних репресій у СРСР сталінської епохи.

Переосмислення тоталітарного минулого СРСР розпочали журналісти, публіцисти та історики ще наприкінці 1980-х рр., спочатку навіть не залучаючи до кола власної аргументації, поки-що недоступні їм архівні джерела. У юридичних, історичних і громадсько-політичних журналах публікувалися оглядові статті, у яких переважало негативне ставлення до радянської юстиції [171; 263; 216; 150]. Незважаючи на те, що авторські, часто емоційні, оцінки далеко не завжди адекватно відображали реальну судову практику періоду 1930-х – 1940-х рр., безсумнівним позитивом таких робіт стало розширення дослідницької проблематики, напрацювання нових тем майбутніх історично-правових студій.

В останні два десятиліття *вченими-юристами та істориками Російської Федерації* розробляється цілий ряд тем, пов'язаних з вивченням особливостей діяльності органів радянської юстиції періоду сталінського тоталітаризму, зокрема й воєнної доби 1941-1945 рр. Увагу російських колег привертають і дотичні до тематики судочинства питання діяльності правоохоронних органів, суду, прокуратури, адвокатури окресленого періоду, що вивчаються як на загальнодержавному (СРСР і Російська Федерація) так і на регіональному (окремі автономні утворення, регіони та області) рівнях. Методологічне

значення в цьому зв'язку мають загальні праці російських учених, присвячені історії судової системи, судоустрою й судочинства Росії різних періодів, зокрема й радянського [109; 141; 161]. Утверджуючи міф тисячолітньої історії суду і правосуддя в Росії від часів Русі, автори цих праць органічно вписують у цей послідовний ряд і юстицію періоду сталінського тоталітаризму 30-х – початку 50-х рр. ХХ ст.

Одне з ключових питань, яке намагалися з'ясувати дослідники – ступінь інтегрованості вертикалі загальних судів СРСР і союзних республік у програму масових політичних репресій. Особливу увагу проблемі практичної реалізації формально демократичних принципів судочинства, закріплених у Конституції СРСР 1936 р., приділяє у своєму дослідженні І. Лезов [306]. На думку автора, розглядаючи кримінальні й цивільні справи, у більшості випадків радянські загальні суди дотримувалися демократичних конституційних принципів. На прикладах із судової практики дисертант не зовсім переконливо намагається показати жорстке й безкомпромісне ставлення судів вищих рівнів до спроб місцевих судів посилювати карну репресію під виглядом боротьби з «ворогами народу». Позитивом у роботі є докладний розгляд автором судової статистики другої половини 30-х рр. ХХ ст., даних про масові політичні репресії позасудових каральних органів. Компаративний аналіз цього матеріалу дозволив І. Лезову стверджувати, що діяльність загальних судів різних рівнів у другій половині 1930-х рр., як правило, ґрунтувалася на принципі «економії репресії» [307, с. 22-23]. У руслі проблеми функціонування судових органів РРФСР передвоєнного періоду розглядає аспект законодавчого закріплення радянських принципів організації суду та правосуддя у другій половині 1930-х рр. К. Алакпаров [294]. Аналізуючи не стільки реальну судову практику, скільки чинне радянське законодавство про судоустрій, дослідник явно перебільшив позитивну роль останнього. Побіжно торкаючись фактів посилення судових репресій, автор перекладає відповідальність за «перегини» з партійного керівництва на рядових некваліфікованих суддів. При цьому не робиться спроба проаналізувати причини залучення до відправлення правосуддя некомпетентних суддів. К. Алакпаров не намагається виявити й

ступінь впливу на рішення судів з боку партійних і радянських органів, не робить жодних кроків, аби з'ясувати ступінь відповідальності партійних чиновників за порушення законодавства, розв'язування масових судових репресій [321, с. 8]. Насправді аналіз радянських реалій останніх передвоєнних років показує зворотній бік практичного застосування судового законодавства: характерною особливістю радянського суду сталінської доби було очевидне розходження офіційних документів і публічних гасел режиму з його реальними діями.

Державна політика в системі органів юстиції СРСР у 1933-1956 рр. стала предметом дослідження у працях О. Кодінцева. Зокрема, дослідник вивчає судово-управлінську специфіку діяльності радянських судів і наркоматів юстиції СРСР і союзних республік напередодні та в роки війни з Німеччиною [190; 192-194], простежує еволюцію судової системи СРСР цього періоду [189; 191; 197], аналізує особливості процесу відновлення органів юстиції у визволених від окупантів західних районах держави, зокрема й Української РСР, у 1942-1945 рр. [196], а також розглядає проблему кадрового забезпечення роботи радянських судів у 1941-1945 рр. [198]. Судову реформу 1936-1938 рр. вчений характеризує як черговий експеримент сталінського режиму в системі юстиції, у ході якого республіканські судові органи остаточно були підпорядковані Москві, а нечіткість розмежування повноважень Верховних судів СРСР і союзних республік та відповідних Народних комісаріатів юстиції породжували конфлікти між юридичними інститутами. Відстежуючи специфіку функціонування органів сталінської юстиції в роки війни з Німеччиною автор наголошує на скороченні цивільних органів правосуддя, браку суддівських кадрів, їх низькому загальноосвітньому й фахово-теоретичному рівні підготовки [305, с. 26-28, 34].

Особливості застосування кримінально-процесуального законодавства в ході підготовки і проведення резонансних політичних процесів 1934-1941 рр., зокрема й за участю Верховного суду СРСР, аналізує у своєму дисертаційному дослідженні І. Грищенко [299]. Досліджуючи проблему юридичної відповідальності в роки війни з Німеччиною, акцентує увагу на особливостях

радянського кримінального, кримінально-процесуального законодавства й кримінального правосуддя 1941-1945 рр. Д. Бондаренко [297]. Вивченню каральної політики Радянської держави та специфіки судочинства у справах про державні злочини в роки війни з Німеччиною, присвятив своє історично-правове дослідження В. Лисов. Студіюючи питання щодо реалізації процесуального законодавства в ході розгляду судами окремих кримінальних справ політичного характеру, автор (на прикладах правозастосовної практики 1941-1945 рр.) аналізує кримінально-процесуальні дії у справах про державні злочини вищого командного складу Західного фронту (1941 р.) і про звірства нацистських окупантів на території Краснодарського краю РРФСР (так званий Краснодарський процес 1943 р.) [308].

Сучасним трендом російських історично-правових студій радянської юстиції в окреслених хронологічних межах є її регіональний аспект. Так, наприклад, формування й розвиток судових органів Мордовії у другій половині 1930-х рр. аналізувала О. Брижинська. Авторка намагалася виявити особливості становлення нових правових принципів правосуддя й судових правових інститутів на рівні радянської автономної республіки [298]. Еволюція радянської судової системи на території Північного Кавказу, механізм формування й функціонування регіональних судових інститутів, їх діяльність і принципи організації у 20-х – 40-х рр. ХХ ст. вивчалися О. Слюсарєвою [312]. Історія органів суду та прокуратури Іркутської області другої половини 1930-х рр. розкривається в дисертації Н. Какоурової. Дослідниця аналізує процес реорганізації судової системи за новим законодавством про судоустрій 1938 р., досліджує питання підготовки суддівських кадрів, простежує їх динаміку, звертає увагу на правовий статус суддів і їхнє матеріальне становище. Важливі зауваження авторки дисертації стосуються впливу ідеології й політики періоду масових репресій на радянське правосуддя [303]. Історичні аспекти становлення й розвитку судової системи в регіоні Середнього Зауралля (тодішньої Омської області РРФСР) у другій половині 30-х рр. ХХ ст. вивчала І. Шабанова. Критично поставившись до наукової аргументації окремих своїх попередників (наприклад, І. Лезова та К. Алакпарова) дисертантка

запропонувала власне трактування особливостей судової практики в регіоні в період масових репресій другої половини 1930-х рр. На думку науковця в період 1928-1938 рр. радянська судова система виконала поставлене перед нею режимом завдання сприяння державним політичним кампаніям [321, с. 21]. Судову систему Сибіру в умовах радикальної перебудови суспільних відносин в СРСР другої половини 1930-х рр. намагається вивчати Д. Міхеєв. Дослідник реконструює процес розвитку й функціонування судів регіону, виявляє їх місце та роль у системі регіонального управління на піку репресій [310].

Історично-правовий аспект проблеми судової відповідальності за військові злочини, скоєні на території СРСР у період війни з Німеччиною досліджував О. Єпіфанов. Відомий фахівець вивчав питання призначення покарання гітлерівським військовим злочинцям і їхнім спільникам, а також аналізував відповідне судочинство у 1942-1945 рр. [300]. Вивчення та аналіз досвіду правового регулювання організації та діяльності військових трибуналів військ НКВС СРСР у роки німецько-радянської війни, визначення їх ролі та місця в радянській судовій системі цього історичного періоду стали метою дисертаційної праці В. Обухова [311].

Питання щодо відновлення роботи загальних судів на визволеній території СРСР після вигнання окупантів частково вивчають і російські фахові історики. Переважно такі дослідження проводяться в контексті комплексного вивчення повоєнного відбудовного процесу. Так, організаційних проблем та ідеологічного значення відновлення роботи мережі загальних судів різних рівнів на визволеній території Російської Федерації у 1942-1945 рр. торкається В. Македонська. Авторка докторської дисертації предметно розглядає місце військової юстиції в системі органів державної влади на визволених від окупантів територіях РРФСР [309, с. 80-214]. Досліджуючи історію відбудовного процесу у визволених районах РРФСР у роки війни й повоєнний період (1941-1953 рр.) та аналізуючи основні тенденції функціонування на цих територіях державних органів, побіжно торкався питань відновлення роботи загальних судів О. Хохлов [318, с. 93-132].

У російській історично-правовій науці залишаються практично нерозробленими питання організаційної, колегіальної та контрольної діяльності вищих органів судової влади, як на рівні СРСР так й окремих союзних республік. Виключення становить захищена 2013 р. у Білгороді кандидатська дисертація Є. Штепи [324]. Розглядаючи умови виникнення, механізм формування й діяльності Верховного Суду Російської Федерації за сімдесят років (з 1923-го по 1991-й), автор досліджує взаємодію вищого судового органу республіки з іншими органами юстиції й державної влади, виявляє етапи становлення й розвитку Верховного Суду РРФСР, розкриває особливості правового становища цього інституту судової влади на кожному з них. Серед іншого дисертант аналізує особливі риси судової політики Радянської Росії, характеризує юрисдикцію Верховного Суду РРФСР і визначає його місце в системі судоустрою республіки у другій половині 30-х – 40-х рр. ХХ ст. Автор відзначає, що до початку 1940-х рр. судова система РРФСР й основні засади судочинства республіки були сформовані. На думку Є. Штепи, війна хоч і внесла суттєві корективи в організацію діяльності Верховного суду, проте не вплинула на його юрисдикцію, що, як і до цього, обмежувалася розглядом справ у першій і другій інстанції, наглядом за діяльністю судів нижчого рівня, ревізійною роботою та узагальненням судової практики, внесенням до органів юстиції пропозицій щодо забезпечення діяльності судів у воєнний час [324, с. 16]. Все ж обмежений формат кваліфікаційної праці та широкі хронологічні рамки дисертації не дозволили її автору більш предметно зосередитися на специфіці діяльності вищого органу в системі судів загальної юрисдикції РРФСР у роки війни, зокрема в період після визволення від нацистів окупованих у 1941-1944 рр. територій республіки. Що стосується спеціальних досліджень російських учених з історії правового інституту Верховного Суду другої половини 1930-х – 1940-х рр., то на сьогодні подібні праці відсутні. Останнє робить завдання вивчення названого сегменту радянської судової системи особливо актуальними.

Короткий огляд праць сучасних російських істориків і правників у царині досліджень радянської юстиції другої половини 30-х – першої половини 40-х

рр. XX ст. засвідчує тематично-аспектне різноманіття подібних студій. За останні двадцять років російськими дослідниками досить активно вивчалися та продовжують розробляються питання: законодавчого закріплення та практичної реалізації принципів радянської судової реформи 1936-1938 рр.; державної політики в системі органів юстиції; функціонування судів різних рівнів, органів військової юстиції, прокуратури та адвокатури в передвоєнний період і в роки війни з Німеччиною; особливостей радянського кримінального, кримінально-процесуального законодавства й кримінального правосуддя 1941-1945 рр., а також проблема кримінального покарання військових злочинців.

В осмисленні ступеню інтегрованості вертикалі загальних судів СРСР і союзних республік у програму політичних репресій, трактуванні ролі, місця та конкретних функцій судів різних рівнів у реалізації репресивної політики влади в період масового терору, напередодні та в роки війни сучасна російська історично-правова література представляє дві протилежні позиції. Більшість авторів (їх називають ревізіоністами) критично налаштовані щодо оцінок ролі й значення системи загальних судів у масових репресіях і переконані, що судова система поряд із спецслужбами та позасудовими репресивними органами несе свою долю відповідальності за вчинене беззаконня.

Вчені-традиціоналісти, хоч і визнають причетність судової системи держави до масових репресій, вважають таку незначною та загалом схильні вбачати в діяльності загальних судів в окреслений період практичну реалізацію демократичних принципів Конституції 1936 р. і законодавства про судоустрій 1938 р. Очевидні злочини сталінізму вони схильні пов'язувати з діяльністю НКВС, органів прокуратури і позасудовими репресіями. «Недоліки та перегини» судової системи такі дослідники пояснюють швидше притаманною часу непрофесійністю суддівських кадрів, а ніж втручанням у роботу судів вищих партійних органів та репресивної юстиції.

У західній юридичній радянології на сьогодні не існує спеціальних досліджень, присвячених вивченню історично-правових проблем еволюції правового статусу, організаційної структури та особливостей правосудної діяльності вищих судових інститутів на рівні союзних республік СРСР, і

зокрема Української РСР, напередодні та в роки Другої світової війни. У руслі нашої теми може йтися хіба що про кілька загальних робіт з історії радянського правосуддя. У цьому ряду дослідників і їхніх праць варто згадати книги й окремі наукові статті Харольда Бермана [280], Юджина Хаскі [284-285], Пітера Джулівера [283], Роберта Шарлета [286], Хіроши Ода [289-290], а також Габор Тамаш Ріттершпорн [287-288]. Студіюючи окремі аспекти великої проблеми радянського правосуддя сталінської епохи, названі вчені зверталися до аналізу теорії й практики радянської правової системи, розглядали витoki й передумови її формування, протиставляли більшовицьку «соціалістичну законність» і «капіталістичний закон», коментували дії Й. Сталіна та його оточення, спрямовані на сувору централізацію всієї судової вертикалі СРСР, зосередження функцій судового управління в руках повністю залежної від волі кремлівського диктатора виконавчої державної влади.

У руслі вивчення історії радянської юстиції періоду сталінського тоталітаризму розглядає питання централізації судової вертикалі канадський дослідник П. Соломон. У своїй відомій монографії [282], перевиданій 2008 року в Москві, університетський професор з Торонто, автор низки досліджень присвячених радянській юстиції, детально аналізує мету й зміст ініційованого й контрольованого особисто Й. Сталіним процесу реорганізації органів юстиції СРСР у другій половині 30-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. Зокрема йдеться про зосередження функцій судового управління й судового нагляду в межах повноважень Верховного Суду й Народного комісаріату юстиції СРСР. На думку автора, «[...] в ході цієї реорганізації Верховний Суд СРСР і новостворений Народний комісаріат юстиції СРСР отримали велику владу над місцевими судами й суддями [...]» [257, с. 433]. Коментуючи знакові для становлення радянської судово-бюрократичної системи зміни в принципах і підходах до підбору кадрів судових органів, що відбулися напередодні та в роки Другої світової війни, вчений наголошує на їх професійно-кар'єрному характері [257, с. 434]. Наразі зазначимо, що незважаючи на загалом вдалі спроби аналізу специфіки радянського правосуддя сталінської епохи, окремого, цілісного й системного погляду на історію становлення, еволюцію структури,

особливості організаційної та колегіальної діяльності органів вищої республіканської ланки в системі судів загальної юрисдикції СРСР західні історики права не запропонували.

Специфічну, хоча й нечисленну, групу історично-правових досліджень з нашої проблеми формують праці істориків і правників-емігрантів – представників української діаспори. Особливе місце тут належить енциклопедичним проектам. Вже перше (тритомне) видання «Енциклопедії Українознавства», підготовлене до друку й видане Науковим товариством імені Тараса Шевченка в еміграції (1949 р.) містило розділ VIII («Право»). Частину його матеріалу складав підготовлений відомим українським юристом О. Юрченком нарис про радянський суд і прокуратуру в Українській РСР [291, с. 675-676]. Редагований В. Кубійовичем словниковий багатотомник «Енциклопедії Українознавства» (1955-1985 рр.) також містив кілька енциклопедичних статей окресленої тематики. Зокрема, у першому томі видання знаходимо статтю під назвою «Верховний суд УССР» [292, с. 234]. Восьмий том енциклопедії має статті «Судочинство» [293, с. 3097-3099] та «Судоустрій» [293, с. 3094-3097]. Автор останньої (Ю. Старосольський) подає короткий нарис історії судоустрою радянської України періоду 20-х – 60-х рр. XX ст., простежує еволюцію конституційного статусу та повноважень вищого судового органу УСРР-УРСР [293, с. 3097]. Хоч енциклопедичний формат і стиль викладу апріорі залишають мінімальну можливість для суб'єктивних коментарів, все ж із тексту статті можна зрозуміти позицію автора. Підкреслюючи первинність російського більшовицького й союзного законодавства як джерел радянського судочинства в Україні, Ю. Старосольський наголошував, що «[...] в УССР підставою організації судової системи були від початку декрети, розпорядження і закони РСФСР, а потім всесоюзні [...]» [293, с. 3096].

У сучасній вітчизняній юридичній науці спеціальні дослідження історико-правової проблематики, пов'язаної з відновленням організаційної діяльності та колегіальної наглядової й касаційної практики Верховного Суду Української РСР, на завершальному етапі Другої світової війни, практично

відсутні. Більше того, дана тематика в серйозному науковому історично-правовому контексті не розглядалася навіть поверхово. Відносно опрацьованою в дисертаційному й монографічному плані в останні роки (дослідження Г. Усеїнової) є хіба-що тема становлення та розвитку судової системи Радянської України у 1921-1929 рр. [267-269; 316].

У контексті проблематики нашого дослідження не можемо оминати увагою невелику науково-популярну статтю О. Копиленка, В. Гончаренка та О. Зайчука, присвячену висвітленню основних етапів становлення та розвитку Верховного суду України. Лише кілька абзаців тексту цієї дуже лаконічної, реферативної публікації, написаної на основі кількох праць попередників, відтворюють особливості історії вищого судового органу УРСР у роки Другої світової війни [206]. Корисні історико-біографічні відомості про керівників Верховного суду Української РСР, що працювали на своїх посадах напередодні та в роки Другої світової війни (К. Топчія, Д. Сусла та ін.), містить серія популярних статей В. Чиснікова, опублікованих 2002 р. у кількох номерах «Юридичного вісника України» [280]. Ці публікації лише побіжно торкаються історично-біографічних аспектів нашого дослідження.

Так само, лише загальні зауваження щодо історичного тла й теоретичних проблем формування й розвитку судової системи України (зокрема й Верховного Суду УРСР) у контексті радянської системи права знаходимо в першому томі фундаментального монографічного колективного п'ятитомника «Правова система України: історія, стан та перспективи» [133].

У контексті дослідження концепцій законодавства про найвищий судовий орган України різних історичних періодів розглядає історію Верховного Суду Української РСР В. Сердюк. Зокрема, в одній із своїх монографій вчений характеризує завершальний етап процесу централізації судових органів СРСР – прийняття Верховною Радою СРСР 16 серпня 1938 р. Закону «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» як подію, що вперше в історії вищого судового органу радянської України законодавчо забезпечила його конституційний статус. «[...] Тільки з цього періоду ми можемо стверджувати про діяльність саме Верховного Суду УРСР із статусом вищого судового

органу в республіці [...]» – зазначає автор [247, с. 59]. При цьому В. Сердюк не говорить про те, що законодавчо набутий статус найвищого судового органу фактично нівелювався іншими положеннями того ж таки законодавства про судоустрій 1938 р.; наприклад, правом оскарження рішень усіх судових органів Української РСР у Верховному Суді СРСР. За умови, коли всі важелі судового управління зосереджувались у руках чиновників союзно-республіканського Наркомату юстиції СРСР, останнє перетворювало судовий інститут з гордою назвою Верховний Суд Української РСР на рядову ланку радянського правосуддя в його сталінській редакції. Далі автор відзначає «[...] значні зміни в організації судових органів України, що відбулися з початком Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. [...]» та одним реченням згадує про припинення діяльності Верховного Суду Української РСР у кінці 1941 р., його евакуацію (до березня 1943-го) на схід і відновлення роботи з 5 січня 1944-го у визволеному від окупантів Києві [247, с. 59].

Конкретних фактів про специфіку діяльності вищого судового органу Української РСР у 1941-1945 рр. годі шукати навіть в історичному нарисі, вміщеному в опублікованому в 2001 р. спеціальному презентаційному ювілейному виданні «Верховний Суд України: історія і сьогодення, портрети й події». У книзі на тлі історії розвитку судових органів на теренах України й процесу становлення незалежної української держави та реформування на конституційних засадах її судової системи подається інформація про Верховний суд України як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції: його структуру, повноваження, роль у забезпеченні законності в діяльності судів нижчих рівнів, форми впливу на стан правосуддя в державі, організаційне забезпечення його діяльності та міжнародні зв'язки [158]. Малоінформативним щодо проблем, які вивчаються у дисертації, виявилось й останнє двотомне ювілейне інформаційно-популярне видання «Верховний Суд України – 90 років» (2012 р.) Книга альбомного формату й високої поліграфічної якості містить несподівано мало фактичних даних про діяльність вищого органу в системі загальних судів Української РСР у роки війни. У першому томі знаходимо лише короткі згадки та зауваження щодо негативних

наслідків для правосуддя судової реформи 1938 р. [159, с. 10]. Другий том ювілейного видання вміщує стислу біографічну довідку про життя і професійну діяльність голови ВС УРСР у 1943-1947 рр. К. Топчія, а також написаний на основі даних, взятих із відомої монографії Д. Сусли, дуже короткий нарис про відновлення роботи суду на визволеній території України у 1943-1945 рр., поповнення його кадрового складу, характер роботи керівництва й членів судових колегій у перші після окупації роки [160, с. 9-11].

Останнім часом з'явилося кілька наукових статей автора дисертації, присвячених різним аспектам історії вищого судового органу Української РСР у передвоєнний період і в роки Другої світової війни. Предметом вивчення в окремих наукових розвідках стали правові засади організації та діяльності Верховного суду УРСР у другій половині 30-х рр. ХХ ст. [224], еволюція статусу й повноважень вищого судового органу радянської України у 20-х – 40-х рр. ХХ ст. [230; 232-233; 236]. Чи не вперше у вітчизняній історично-правовій науці автором зроблено спробу документально реконструювати та розглянути історичні обставини, процес поновлення організаційної й колегіальної діяльності Верховного Суду Української РСР на визволених від нацистських окупантів територіях республіки у 1943-1945 рр. [225; 238; 240; 241], дослідити тодішню практику вищого судового органу УРСР у справах про контрреволюційні злочини [226], а також з'ясувати особливості цивільного провадження у Верховному Суді Української РСР в 1943-1945 рр. [227]. Цікавими й до сьогодні практично невивченими аспектами історії вищого судового органу УРСР періоду війни, що досліджуються автором, є позаслужбова діяльність апарату Верховного Суду [228], а також питання кадрового забезпечення його організаційної та колегіальної діяльності [229; 231; 234].

Отже, незважаючи на очевидну наукову й суспільну актуальність, питання конституційного статусу, правових засад і функціональних повноважень Верховного Суду Української РСР у роки Другої світової війни, поновлення його організаційної, судово-наглядової та колегіальної правосудної діяльності на визволених територіях республіки в 1943-1945 рр. в історично-правовій

науці залишаються малодослідженими. Окреслені наукові проблеми частково висвітлювалися в працях радянських, зарубіжних, сучасних російських і українських правознавців та істориків, зокрема відносно дослідженим можна вважати аспект конституційного статусу й повноважень вищих судових органів СРСР за радянським законодавством про судоустрій 1938 р. Що стосується конкретних питань історії діяльності Верховного Суду Української РСР в роки війни з Німеччиною, то цей аспект практично не розроблявся, спеціального комплексного дослідження окреслених проблем не існує, а спорадичні та фрагментарні згадки в загальних працях проблеми не вирішують.

1.2. Джерельна база дисертації.

Комплексне дослідження питань відновлення роботи Верховного Суду Української РСР на визволеній території республіки у 1943-1945 рр., його організаційної, касаційної та наглядової практики й контрольної діяльності, як вищого органу в системі судів загальної юрисдикції, позаслужбового повсякдення суддів і працівників апарату в складний період завершення Другої світової війни, вимагало залучення широкого комплексу опублікованих і неопублікованих письмових джерел, репрезентованих кількома групами. Серед основних із них: законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти; публічні виступи й теоретичні праці вищих керівників держави і радянської юстиції, практикуючих суддів; опубліковані огляди судової практики радянських судів, зокрема й судів Української РСР періоду 1943-1945 рр.; документи діловодства Верховного Суду й Народного комісаріату юстиції Української РСР з організаційних і кадрових питань роботи вищого судового органу республіки; документи, що розкривають зміст касаційної та наглядової практики вищого судового органу УРСР.

Серед нормативно-правових актів органів державної влади Союзу РСР і Української РСР 1920-х – середини 1940-х рр., що складають *першу групу джерел* дисертаційного дослідження умовно виокремлюємо шість підгруп документів: конституційні акти; профільне законодавство; кодифіковане

кримінальне, кримінально-процесуальне й цивільне законодавство; підзаконні відомчі, а також локальні нормативно-правові акти.

До конституційних актів, що встановлювали принципи радянського судочинства, державно-правий статус вищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції республіки та його засадничі повноваження в досліджуваній період – належать Конституції СРСР і Української РСР 1936-1937 рр. [15-16].

Друга підгрупа нормативно-правових актів охоплює профільне республіканське та союзне законодавство з питань судоустрою. Даний джерельний комплекс використовується автором для аналізу динаміки функціональних повноважень Верховного Суду УРСР в системі судоустрою Радянської України 20-х – 40-х рр. ХХ ст. Передусім, це схвалені ВУЦВК (ЦВК) УСРР положення «Про судоустрій УСРР», «Про Найвищий Суд Української СРР» (1922 р.) [4], «Про судоустрій Української РСР» (1925 р.) [6-7]; Устави «Про судоустрій Української СРР» 1929-го і 1931 рр. [9; 18]; постанови «Про розширення прав Верховного Суду УРСР, Головного Суду АМ РСР і обласних судів щодо керівництва судовими органами на місцях» (1934 р.) [12] та «Про поширення повноважень Президії Верховного Суду УРСР» [13].

Пріоритетними для розвитку судової системи Радянської України в досліджуваній період стали схвалені ЦВК (Верховною Радою) СРСР «Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік» (1924 р.) [27], постанова «Про розширення компетенції Верховного Суду Союзу РСР» (1933 р.) [28], закон «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» (1938 р.) [14, с. 207-223] і прийнятий 22 червня 1941 р. Президією ВР СРСР указ «Про воєнний стан» [21; 23]. Практично усі подібні законодавчі акти публікувалися в профільних періодичних виданнях НКЮ УРСР і спеціальних збірниках законодавства, виданих за рішенням союзного відомства юстиції.

Третю підгрупу залучених у дисертації нормативно-правових джерел складає опубліковане окремими виданнями кодифіковане кримінальне й цивільне (матеріальне та процесуальне) законодавство, що ним керувався Верховний суд республіки у своїй повсякденній правосудній і контрольній

діяльності [1; 17; 31-32]. Проведений у дисертації аналіз поточної касаційної та наглядової практики ВС УРСР у 1943-1945 рр. був неможливим без постійного звернення до конкретних статей чинного кримінального, кримінально-процесуального й цивільного законодавства. Цю підгрупу джерельної бази дисертації доповнюють опубліковані Наркоматом юстиції СРСР законодавчі та адміністративно правові акти 1941-1943 рр. [2-3].

Четверту підгрупу матеріалів нормативного змісту формують підзаконні акти, що визначали характер взаємовідносин Верховного Суду УРСР з адміністративними органами юстиції союзного й республіканського рівнів, уточнювали порядок вчинення правосуддя судами в конкретних справах. Ці матеріали представлені окремими виданнями або ж опублікованими у різноманітних збірниках: «Положенням про Народний комісаріат юстиції Союзу РСР» (1936 р.) [29], постановами Пленуму Верховного Суду СРСР і директивними листами ВС СРСР [19-20; 24-25], наказами й інструкціями Наркомату юстиції СРСР [26]. Частина використаних автором нормативних документів цієї підгрупи неопублікована й знаходиться серед архівних матеріалів фонду 8 (Народний комісаріат юстиції УРСР) ЦДАВО України [38; 43].

Останню п'яту підгрупу нормативно-правових актів складають переважно неопубліковані локальні нормативні приписи голови Верховного Суду та Народного комісара юстиції Української РСР за 1943-1945 рр., що містяться серед архівних матеріалів фонду 8 (Народний комісаріат юстиції УРСР) і фонду 24 (Верховний Суд УРСР) ЦДАВО України. За своїм характером накази наркома юстиції УРСР – це приписи управлінсько-директивного характеру, що регулювали роботу усієї системи судів загальної юрисдикції республіки [33-35; 38; 40-43]. Що ж стосується локальних нормативних актів Верховного Суду УРСР – це переважно накази голови суду з внутрішніх організаційних і кадрових питань роботи установи [50; 54; 62].

Друга група джерел дисертаційного дослідження – публічні виступи, програмні, теоретичні й практичні статті в масовій і спеціалізованій періодиці, окремі теоретичні праці вищих керівників держави й радянської юстиції

А. Вишинського, І. Голякова, С. Голунського, М. Ричкова, І. Перлова, чиновників від юстиції меншого рангу, практикуючих судових працівників (Д. Сусла), що виходили друком у кінці 1930-х – середині 1940-х рр. [91-94; 104; 97-98; 95-96; 98-99; 106; 105]. У цих матеріалах порушуються важливі для розуміння досліджуваної проблеми питання, актуальні для верхівки тоталітарного СРСР завдання роботи судових органів напередодні й у роки війни, трактуються основи нового (1938 р.) радянського законодавства про судоустрій, порушуються конкретні питання практичної роботи судів. Праці носять виражений популярний, пропагандистський або спеціалізовано-прикладний характер. Важливість окремих із них для нашого дослідження зумовлюється тим, що, набуваючи в умовах тоталітарного суспільства характеру програмних, вони впливали на розвиток правової науки в СРСР, багато в чому визначали змістовно-тематичне наповнення й характер праць радянських юристів й істориків права періоду другої половини 40-х – початку 50-х рр. XX ст.

Третя група джерел дисертації охоплює опубліковані в юридичній періодиці чи окремими виданнями огляди кримінальної та цивільної судової практики загальних судів періоду війни, зокрема й судів Української РСР у 1943-1945 рр. [84-88]. Ці матеріали дозволяють не лише виявити характерні групи справ, що розглядалися в судах різних рівнів, а згодом перебували в касаційному й наглядовому провадженні Верховного Суду УРСР, але й оцінити якісний рівень правосуддя місцевої та обласної ланок судової системи республіки в період відновлення роботи судів на визволеній території України, визначити основні напрямки й завдання контрольно-ревізійної діяльності за участю суддів ВС УРСР у 1943-1945 рр., оцінити чинники, що впливали на ефективність ревізій в умовах військового стану, «кадрового голоду» та низького рівня юридичної підготовки суддівських кадрів.

Документи діловодства Верховного Суду й Народного комісаріату юстиції Української РСР з організаційних і кадрових питань роботи вищого судового органу республіки складають надзвичайно важливу *четверту групу джерел* нашого дослідження. Практично всі ці матеріали сконцентровані в фондах

кількох центральних державних і регіональних архівів України. Серед документів архівного фонду Народного комісаріату юстиції УРСР (фонд 8, оп. 1л) у ЦДАВО України містяться протоколи нарад працівників судових органів й органів юстиції республіки і протоколи засідань колегії НКЮ УРСР за 1944-1945 рр. [37; 44]. Іншу групу документів цього фонду складають плани роботи Народних комісаріатів юстиції СРСР і УРСР на 1943-1945 рр. [39; 45]. Опис 3 вказаного фонду об'єднує архівні справи з документами Управління судових органів НКЮ Української РСР щодо дислокації місцевих й обласних судів республіки у 1943-1945 рр. (списки судів і судових дільниць, схеми їх розміщення) [46-49]. Документальна колекція фонду 24 (Верховний Суд УРСР) має у своєму складі річні звіти про фінансово-господарську діяльність вищого судового органу республіки за період 1943-1945 рр. [53; 61; 70]. Їх опрацювання дозволяє оцінити рівень матеріально-технічного забезпечення різних напрямків діяльності Верховного Суду УРСР, роботи його обох колегій і технічного апарату, а також простежити динаміку фінансування відновлення роботи установи в складних умовах триваючої війни.

Важливі для вивчення діяльності ВС УРСР у роки війни документи зберігаються серед матеріалів фонду 1 (ЦК КП(б)У) ЦДАГО України. В описі 23 цього фонду зустрічаємо інформаційно-довідні записки, звіти заступників і голови Верховного Суду УРСР про роботу очолюваної ними установи в 1943-1944 рр. [71, арк. 1-4; 72, арк. 6-31 зв.], постанови колегій НКЮ СРСР за результатами перевірки роботи ВС УРСР у досліджуваній період [72, арк. 1-3]. Названі документи володіють високим ступенем інформативності та містять узагальнені дані й статистику щодо організаційної діяльності Верховного Суду УРСР, його кадрового складу, касаційного й наглядового судочинства кримінальної й цивільної колегій, узагальнення судової практики й ревізії судів нижчого рівня. Окремі документи з нашої теми виявлені серед матеріалів опису 45 (Управління кадрів ЦК КП(б)У). Стосуються вони підготовки суддівських кадрів в Україні у 1944-1945 рр. [76]. Окремі згадки про роботу суддею Верховного Суду УРСР знаходимо серед автобіографічних документів особового архівного фонду С. Ковпака, що зберігається в ЦДАГО України [77].

Унікальний блок надзвичайно цікавих та інформативних документів діловодства первинного партійного осередку ВС УРСР містить архівний фонд П-1484 (Архівні матеріали первинної організації КП(б)У Верховного Суду УРСР), що зберігається серед документів колишнього Обласного партійного архіву Київської області в фондах ДАКО. В описі 1 цього фонду, що об'єднує документи за період 1943-1950 рр., зібрані протоколи відкритих і закритих партзборів осередку й протоколи засідань бюро первинної парторганізації [78, арк. 1-7; 77-78; 80], документи про сплату членських внесків [76, арк. 8-11 зв.; 79, арк. 75-77 та ін.], облікові документи та характеристики на комуністів – працівників Верховного Суду УРСР [83], плани роботи партійної організації [80], інформаційні повідомлення та звіти про її роботу [78, арк. 13-14 зв.; 81, арк. 20-45], листування з районними партійними організаціями [83]. Перелічені документи стосуються як службової так і позаслужбової діяльності членів і працівників апарату ВС УРСР, розкривають особливості касаційної та наглядової практики кримінальної і цивільної судових колегій, роботи технічних апаратів колегій; дозволяють оцінити рівень фінансового, матеріального, харчового та побутового забезпечення працівників у складний воєнний період; ілюструють участь суддів і працівників апарату в ініційованих владою оборонно-благодійних, фінансових, шефських і відновлювально-інфраструктурних програмах, розкривають факти, що стосуються долі окремих суддів і консультантів у роки війни та окупації.

Останню, *п'яту групу документальних джерел* дисертаційного дослідження склали численні матеріали касаційного й наглядового кримінального провадження у Верховному Суді УРСР за період з березня 1943-го по грудень 1945-го року. Зібрані в складі архівних тек опису 16 фонду 24 (Верховний Суд УРСР) ЦДАВО України, вони вміщують ухвали, постанови і рішення судової колегії у кримінальних справах [51-52; 55-60; 63-69]. Належачи до категорії масових джерел, ці документи дозволяють детально проаналізувати зміст і специфіку касаційного судочинства та наглядової практики вищого судового органу УРСР у найскладніший період, коли відбувалося поновлення його колегіальної діяльності в умовах триваючої війни, відчувався брак

кваліфікованих кадрів, досвіду судочинства в окремих справах, необґрунтовані при переході до мирних умов життя наслідки практики військової юстиції тощо. Ці документи складають найбільшу неопубліковану групу джерел дисертаційного дослідження.

З об'єктивних причин, а саме через свідомі штучні перепони в доступі до відповідних матеріалів в архівах Російської Федерації, документи цих архівосховищ нами не використовувались. Передусім це стосується матеріалів фондів Р-9492 (Міністерство юстиції СРСР) та Р-9747 (Верховний Суд СРСР) Державного архіву Російської Федерації. Водночас значна частина документів, що стосуються діяльності органів юстиції й Верховного Суду УРСР, відклалися в цьому російському архіві, знаходяться у вигляді копій у вивчених нами фондах вітчизняних центральних архівів.

Проведений огляд документальних джерел, зокрема й неопублікованих архівних матеріалів, дозволяє стверджувати, що питання відновлення та організації діяльності Верховного Суду Української РСР на визволеній території республіки у 1943-1945 рр. висвітлені в них достатньо предметно, хоч і нерівномірно. Наприклад, в архівному фонді Верховного Суду УРСР в ЦДАВО України з причин обмежених термінів зберігання подібних документів, практично відсутні матеріали судового провадження цивільної колегії. Наразі про специфіку касаційного і наглядового цивільного судочинства у вищому судовому органі республіки в визначений хронологічний період дослідники можуть судити з матеріалів діловодства, зокрема доповідних записок і звітів голів ВС УРСР, а також постанов колегій НКЮ СРСР з питань роботи суду.

1.3. Методологія дослідження.

З метою досягнення достовірності результатів наукового дослідження у дисертації використано низку філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових та спеціально-правових методів пізнання. Пріоритетними у дисертаційному дослідженні стали методи філософської діалектики та

історизму, що передбачають розгляд правових явищ під кутом зору об'єктивного стану розвитку суспільства.

Діалектичний принцип пізнання явищ дійсності передбачає розгляд об'єкту наукового дослідження в його розвитку, в єдності та суперечності протилежностей останнього. Тут ми поділяємо думку Р. Шевчука, який стверджував, що «[...] діалектичний метод може стати у нагоді вченому-правознавцю як інструмент дослідження окремих процесів правової реальності, що дійсно спричиняються суперечливими протилежностями, які необхідно виокремити й зняти віднаходженням об'єднуючих соціально-правових реалій, що здатні примирити протилежності на вищому рівні духовно-матеріального правового універсуму [...]» [277, с. 30]. Принагідно до нашого дослідження діалектичний підхід демонструє внутрішню суперечність усієї системи радянської юстиції сталінської доби – коли закріплені в демократичній Конституції й законах принципи правосуддя грубо ігнорувалися терористичним режимом, а де-юре вищі судові органи союзних республік – Верховні суди – виявилися відстороненими від реального впливу на правосуддя.

Іншим засадничим науковим підходом пропонованого дослідження є принцип історизму. На думку В. Селіванова, втілення принципу історизму в пізнанні правових явищ передбачає, насамперед, погляд на предмет дослідження з позиції його змін у часі в ході розвитку історії суспільства. Історія в цьому випадку розуміється як постійне перетворення майбутнього на теперішнє і теперішнього на минуле в результаті людської діяльності. У цьому перетворенні розвиток юридичних відносин є, перш за все, природно-історичним процесом [243, с. 585-586]. У цьому разі відновлення діяльності правового інституту Верховного Суду Української РСР на визволеній території республіки у 1943-1945 рр. розглядається автором у контексті сучасного цим подіям суспільно-політичного процесу і в чинній системі юстиції. Досліджуючи процес організації, структурної розбудови, виокремлюючи основні напрямки діяльності вищого органу в системі судів загальної юрисдикції Української РСР окресленого хронологічного періоду, автор виходив з наявності сталого, нерозривного зв'язку між означеними процесами, принципами, змістом і

характером радянського правосуддя воєнної доби й тодішньою соціально-економічною й суспільно-політичною ситуацією на визволеній від окупантів території України.

У дисертації автором застосовано низку загальнонаукових і спеціальних наукових методів, що дало можливість розкрити специфіку організаційних і структурних змін, питомі риси, особливості та характер правосудного процесу в Верховному Суді Української РСР в екстремальній ситуації війни.

Наскрізне застосування в дисертації отримали загальнонаукові методи аналізу, синтезу, системно-структурний метод, а також методи порівняння та функціонального аналізу. Очевидно, що аналітичне вивчення емпіричних даних джерельної бази дисертаційного дослідження забезпечило приростання нового знання на основі методу синтезу. Місце Верховного Суду УРСР у єдиній системі судустрою радянської держави напередодні та в роки Другої світової війни досліджується дисертантом за допомогою системно-структурного методу. Порівняльний метод застосовувався для співставлення повноважень і функцій вищого судового органу УРСР на різних етапах його еволюції у 20-х – 40-х рр. ХХ ст. (підрозділ 2.1.). Метод функціонального аналізу дав змогу з'ясувати функціональні складові окремих структурних підрозділів апарату Верховного суду республіки (підрозділ 2.2).

Серед методів конкретних наук найширше застосування у дисертації отримали методи правознавства та історичної науки. Зокрема, формально-юридичний метод застосовувався в дисертації для контекстного аналізу конституційних, законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів (підрозділ 2.1). Наскрізне застосування у дисертації отримав історично-правовий метод, який використовується автором у процесі вивчення еволюції правового статусу, засад організації та діяльності Верховного Суду Української РСР у системі судустрою республіки напередодні та в роки Другої світової війни. Порівняльно-правовий (юридично-компаративний) метод використано при аналізі й співставленні поглядів учених-істориків права стосовно статусу і повноважень Верховного Суду СРСР і союзних республік у визначений хронологічний період, а також при порівнянні положень конституційних і

законодавчих актів Української РСР і Союзу РСР про судоустрій (підрозділи 1.1., 2.1). Метод юридичної герменевтики використано для опрацювання та інтерпретації текстів монографічних видань, наукових статей, навчальних матеріалів, що уможливило «занурення» автора у світ аргументації представників різних юридичних шкіл і методологічних напрямків, дозволило визначити їх ціннісні установки і мотиви (підрозділ 1.1).

За допомогою конкретно-історичного методу розглядалися політико-правові підходи керівництва СРСР до розв'язання проблеми статусу й повноважень Верховних судів союзних республік (розділ 2), організації судочинства в умовах конкретної суспільно-політичної ситуації, що склалась в Українській РСР на завершальному етапі Другої світової війни (розділ 3).

Історично-порівняльний (історично-компаративний) метод передбачає роботу з конкретними явищами, подіями, окремими фактами історичної дійсності – зіставлення, з'ясування внутрішніх і зовнішніх зв'язків, пошук відмінностей і подібностей, дозволяє «проводити порівняння в просторі та часі». Результат цих операцій виражається у виявленні якісних характеристик досліджуваного періоду. Застосування в дослідженні порівняльно-історичного методу дозволило автору простежити характерні тенденції організації та структурної розбудови інституту Верховного Суду УРСР у 1943-1945 рр. у контексті відновлення діяльності всієї вертикалі судової системи республіки (розділ 2). Активно застосовується в роботі й метод історичної антропології. Такий підхід дозволяє «олюднити» історичний процес у рамках предмету дослідження, наповнити текст дисертації не лише прізвищами та іменами, але й фаховими характеристиками конкретних людей – суддів і працівників апарату ВС УРСР, показати роль особистісного чинника в діяльності досліджуваних правових інститутів окресленого історичного періоду.

Переконані, що запорукою успіху вченого не може бути просте механічне застосування стандартного набору різних дослідницьких методів. Зі значною долею відносності такою умовою здатне виступити лише їх гармонійне поєднання з урахуванням мети й завдань конкретного дослідження. Такий підхід дозволяє комплексно, адекватно та різнобічно висвітлити обрану для

вивчення історично-правову проблему, наблизитись до її об'єктивного наукового осягнення.

Висновки до розділу 1

Підводячи підсумки дослідження в частині з'ясування рівня історично-правового вивчення діяльності Верховного Суду Української РСР в системі радянського судочинства зазначимо, що проблеми організаційної діяльності, наглядової та касаційної практики Верховних судів союзних республік в роки Другої світової війни не відзначалися особливою інтенсивністю опрацювання.

Радянська історіографія проблематики статусу, повноважень і функцій вищих судових органів СРСР різних рівнів окреслена двома хронологічними періодами. Різномірні публікації першого періоду (кінець 1930-х – середина 1950-х рр.) відзначалися ідеологічно-пропагандистським і юридично-описовим характером, а також недостатньою, надто поверховою розробкою історичних аспектів цієї проблематики. У другому періоді радянських історично-правових студій нашої проблеми (друга половина 50-х – початок 90-х рр. XX ст.) з'являються перші дослідження з історії вищого органу радянського правосуддя періоду Великої Вітчизняної війни. Водночас проблеми статусу, повноважень і діяльності Верховного Суду УРСР у 1941-1945 рр. тоді також спеціально не розроблялися.

Питання законодавчого закріплення та практичної реалізації принципів судової реформи 1936-1938 рр., державної політики в системі органів юстиції, функціонування судів різних рівнів у передвоєнний період і в роки війни з Німеччиною досить активно вивчаються сучасними російськими дослідниками. Водночас, історичні аспекти організаційної, колегіальної та контрольної діяльності вищих судових органів, зокрема в роки Другої світової війни, залишаються малодослідженими. У сучасній вітчизняній юридичній науці спеціальні дослідження історико-правової проблематики, пов'язаної з відновленням організаційної діяльності та колегіальної наглядової й касаційної

практики Верховного Суду Української РСР на завершальному етапі Другої світової війни також практично відсутні.

Емпіричну базу дослідження склали п'ять основних груп джерел. Серед основних із них: законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти; публічні виступи й теоретичні праці вищих керівників держави і радянської юстиції, практикуючих суддів; опубліковані огляди судової практики радянських судів, зокрема й судів Української РСР періоду 1943-1945 рр.; документи діловодства Верховного Суду й Народного комісаріату юстиції Української РСР з організаційних і кадрових питань роботи вищого судового органу республіки; документи, що розкривають зміст касаційної та наглядової практики вищого судового органу УРСР.

Виявлення й систематизація джерельної бази, проведення аналізу опублікованого та архівного емпіричного матеріалу, дозволяє стверджувати, що питання відновлення та організації діяльності Верховного Суду Української РСР на визволеній території республіки у 1943-1945 рр. джерела висвітлюють достатньо предметно. Залучений автором емпіричний матеріал не дивлячись на певну його неповноту, викликану обставинами війни, в цілому є достатньо надійною джерельною основою для вирішення завдань дисертаційного дослідження. Він дозволяє досить повно висвітлити процеси відновлення та організації роботи Верховного Суду Української РСР на визволеній від нацистських окупантів території республіки у 1943-1945 рр., дослідити особливості його колегіальної діяльності, матеріально-технічного та кадрового забезпечення, простежити долі конкретних суддів і працівників апарату ВС УРСР і відтворити мікрорівень складного й суперечливого історичного тла завершального етапу війни. Деякий брак архівних матеріалів цивільного провадження Верховного Суду УРСР за 1943-1945 рр. у дисертації компенсовано матеріалами діловодства, зокрема даними доповідних записок і звітів голів ВС УРСР, а також постанов колегій НКЮ СРСР з питань роботи суду. Ці документи дозволяють реконструювати специфіку касаційного і наглядового цивільного судочинства у вищому судовому органі республіки в визначений хронологічний період.

Сучасна методологічна основа дисертації, що ґрунтується на філософських гносеологічних підходах діалектики та історизму, забезпечила застосування автором низки загальнонаукових і спеціальних наукових методів, що дало можливість комплексно, адекватно та різнобічно висвітлити обрану для вивчення історично-правову проблему розкрити специфіку організаційних і структурних змін, питомі риси, особливості та характер правосудного процесу в Верховному Суді Української РСР в екстремальній ситуації завершального етапу війни.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР, ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І СТРУКТУРНА РОЗБУДОВА

2.1. Верховний Суд в системі судоустрою Радянської України

Становлення у кінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. у Радянському Союзі режиму особистої влади Й. Сталіна та командно-адміністративної системи управління не могли не позначитися на організації й діяльності окремих ланок судової системи держави як в центрі так і на місцях. Помітних деформацій зазнала й судова система Української СРР, зокрема її найвищий орган – Верховний Суд республіки, статус і повноваження якого перетерпіли в окреслений хронологічний період різючих змін. Для глибшого розуміння місця і ролі вищого судового органу в системі судової влади Радянської України в обраний нами для дослідження період – на завершальному етапі Другої світової війни, спробуємо простежити в історичній ретроспективі еволюцію засадничих юридичних положень щодо статусу та повноважень Верховного Суду республіки у системі судоустрою Радянської держави протягом 20-х – першої половини 40-х рр. ХХ ст.

16 грудня 1922 р. ВУЦВК Української СРР ухвалив постанову «Про введення в дію Положення про судоустрій УСРР» [264, с. 56]. Цей законодавчий акт започаткував судову реформу. З 1 лютого 1923 р. на території Радянської України (поряд із збереженою системою спеціальних судів) почала діяти єдина судова вертикаль, що її формували: місцеві народні суди у складі постійного судді, місцеві народні суди у складі постійного судді й двох народних засідателів, губернські суди та Верховний (за тодішньою термінологією – Найвищий) Суд УСРР [4, ст. 779]. Найвищий Суд УСРР постав замість Верховного трибуналу й Відділу верховного судового контролю НКЮ

УСРР, що діяли до судової реформи 1922 р. Згідно з Положенням про судоустрій УСРР у складі Найвищого Суду Української Соціалістичної Радянської Республіки утворювались: президія, пленум, дві касаційні й дві судові колегії в цивільних і кримінальних справах, дисциплінарна колегія. Голова суду, його заступник і голови судових колегій у цивільних і кримінальних справах призначалися ВУЦВК УСРР безпосередньо, а голови касаційних колегій і члени Найвищого Суду – за поданням Народного комісара юстиції УСРР. Всі судді могли бути відкликаними з посад лише Президією ВУЦВК УСРР. До складу Президії Найвищого Суду УСРР входили: голова суду, його заступник, а також голови судових і касаційних колегій [264, с. 61].

Згідно ухваленого «Положення про судоустрій УСРР» до повноважень Президії Найвищого Суду республіки належали: розподіл обов'язків між членами суду; перевірка та затвердження звітності; призначення (за поданням Прокурора УСРР) спеціальних ревізій губернських та інших прирівняних до них судів; порушення дисциплінарних проваджень і накладання (в межах своїх повноважень) дисциплінарних стягнень на членів Найвищого Суду, голів губернських і прирівняних до них судів і їхніх заступників; скликання пленарних засідань Найвищого Суду УСРР. Обов'язок бути присутнім на засіданні Президії НС УСРР і право дорадчого голосу мав Прокурор Найвищого Суду. Рішення пленарного засідання Найвищого Суду УСРР визнавалося правочинним, якщо на ньому були присутні не менше половини членів суду, Прокурор УСРР або його старший помічник [4, ст. 779].

До повноважень пленарного засідання Найвищого Суду УСРР належали: керівні тлумачення законів з питань судової практики, що порушувались окремими колегіями, складами суду, Президією Найвищого Суду, Прокурором УСРР чи його помічником; розгляд, скасування і зміна вироків, рішень та ухвал судових і касаційних колегій Найвищого або іншого суду республіки на пропозицію Президії ВУЦВК УСРР, Президії Найвищого Суду УСРР, Прокурора республіки і за протестами головуєчих на засіданнях цих колегій або присутніх на них прокурорів. На пленарних засіданнях НС УСРР також обиралась дисциплінарна колегія. У структурі судової колегії в кримінальних

справах існувала слідча частина, до складу якої входили слідчі у найважливіших справах, а контролювали її роботу голова судової колегії й Прокурор Найвищого Суду УСРР [4, ст. 779].

До підсудності Найвищого Суду УСРР, як суду першої інстанції, належали справи особливої важливості, що передавалися на його розгляд постановами ВУЦВК і РНК УСРР, Пленуму Найвищого Суду, Прокурора республіки та начальника ДПУ УСРР, а також цивільні справи стороною в яких був орган центральної виконавчої влади. Згідно «Положення про Найвищий Суд Української СРР» (1922 р.) усі кримінальні та цивільні справи по першій інстанції суд розглядав колегіально у складі трьох постійних членів [4, ст. 779]. Залучення до провадження народних засідателів не передбачалося, а відповідний правовий інститут не створювався.

До кола повноважень Найвищого Суду УСРР перейшли також функції реорганізованого в ході судової реформи 1922 р. колишнього відділу Верховного судового контролю НКЮ УСРР: скасування (на підставі матеріалів перевірки і висновків прокуратури) вироків у кримінальних справах в зв'язку з виявленими новими обставинами, а також перегляд у порядку судового нагляду (за протестами Прокурора УСРР або Прокурора Найвищого Суду УСРР) рішень у кримінальних і цивільних справах усіх судів, зокрема й трибуналів. У порядку судового нагляду й за новими виявленими обставинами у ВС УСРР справи розглядалися касаційними колегіями (у кримінальних і цивільних справах) у такому ж порядку як і касаційні скарги й протести. Якщо справа вже розглядалася касаційною колегією Найвищого Суду УСРР, то протести на її рішення виносилися вже на розгляд його пленуму [4, ст. 779]. Свою роботу Найвищий Суд Української СРР розпочав 11 березня 1923 р. [264, с. 63].

Поступове, але невідворотне посилення централізаторських тенденцій у СРСР і зведення контролю Москви за політичною, соціальною, економічною й культурною сферами життя союзних республік до абсолютного, знайшло своє вираження в уніфікації судової системи радянських республік. У жовтні 1924 р. Друга сесія ЦВК СРСР ухвалила «Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік». Закон визначав завдання радянського правосуддя, засади його

вчинення та структуру єдиної судової вертикалі союзних республік [27, ст. 203]. Після ухвалення «Основ судоустрою...» було ініційовано процедуру погодження цього імперативного закону з чинним законодавством про судоустрій Української СРР. Реалізація такого завдання вилилась у схвалення 23 жовтня 1925 р. Другою сесією ВУЦВК Дев'ятого скликання тексту оновленого «Положення про судоустрій Української РСР» [6, с. 1205-1207]. Структура судової системи республіки була скорегована з урахуванням вимог союзного законодавства. Тепер її складали: народний суд, окружний суд, Найвищий Суд УСРР (у Молдавській АСРР – народні суди та Головний Суд) і спеціальні суди (військові трибунали, трудові сесії народних судів) [6, с. 1208-1209]. Згідно з новим «Положенням...» на Найвищий Суд Української СРР покладалися: судовий контроль над усіма судами і військовими трибуналами, що діяли на території республіки; розгляд у касаційно-ревізійному порядку справ, вирішених окружними судами й військовими трибуналами, а в порядку нагляду – усіх справ, вирішених будь-яким судом республіки; розгляд по першій інстанції особливо важливих кримінальних і цивільних справ [6, с. 1210]. У складі Найвищого Суду УСРР діяли: президія, пленум, судові колегії в кримінальних і цивільних справах, надзвичайна сесія, касаційні колегії в кримінальних і цивільних справах, особливий відділ у справах надзвичайних сесій окружних судів і Головного Суду Молдавської АСРР, а також дисциплінарна колегія [6, с. 1231]. Зазначимо, що наявність у структурі НС УСРР надзвичайної сесії та особливого відділу у справах надзвичайних сесій окружних судів, що були організовані з метою контролю судочинства в справах про контрреволюційні злочини, була специфічною особливістю вищого судового органу Радянської України. Скажімо, у складі Верховного Суду РСФРР таких структурних підрозділів не створювали [151, с. 40-41].

Новацією «Положення...» 1925 р. стало запровадження в Найвищому Суді УСРР (у провадженні по першій інстанції) інституту народних засідателів при одночасному збереженні старого порядку розгляду справ постійним складом колегії суддів. Як кримінальна так і цивільна касаційні колегії розглядали справи в складі головуючого – голови колегії та двох її членів. Голова

Найвищого Суду міг взяти на себе головування у провадженні по будь-якій справі, що розглядалася в обох касаційних судових колегіях, а також доручити його іншому члену НС УСРР. Новим у «Положенні...» 1925 р. стало також включення до складу Пленуму Найвищого Суду Української СРР, окрім голови суду, його заступника й голів судових колегій, усіх членів Найвищого Суду, голову (або заступника) Головного Суду Молдавської АСРР. Додатково до складу пленуму НС УСРР входили представники ДПУ УСРР, а також члени військового трибуналу УВО [6, с. 1236].

До повноважень Пленуму Найвищого Суду Української СРР за «Положенням про судоустрій УСРР» 1925 р. входило: тлумачення законодавства з питань судової практики (у відповідь на запити Президії ВУЦВК, Генерального прокурора УСРР чи його старшого помічника, Прокурора Найвищого Суду УСРР, голови чи Президії Найвищого Суду, голови дисциплінарної колегії або окремого складу судової чи касаційної колегій, Головного Суду чи Прокурора Молдавської АСРР у справах їх відання й пленумів окружних судів). Пленум Найвищого Суду надавав керівні вказівки з питань судової практики Вищої арбітражної комісії при УЕН, Особливої колегії вищого контролю в земельних спорах і Центральної комісії у справах неповнолітніх правопорушників, які порушувалися Президією ВУЦВК, Генеральним прокурором, цими комісіями, а також Президією Найвищого Суду чи її головою. Пленум розглядав, скасовував або змінював вироки, рішення й ухвали судових і касаційних колегій Найвищого та будь-якого іншого суду Української СРР за протестами Генерального прокурора УСРР, Прокурора Найвищого суду й прокурорів при окремих його колегіях; за поданням Президії Найвищого Суду або її голови, голів Вищої арбітражної комісії при УЕН, Особливої колегії вищого контролю в земельних спорах і Центральної комісії в справах неповнолітніх правопорушників. Пленум обирав також голову й членів дисциплінарної колегії Найвищого Суду Української СРР. «Положенням про судоустрій УСРР» 1925 р. на Найвищий Суд республіки покладалися повноваження контролю роботи всіх судів і військових трибуналів на її території [264, с. 85]. Так тривало до 20 серпня 1926 р., коли ЦВК СРСР

ухвалив положення, за яким військові трибунали були остаточно підпорядковані в межах суворо централізованої союзної структури, а Найвищий Суд УСРР перестав бути касаційною інстанцією у справах, що слухалися у військових трибуналах в Україні [125, с. 154-155].

Надзвичайна сесія Найвищого Суду Української СРР діяла в складі одного постійного (головуючого) і двох непостійних членів НС УСРР, затверджених на цих посадах Президією ВУЦВК із числа керівних співробітників ДПУ УСРР. Структура кадрів Особливого касаційного відділу в справах надзвичайних сесій окружних судів і Головного Суду Молдавської АСРР передбачала наявність у ньому двох штатних членів Найвищого Суду й представника ДПУ УСРР, який за посадою входив до складу Пленуму Найвищого Суду УСРР [264, с. 86].

Становлення сталінського тоталітарного режиму в СРСР неминуче супроводжувалось не лише встановленням повного контролю органів виконавчої влади над її судовою гілкою й концентрацією керівних судово-владних функцій виключно в союзному центрі, але й звуженням сфери повноважень вищих судових органів союзних республік. 11 вересня 1929 р. ВУЦВК і РНК Української СРР своєю постановою схвалили «Устав про судоустрій Української СРР» [9, с. 979]. Цей нормативний акт затвердив зміни в організаційній структурі Найвищого Суду республіки. Його чотири колегії (дві судові і дві касаційні) відтепер об'єднувалися в дві судові колегії – у цивільних і кримінальних справах [9, с. 1012]. Не передбачалося в Найвищому Суді УСРР і наявності дисциплінарної колегії. Остання була ліквідована на підставі ухваленого ВУЦВК і РНК УСРР у 1928 р. «Положення про дисциплінарну відповідальність у порядку підлеглості» [8, ст. 252]. Народні засідателі для Найвищого Суду УСРР затверджувалися Президією ВУЦВК за поданням НКЮ УСРР із числа громадян, які мали не менше чотирьох років стажу відповідальної роботи в партійних, радянських чи громадських організаціях і установах [9, с. 1019].

Подібно до «Положення про судоустрій Української СРР» у редакції 1925 р., новий нормативний акт підтвердив статус Найвищого Суду як єдиного судового органу, що наділявся правом перегляду вироків, ухвал і рішень усіх

інших судів республіки, що набули законної сили в порядку нагляду, за новими виявленими обставинами або за протестами Генерального Прокурора УСРР, його заступника й Прокурора Найвищого Суду УСРР. Певного розширення зазнали повноваження голови Найвищого Суду, який отримав право вимагати справи для перегляду з народних (місцевих) чи окружних судів не лише на підставі скарг у порядку судового нагляду, але й з так званих «оперативних міркувань» [17, с. 115]. Голова НС УСРР отримав право на свій розсуд вирішувати, подавати чи не подавати на розгляд Пленуму Найвищого Суду УСРР окрему думку його члена, висловлену при колегіальному розгляді справи. Якщо ж при своїй окремій думці залишався головуючий на засіданні колегії, то справа виносилася на розгляд Пленуму НС УСРР у всіх випадках [17, с. 113]. Вироки Найвищого Суду УСРР як суду першої інстанції могли бути опротестовані до його пленуму в порядку судового нагляду Генеральним Прокурором УСРР, його заступником, Прокурором Найвищого Суду УСРР і головою Найвищого Суду УСРР [17, с. 117].

Проведення на початку 1930-х рр. в Українській СРР адміністративно-територіальної реформи (ліквідація округів і перепідпорядкування районів безпосередньо центру) [10, с. 687-725] потягнуло за собою структурні зміни в судовій системі держави. 25 вересня 1931 р. спільною постановою ВУЦВК і РНК Української СРР було затверджено оновлену редакцію «Устави про судоустрій Української Соціалістичної Радянської Республіки» [11, с. 713-714]. Згідно цього законодавчого акту судову систему республіки склали: народні суди; міжрайонні суди; Головний Суд Молдавської АСРР і Найвищий Суд УСРР. До складу Найвищого Суду республіки входили: президія, пленум, касаційні колегії в цивільних і кримінальних справах (у складі останньої існувала також Особлива касаційна рада в справах надзвичайних сесій Головного Суду Молдавської АСРР і міжрайонних судів), а також надзвичайна сесія НС УСРР [11, с. 732-733]. Нормативний акт визначав статус Найвищого Суду УСРР як вищої інстанції в судовій системі республіки. На нього покладалися: судовий контроль над усіма судами та військовими трибуналами, що діяли на території республіки; розгляд у касаційно-ревізійному порядку

справ, по яким окружні суди та військові трибунали ухвалили вирок; розгляд у порядку нагляду всіх справ вирішених будь-яким судом УСРР; розгляд у першій інстанції кримінальних і цивільних справ особливої державної ваги [11, с. 733]. Поряд із цими, звичними для статусу Найвищого Суду положеннями, «Устава про судоустрій УСРР» 1931 р. містила й цілком нові приписи. Найвищий судовий орган Української СРР зобов'язувався боротися «[...] з всілякими спробами протидіяти соціалістичному будівництву, активно сприяти соціалістичній індустріалізації країни, перебудові сільського господарства на соціалістичних засадах і рішучому наступу на рештки капіталістичних елементів [...]» [11, с. 714]. Наразі йшлося ні про що інше, як про боротьбу з класовим ворогом – так званими «куркулями» і «буржуазними елементами». Повернення класової боротьби до кола пріоритетних завдань судових органів в умовах посилення тоталітарного режиму та зміцнення одноособової влади Й. Сталіна, на нашу думку, свідчило про бажання радянського диктатора повною мірою використати судову систему СРСР не лише для боротьби зі своїми політичними конкурентами у вищому керівництві держави, але й для широкомасштабних репресивних акцій.

Із зміцненням тоталітарного більшовицького режиму в СРСР у першій половині 1930-х рр. неминуче прискорюються процеси централізації в його судовій системі, зокрема розширюються права Верховного Суду Союзу РСР. 13 вересня 1933 р Президія ЦВК СРСР схвалила постанову «Про розширення компетенції Верховного Суду Союзу РСР». Згідно цього нормативного акту Верховний Суд СРСР отримав право надавати керівні вказівки Верховним Судам республік з питань судової практики, здійснювати нагляд за її єдністю, обстежувати республіканські суди. Для розгляду протестів на постанови пленумів і президій Верховних Судів союзних республік у складі ВС СРСР запроваджувалася судово-наглядова колегія, що отримала право відмінити чи змінювати постанови, рішення, вирок та ухвали Верховних судів союзних республік [29].

У середині 1930-х рр. повністю контрольований і керований особисто Й. Сталіним радянський політичний режим зробив малоочікуваний за логікою

подій реверанс у бік розширення функцій верховних, головних і обласних судів союзних і автономних республік щодо керівництва судами на місцях. На підставі ухваленої 15 березня 1934 р. ЦВК і РНК СРСР постанови «Про організаційні заходи в галузі радянського і господарського будівництва» ВУЦВК і РНК УСРР вже 26 червня 1934 р. приймають постанову «Про розширення прав Верховного Суду УСРР, Головного Суду АМ СРР і обласних судів щодо керівництва судовими органами на місцях» [12]. У старанно вибудованій режимом за попереднє десятиліття контрольній вертикалі радянського правосуддя з'являлась ще одна ланка. Відтепер Народний комісаріат юстиції УСРР здійснював управління судами вже не безпосередньо, а через Верховний Суд республіки. Зокрема, голові ВС УСРР у питаннях обрання справ для перегляду в порядку нагляду і винесення протестів на вироки, рішення та ухвали місцевих і обласних судів, що набули законної сили, надавалися такі ж права, як і прокурору УСРР. У межах своєї компетенції Верховний Суд Української СРР одержав право не лише з оперативних міркувань але й на підставі скарг громадян вимагати від місцевих і обласних судів для перегляду в порядку нагляду кримінальні та цивільні справи, а також в разі потреби зупиняти їх виконання [264, с. 129]. Наслідком реалізації згаданих вище функціональних нововведень у повноваженнях Голови Верховного Суду Української СРР стали організаційні зміни в практичній діяльності вищого судового органу республіки. Згідно постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 24 червня 1934 р. до організаційних повноважень ВС УСРР додалося керівництво (на основі директив НКЮ УСРР і власних рішень) організацією та діяльністю обласних судів, а через них – місцевих народних судів, сільських громадських і товариських судів, житлових комісій та інших громадських допоміжних органів, котрим були надані судові функції, а також нагляд за організацією та діяльністю комісії у справах неповнолітніх. У межах набутої компетенції Верховний Суд УСРР перевіряв, обстежував і ревізував роботу обласних судів і Головного Суду Автономної Молдавської СРР, організовував і проводив перевибори народних засідателів, наглядав за призначенням, звільненням і переведенням на іншу роботу судів обласної ланки, вчиняв

заходи адміністративного впливу до всіх працівників обласних судів і підпорядкованих їм органів юстиції [12, ст. 223].

Постановою ЦВК СРСР від 10 липня 1934 р. у складі Верховних судів союзних республік утворювалися спеціальні судові колегії у складі головуючого та двох членів суду для розгляду і вирішення в першій інстанції справ про державні злочини. Водночас спеціальні колегії були касаційною інстанцією у справах, розглянутих спеціальними колегіями обласних, крайових і головних судів, а також наглядовою інстанцією у цих справах, у тому випадку, коли ухвали судів у касаційному порядку не піддавались оскарженню й не опротестовувались [151, с. 47].

Наступним організаційним кроком у системі внутрішніх повноважень вищого судового органу Української РСР став їх перерозподіл на користь Президії Верховного Суду. 23 червня 1935 р. ЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову «Про поширення повноважень Президії Верховного Суду УСРР» [13, ст. 84], якою останній надали право перегляду, зміни та скасування вироків, ухвал і рішень судових колегій і спеціальних судових складів Верховного Суду у випадках, коли така можливість була передбачена чинним процесуальним законом. Хоч постанови Президії Верховного Суду УСРР у конкретних справах і оголошувалися остаточними, проте Генеральний прокурор УСРР отримав право їх опротестування до Президії ЦВК УСРР в порядку нагляду. На нашу думку, запровадження такого механізму оскарження рішень Президії ВС УСРР свідчило, що органи державної виконавчої влади в особі прокуратури як і раніше зберігали контроль над судовою гілкою влади.

З іншого боку, отримавши (згідно з постановою ЦВК і РНК УСРР від 23 червня 1935 р.) повноваження щодо надання в процесі судового провадження керівних тлумачень законодавства з питань судочинства, Президія Верховного Суду Української СРР і в цьому питанні залишалася під контролем прокуратури та НКЮ. Наразі прокурор, котрий брав участь у засіданні Президії Верховного суду, отримав повне право опротестовувати перед наркомом юстиції постанову по справі, в процесі перегляду якої Президія ВС УСРР здійснювала тлумачення закону. Рішення Народного комісара юстиції УСРР,

який здійснював загальне керівництво усією судовою системою республіки, у цих справах було остаточним [13, ст. 84].

Постановою ЦВК і РНК Союзу РСР від 20 травня 1936 р. було утворено союзно-республіканський Наркомат юстиції [36]. Зважаючи на те, що в «Положенні про Народний комісаріат юстиції Союзу РСР» від 8 грудня 1936 р. підкреслювалась необхідність зосередження функцій судового управління в межах союзно-республіканського Наркомату юстиції [151, с. 49], перспективою такого рішення могло бути лише позбавлення Верховних Судів союзних республік належних їм раніше функцій судового управління. Так невдовзі й сталося. Народний комісар юстиції СРСР М. Криленко наказом № 31 від 27 березня 1937 р. визначив компетенцію Верховних судів союзних республік. До посадових повноважень Голови Верховного суду союзної республіки входили: організація роботи суду; нагляд за роботою колегій і окремих суддів; контроль за виконанням ухвал і постанов Верховного суду республіки; порушення перед Народним комісаром юстиції республіки клопотання про необхідність проведення ревізії чи обстеження того чи іншого суду; розгляд скарг на затримку судами провадження в окремих справах. Голова ВС республіки був зобов'язаний забезпечити вивчення та узагальнення (за даними касаційної практики) судової практики окремих судів. За погодженням з Наркомом юстиції республіки голова Верховного суду міг вимагати з обласних і народних судів групи цивільних і кримінальних справ з метою нагляду чи узагальнення судової практики, обстежувати судову роботу на місцях, викликати суддів до Верховного суду з причин їх діяльності, а про результати цієї роботи доповідати особисто наркому [200, с. 319-320]. Як бачимо, Верховні суди союзних республік у тій своїй діяльності, що виходила за межі вирішення конкретних справ, були поставлені під повний контроль народних комісаріатів юстиції.

5 грудня 1936 р. VIII Надзвичайний з'їзд Рад СРСР затвердив нову Конституцію Союзу РСР. Визначаючи підвалини організації та діяльності судової влади в СРСР і союзних республіках, стаття 14 Основного закону відносила законодавство про судоустрій і судочинство, кримінальне й цивільне

законодавство до відання Союзу РСР [15, с. 13]. В оцінці цього основоположного законодавчого принципу ми цілком погоджуємося з думкою Д. Сусли, який близько півстоліття тому характеризував це положення Конституції, як таке, що «[...] необґрунтовано звузило суверенні права союзних республік [...]» [264, с. 159].

Правовий статус, засади організації і діяльності Верховного Суду республіки були закріплені в новій Конституції Української РСР, ухваленій Надзвичайним XIV Українським З'їздом Рад 30 січня 1937 р. У статті 102 розділу IX Основного закону («Суд і прокуратура») закріплювалися положення про те, що «[...] правосуддя в УРСР здійснюється Верховним Судом УРСР, Верховним Судом Молдавської АРСР, обласними судами, судами адміністративних округ, а також спеціальними судами СРСР, що створюються за постановою Верховної Ради СРСР, народними судами [...]». Стаття 104 закріплювала за Верховним Судом республіки статус найвищого судового органу УРСР, а також прописувала за ним функцію нагляду за судочинством у судах всіх рівнів. За Конституцією УРСР 1937 р. склад Верховного Суду обирався Верховною Радою Української РСР на термін 5 років [16].

Водночас, в умовах загострення тоталітаризму, повальної централізації всього державного життя в СРСР і посилення репресій, закріплена в Основному законі конституційна норма про Верховний Суд УРСР як вищий судовий орган республіки залишалася простою декларацією. Остаточо це стало зрозумілим із прийняттям 16 серпня 1938 р. Другою сесією Верховної Ради СРСР Першого скликання Закону СРСР «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» [14, с. 207]. У розділі V («Верховний Суд союзної республіки») нової редакції Закону (статті 45-52), закріплювалися загальні засади повноважень цих судів, порядку та термінів їх обрання, структури й складу, порядку функціонування тощо. Згідно статті 45 Закону СРСР «Про судоустрій...» Верховний суд союзної республіки визначався вищим судовим органом союзної республіки з повноваженнями нагляду за судовою діяльністю всіх судових органів на її території. До складу Верховного суду союзної республіки входили: голова суду, заступник голови, члени суду та народні

засідателі (ст. 47). Він працював у складі двох судових колегій – у кримінальних і цивільних справах, які розглядали справи, віднесені законом до їх компетенції, а також скарги і протести на ухвали обласних, окружних і районних судів республіки (ст. 48). Щодо порядку виконання визначених законом повноважень, то судові колегії Верховного суду союзної республіки мали розглядати справи у складі головуючого – голови або члена Верховного суду, і двох народних засідателів. Розгляд скарг і протестів на вироки, рішення та ухвали крайових, обласних і інших судів союзної республіки відбувався також колегіально, в складі трьох членів Верховного суду (ст.ст. 49-50).

Згідно з положеннями закону, до повноважень Верховного суду союзної республіки також належав і нагляд за роботою її судової системи. У порядку наглядової діяльності Верховний суд республіки реагував на протести Генерального прокурора СРСР, прокурора союзної республіки, Голови Верховного Суду СРСР, Голови Верховного суду союзної республіки, які ті надсилали на вироки, рішення і ухвали судів республіки, що набрали законної сили. Іншою стороною цієї наглядової практики був розгляд в судових засіданнях скарг і протестів громадян у справах, по яким судами союзної республіки було винесено вироки (ст. 51).

У заключній статті V розділу Закону «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» (1938 р.) закріплювалися повноваження Голови Верховного суду союзної республіки, який головував в судовому засіданні особисто, або призначав для цього члена суду; призначав справи до слухання; давав розпорядження про виклик до суду звинувачених, свідків і сповіщав сторони процесу про час розгляду справи (ст. 52). Водночас, у Законі «Про судоустрій...» містилось положення, що робило вищезазначені повноваження Верховного Суду республіки декларативними. Йдеться про положення ст. 64 (Розділ VII «Верховний Суд СРСР»), якими вищий союзний судовий орган наділявся правом розглядати протести на рішення, вироки, ухвали всіх судів, унітуючи їх перевірки Верховними судами союзних республік [14, с. 220]. Запровадженою законом новацією, що суттєво знижувала статус Верховного суду союзної республіки, була ліквідація в їхній структурі президій, пленумів і

спеціальних колегій. Згідно нової редакції закону ці інститути утворювалися лише у Верховному Суді Союзу РСР [14, с. 222]. У Верховного суду союзної республіки, й Української РСР зокрема, відібрали й право надавати народним і обласним судам керівні вказівки в питаннях судової практики на підставі власних рішень. Водночас ухвали обох судових колегій Верховного Суду Української РСР, як у касаційних, так і в справах, що вирішувалися в порядку нагляду, були керівними для місцевих і обласних судів УРСР [264, с. 165].

На нашу думку, зміни в союзному законодавстві про судоустрій 1938 р. виключно негативно відбилися на статусі і повноваженнях Верховного Суду УРСР. Закон «Про судоустрій...» 1938 р. відокремив функції судового нагляду від функцій судового управління. Він не залишив для Верховного Суду республіки інших повноважень окрім учинення правосуддя та здійснення нагляду за роботою місцевих і обласних судів. Верховний Суд Української РСР опинився фактично відстороненим від виконання функцій судового управління, а останні практично повністю були зосереджені в межах повноважень союзно-республіканського наркомату юстиції.

Після 1938 р. Верховний Суд УРСР став єдиною судовою інстанцією в республіці, за якою законодавець зберіг права і функції переглядати вироки, рішення та ухвали нижчих судів, що набрали законної сили. До мінімуму скоротилось і коло посадовців, які мали право на винесення протестів у порядку нагляду – ці повноваження залишилися у Голови Верховного суду та Прокурора союзної республіки. Право вносити протести на рішення судових колегій Верховних Судів республік до відповідних судових колегій Верховного Суду СРСР мали також Голова Верховного Суду та Прокурор СРСР.

Зосередження нагляду за всіма судами Української РСР в єдиному судовому органі без сумніву полегшувало встановлення єдності в застосуванні закону у справах, що переглядалися. Водночас, встановлений Законом «Про судоустрій...» 1938 р. порядок перегляду вироків, рішень і ухвал судів, що набрали законної сили, неминуче призвів до надцентралізації всієї системи судового нагляду. Верховний Суд Української РСР був позбавлений повноти влади у здійсненні судового нагляду. Відсутність у структурі останнього

президії та пленуму, означала, що вироки, рішення та ухвали його цивільної та кримінальної судових колегій могли бути переглянуті лише Верховним Судом СРСР.

Статус, компетенція та повноваження Верховного Суду Української РСР в перші роки Другої світової війни (1939-1941 рр.) залишалися незмінними. Як і до цього, вони визначалися чинним Законом «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» 1938 р. З початком війни між нацистською Німеччиною і Радянським Союзом ситуація докорінно змінилася.

22 червня 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР ухвалила Указ «Про воєнний стан». З підсудності загальних судів (зокрема і Верховних Судів) у місцевостях оголошених на воєнному стані вилучалися і передавалися на розгляд військових трибуналів «[...] усі справи про злочини, спрямовані проти оборони, громадського порядку і державної безпеки [...]». У цьому переліку зазначалися: справи про державні злочини; справи про злочини, передбачені Постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності»; справи про злочини, вчинені військовослужбовцями; справи про розбій (ст. 167 КК РРФСР або відповідні статті КК союзних республік); справи про навмисні вбивства (ст. ст. 136-138 КК РРФСР або відповідні статті КК союзних республік); справи про насильницьке звільнення з місць ув'язнення та арешту (ст. 81 КК РРФСР або відповідні статті КК союзних республік); справи про ухилення від виконання загального військового обов'язку (ст. 68 КК РРФСР або відповідні статті КК союзних республік), а також справи про опір представникам влади (ст. ст. 73, 73¹, 73² КК РРФСР або відповідні статті КК союзних республік); справи про незаконні купівлю, продаж і зберігання зброї, а також про крадіжки зброї (ст. ст. 164-а, 166-а, 182 КК РРФСР або відповідні статті КК союзних республік). Поряд із цим, військовим властям місцевостей, у яких оголошено воєнний стан, надавалося право на їх розсуд передавати на розгляд військових трибуналів справи про спекуляцію, злісне хуліганство та інші злочини, передбачені Кримінальними Кодексами союзних республік [23, с. 213-215]. Дія цього указу

практично одразу поширилась на всю територію Української РСР. У серпні 1941 р. Верховний Суд республіки припинив свою діяльність у Києві й переїхав до Харкова, а в листопаді того ж року робота ВС УРСР на території України була згорнута, а сам він евакуйований до Саратова (РРФСР).

У завершальний період війни (1943-1945 рр.), поки в Українській РСР продовжував діяти воєнний стан, а на визволеній від нацистів території працювали військові трибунали, у підсудності Верховного Суду республіки продовжували зберігатися виключення. Указом ПВР СРСР від 21 вересня 1945 р. «Про визнання такими, що втратили силу указів Президії Верховної Ради СРСР про оголошення в ряді місцевостей СРСР військового стану» у зв'язку з «[...] переможним завершенням війни [...]» військовий стан на більшій території Української РСР, окрім її західних областей, було скасовано [22, с. 102]. Після зняття військового стану трибунали перестали розглядати справи, віднесені на період війни до їх підсудності та передали провадження по ним загальним судам. Як наслідок, статус, компетенція та повноваження Верховного Суду Української РСР в обсязі, що визначався Законом «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» 1938 р., були відновлені. Що стосується військового стану на територіях західноукраїнських областей, то його було остаточно скасовано указом ПВР СРСР 4 липня 1946 р. [22, с. 156].

Аналіз еволюції статусу й повноважень Верховного Суду Української РСР у системі судоустрою Радянської держави в міжвоєнний період і в роки Другої світової війни дає підстави стверджувати, що протягом 20-х – першої половини 40-х рр. XX ст. спостерігався поступовий, але неухильний процес обмеження, скорочення, а в кінці 1930-х рр. і практично повного нівелювання ролі та функцій Верховного Суду Української РСР в судовій системі держави.

Зміни в союзному законодавстві про судоустрій виключно негативно відбилися на статусі та повноваженнях Верховного Суду УРСР. За допомогою законодавчих рішень другої половини 30-х рр. XX ст. Верховний Суд Української РСР із суверенного й повноважного вищого судового органу з

розгалуженою структурою, поступово був перетворений на рядовий правовий інститут централізованої судової вертикалі СРСР.

Говорячи про латентні причини, що призвели до поступового нівелювання ролі та функцій Верховного Суду Української РСР у судовій системі Радянської держави кінця 30-х – першої половини 40-х рр. ХХ ст., слід зазначити, що основною з них була глибоко тоталітарна, надцентралізована природа більшовицької держави. Примітно, що ця тенденція лише посилювалася із формуванням у досліджуваній період режиму особистої влади Й.В. Сталіна.

2.2. Організаційна діяльність і структурна розбудова Верховного Суду УРСР у 1943-1945 рр.

З початком війни з нацистською Німеччиною та окупацією Вермахтом території України діяльність Верховного Суду УРСР було перервано. Разом з іншими вищими органами влади інституцію в серпні 1941 р. евакуювали спочатку до Харкова. У жовтні-листопаді того ж року ВС УРСР у скороченому складі перебрався ще далі на схід України – до Ворошиловграда, де працював до червня 1942 р. [81, арк. 23-24]. Документи канцелярії суду й судових колегій у супроводі тимчасово виконуючого обов'язки його голови, керівника цивільної колегії суду – Мусія Григоровича Розанова, в листопаді 1941 р. евакуювали на територію Російської Федерації – до Саратова, а в 1942 р. скорочений склад ВС УРСР перебрався до Москви. Працюючи в евакуації, М. Розанов особисто отримував адресовані Верховному Суду УРСР звернення та апеляційні скарги від громадян СРСР – мешканців України, які перебували в тилу, й передавав їх на розгляд Верховного Суду СРСР. Ще одним напрямком роботи в евакуації була організаційна підготовка до відновлення повноцінної діяльності ВС УРСР на визволеній території республіки [81, арк. 25; 220, с. 81].

Умови для відновлення роботи вищої ланки в системі судоустрою республіки склалися лише в грудні 1942 – січні 1943 р. після переможного завершення Сталінградської битви. У ході зимового наступу військ Південно-

Західного фронту на донбаському напрямку 24 січня 1943 р. було визволено м. Старобільськ – районний центр Ворошиловградської області [187, с. 7-10]. Описані події стали передумовою для початку організаційного відновлення на визволеній території республіки органів державної влади та управління Української РСР, зокрема й судів різних рівнів [46, арк. 1-83].

У другій половині січня 1943 р. поновив свою роботу Верховний Суд Української РСР, а тимчасово виконуючим обов'язки його голови союзний нарком юстиції призначив того ж таки М. Розанова [264, с. 183]. Офіційною датою вступу М. Розанова на посаду маємо всі підстави вважати 21 січня 1943 р. Саме цього дня, ще перебуваючи в Москві, новопризначений виконуючий обов'язки керівника ВС Української РСР підписав свій перший наказ, у якому оголосив про вступ до виконання відповідних повноважень [50, арк. 1]. Тоді ж було прийнято рішення про негайне розгортання діяльності вищого судового органу УРСР на визволеній території республіки. Вже 24 січня 1943 р. М. Розанов від'їздить у службове відрядження до щойно визволеного від окупантів Старобільська – на той момент найбільшого населеного пункту на звільненій території України – для організації роботи в цьому місті апарату Верховного Суду УРСР [50, арк. 2]. Зазначимо, що у період, про який йдеться (з січня по березень 1943 р.), апарат Верховного Суду УРСР існував більше на папері, аніж як реальний і діючий інститут судової влади. Так, згідно пояснювальної записки до фінансового звіту за 1943 р. штат установи до кінця березня поточного року складався з однієї штатної одиниці – заступника голови суду, який і виконував обов'язки його керівника. Саме цю штатну посаду займав М. Розанов [53, арк. 10].

Прибувши до Старобільська 5 лютого 1943 р., [51, арк. 3] М. Розанов одразу ж береться за вирішення нагальних організаційних питань: облаштування приміщення суду, формування його колегіального складу й технічного апарату, забезпечення діяльності. У кінці березня 1943 р. штатний склад ВС УРСР було розширено до трьох посад – заступника голови і двох членів Верховного Суду [71, арк. 1]. У квітні 1943 р. до штатного складу суддів ВС УРСР входили вже п'ятеро осіб: заступник голови суду в цивільних справах

М. Розанов (до квітня 1943 р. виконував обов'язки його голови), заступник голови суду в кримінальних справах Дмитро Спиридонович Сусло та три члени суду [264, с. 186]. Паралельно формуються штати технічного апарату (керуючий справами, секретар голови суду, секретарі судових колегій і судових засідань, друкарки і коректори, експедитори, консультанти). За дорученням ЦК КП(б)У та РНК УРСР, з метою допомоги у відновленні мережі місцевих судів і контролю цього процесу М. Розанов і Д. Сусло протягом квітня-серпня 1943 р. відвідують визволені райони. За документами з архівних справ можна прослідкувати географію цих службових відряджень: Кабичине, Білолуцьк, Ново-Псков, Дворічна, Харків [50, арк. 13, 31].

26 квітня 1943 р. наказом Народного комісара юстиції СРСР № 230-л головою Верховного Суду Української РСР було призначено Костянтина Тимофійовича Топчія. Останній займав цю посаду ще до війни [50, арк. 35а]. Проте з аналізу архівних документів видно, що обов'язки голови Верховного Суду УРСР у липні-серпні 1943 р. фактично продовжував виконувати М. Розанов [83, арк. 56]. Що стосується місця дислокації Верховного Суду УРСР, то в липні 1943 р. він переїздить далі на звільнену територію республіки – до містечка Дворічна Харківської області [264, с. 184].

12 серпня 1943 р. війська Степового фронту розпочали бої за визволення Харкова, а вже 16 серпня тимчасово виконуючий обов'язки голови ВС УРСР М. Розанов підписує наказ, яким зобов'язує свого заступника Д. Суслу відбути в службове відрядження до Харкова [50, арк. 31]. З усього видно, що метою поїздки мала стати підготовка до якнайшвидшого (і в найкоротші терміни) переїзду до міста Верховного Суду республіки – одразу ж після очікуваного визволення Червоною армією першої столиці Радянської України. 17 серпня 1943 р. в Україну – до місця знаходження Верховного Суду УРСР – відбув і його голова К. Топчій [50, арк. 38].

23 серпня 1943 р. від німецько-фашистських військ було визволено Харків, а вже наступного дня разом із іншими республіканськими урядовими та державними установами до міста переїздить і Верховний Суд Української РСР. Ця наша теза підтверджується наказом наркома юстиції УРСР М. Бабченка

№ 31 від 24 серпня 1943 р., що визначав нову харківську адресу Верховного Суду УРСР – будинок, що знаходився на вулиці Юрївській, 2 [34, арк. 36]. Тоді ж до безпосереднього керівництва вищим судовим органом республіки стає прибулий з Москви К. Топчій [50, арк. 39].

Важлива організаційна робота тривала в апараті Верховного Суду Української РСР. 21 вересня 1943 р. тимчасово (на період відрядження К. Топчія) виконуючий обов'язки голови суду Д. Сусло підписав наказ № 51, яким встановив чіткий порядок роботи канцелярії суду. Загальне керівництво її роботою покладалося на керуючого справами суду (тоді на цій посаді працювала Ф. Орлова). До її посадових обов'язків входив також перегляд і обробка нетаємного службового листування ВС УРСР. Для забезпечення правильного та грамотного оформлення поточної документації судових колегій до їх складу прикріплювалися коректори. У безпосередньому підпорядкуванні керуючого справами Верховного Суду УРСР знаходилися друкарка та експедитор [50, арк. 51].

Невдовзі було впорядковано посадові повноваження і службові функції обох заступників голови Верховного Суду УРСР. 15 жовтня 1943 р. спеціальним наказом голова Верховного Суду К. Топчій «[...] з метою кращої організації роботи Верховного Суду [...]» визначив посадові обов'язки своїх заступників. На першого заступника голови суду Д. Сусла покладалися обов'язки керувати роботою і судовою практикою колегії в кримінальних справах. Він також отримав право, за відсутності голови суду, підписувати протести та фінансові документи і розпоряджатися бюджетними коштами установи. На другого заступника голови Верховного Суду УРСР М. Розанова покладалися обов'язки по керівництву роботою та судовою практикою колегії в цивільних справах, а також вирішення усіх господарських питань. До 18 жовтня 1943 р. обидва заступники голови Верховного Суду Української РСР мали подати на затвердження К. Топчію плани роботи судових колегій на третій квартал поточного року [50, арк. 63].

Наприкінці листопада 1943 р. посадові повноваження першого заступника голови ВС УРСР були доповнені обов'язком керувати роботою з узагальнення

судової практики, з цією метою Д. Суслу підпорядковувалися штатні консультанти. У разі відсутності голови Верховного Суду та його першого заступника виконувати обов'язки керівника вищого судового органу УРСР мав другий заступник голови суду М. Розанов. Цим же наказом виконуючим обов'язки заступника голови Верховного Суду було призначено В. Стеценка, котрий одночасно мав керувати роботою кримінальної колегії та узагальнювати її судову практику [50, арк. 80].

Паралельно тривав процес поповнення кадрового складу судових колегій. Найактивнішу роль у цьому відігравав республіканський Наркомат юстиції, що своїми рішеннями направляв на посади членів суду фахових юристів або ж радянських апаратників із досвідом. Так, 15 жовтня 1943 р. наказом заступника Народного комісара юстиції УРСР, старшого ревізора Управління судових органів НКЮ Д. Чорпіту було звільнено із займаної посади та направлено на роботу до Верховного Суду УРСР [50, арк. 61]. Його одразу ж призначили суддею кримінальної колегії ВС УРСР. До кінця 1943 р. була практично повністю відновлена і впорядкована організаційна структура Верховного Суду Української РСР [Див.: додаток А].

7 листопада 1943 р. столицю Української РСР було визволено від німецьких окупантів. У зв'язку з цим Рада Народних Комісарів УРСР ухвалює спеціальну постанову про переїзд до Києва уряду республіки та інших центральних органів влади. Готуючись переїздити до Києва, керівництво Верховного Суду Української РСР у кінці грудня 1943-го – на початку січня 1944-го проводить масштабну кадрову ротацію. Наказом № 3 від 8 січня 1944 р. Д. Сусло звільнив з роботи цілу групу з 20 працівників технічного апарату Верховного Суду Української РСР [54, арк. 3-5]. Ось як сім місяців потому про ці свої кадрові рішення писав у черговому звіті до ЦК КП(б)У голова Верховного Суду УРСР К. Топчій: «[...] Всі канцелярські та обслуговуючі робітники, які працювали в Верховному Суді УРСР у м. Харкові, звільнені [...]» [72, арк. 1]. Керівництвом ВС УРСР були вжиті заходи і для зміцнення кадрового потенціалу судових колегій. 6 січня 1944 р. виконуючий обов'язки голови Верховного Суду УРСР Д. Сусло (голова суду К. Топчій

перебував тоді у службовому відрядженні) підписав наказ № 2, яким призначив виконуючою обов'язки члена Верховного Суду, направлену на цю посаду Наркоматом юстиції УРСР, Г. Чарську [54, арк. 2]. Після цих кадрових змін у штаті Харківської групи ВС Української РСР залишалося 23 співробітника.

Перші місяці колегіальної діяльності Верховного Суду УРСР на визволеній території республіки об'єктивно виявили проблему трудової дисципліни в роботі суддів, консультантів, співробітників технічного і господарського апарату. Розглядаючи це питання на зборах первинного партійного осередку 27 грудня 1943 р., комуністи вищого судового органу підкреслювали незадовільний стан трудової дисципліни, а серед основних порушень називали: читання художньої літератури на робочому місці, виконання громадських доручень у робочий час, несвідомі спроби використання судово-ділових документів у господарських потребах, спізнення на роботу або ж завчасне її залишення, повсюдне незнання новими співробітниками власних службових обов'язків і виконання невластивих посадових функцій. Для виправлення становища пропонувалися організаційно-адміністративні заходи: чітке регламентування і контроль робочого часу та посадових повноважень [78, арк. 7-7 зв.].

Для розміщення Верховного Суду в щойно визволеній столиці РНК Української РСР виділяє у Києві окремих чотирьохповерховий 34-кімнатний будинок по вулиці Воровського, 16. Підготовкою переїзду апарату суду та організацією його роботи на постійному місці опікувалася створена у листопаді 1943 р. київська група Верховного Суду УРСР. Наказом № 88 від 20 грудня 1943 р. за підписом Д. Сусли на вільні штатні посади співробітників апарату Верховного Суду УРСР і на посади технічних і господарських працівників зарахували 22 особи. Серед них: вахтер, два експедитори, дві прибиральниці, секретар голови суду, п'ять секретарів судових засідань колегій, два статистици, три коректори, чотири картотетчики, друкарка та завідувач архівом. Завданням щойно укомплектованого технічного апарату Верховного Суду була підготовка щойно отриманого приміщення до переїзду канцелярії і судових колегій, його охорона та опалення [50, арк. 90-93]. Всі підготовчі

роботи по передислокації апарату і судових колегій ВС УРСР до Києва були завершені на початку січня 1944 р. [53, арк. 10].

10 січня 1944 р., ще перебуваючи в Харкові, голова Верховного Суду Української РСР К. Топчій підписав наказ № 5. Згідно цього відомчого нормативного припису всьому особовому складу Верховного Суду УРСР було наказано 12 січня поточного року переїхати до м. Києва. У списку співробітників, які мали переїздити до столиці України значилися 23 особи: сам голова Верховного Суду УРСР К.Т. Топчій, обидва його заступники (Д. Сусло і М. Розанов), судді Верховного Суду (К. Маркіанович, А. Бобриньова, Г. Чарська, К. Шабаліна, А. Мамчур, А. Сахаров, Д. Чарпіта, А. Ішутін та ін.), окремі працівники канцелярії і залишений на роботі технічний персонал обох судових колегій [54, арк. 34]. Існують розбіжності в кількості працівників харківської групи Верховного Суду УРСР, які на початку січня 1944 р. переїхали до Києва на постійне місце дислокації.

Із переїздом Верховного Суду УРСР на місце постійної дислокації до Києва в його структурі, штатах і персональному складі активізувалась організаційна робота. К. Топчій у звіті про роботу Верховного Суду Української РСР за перше півріччя 1944 р. писав про цей період: «[...] У м[істі] Києві підібрано новий склад канцелярських та обслуговуючих робітників із числа реєвакуйованих зі сходу, і частково за рахунок старих робітників Верховного Суду УРСР, які знаходилися на тимчасово окупованій території, але нічим себе не скомпрометували [...] Переїзд зимою в зруйнований та пограбований німцями Київ і організація в цих умовах роботи Верховного Суду УРСР на новому місці, були пов'язані з великими труднощами. Підбір канцелярських та обслуговуючих робітників, обладнання приміщення та інші господарські питання, починаючи від приміщення і закінчуючи паливом і канцелярським приладдям в роботі Верховного Суду, займали значне місце [...]» [72, арк. 1].

19 січня 1944 р. з'явився наказ голови Верховного Суду УРСР № 7, що санкціонував кадрові зміни у складі технічних апаратів кримінальної та цивільної судових колегій [54, арк. 9-9зв]. Так було, в основному, завершено

формування технічного апарату кримінальної та цивільної колегій та експедиції суду. У березні 1944 р. у штатному розкладі Верховного Суду Української РСР з'явилася посада судового виконавця [54, арк. 43].

Навесні 1944 р. в черговий раз було змінено внутрішній розпорядок роботи співробітників технічного апарату Верховного Суду УРСР. Починаючи з 5 квітня 1944 р., робочий день для цих працівників встановлювався з 9.00 до 17.30 з півгодинною перервою на обід – з 12.30 до 13.00. Свій прихід на роботу співробітники апарату суду мали реєструвати у спеціальному журналі. Робочий день членів Верховного Суду, як і раніше, залишався ненормованим [54, арк. 52]. Такий розпорядок роботи апарату Верховного Суду Української РСР зберігався до початку останнього року війни, коли вже вкотре був змінений. Очевидно, що основною причиною такого організаційного кроку стало багатократне зростання обсягів роботи канцелярії й обох колегій Верховного Суду УРСР. 12 лютого 1945 р. своїм наказом голова ВС УРСР К. Топчій встановив тривалість робочого дня з 10-ї години ранку до 22-ї години вечора з годинною перервою на обід (з 16.00 до 17.00). Технічні працівники апарату суду з нормованим робочим днем (експедитори, реєстратори, друкарки, коректори, кур'єри та ін.) мали працювати без перерви з 10-ї до 18-ї години. Технічний персонал судових колегій (секретарі колегій, секретарі судових засідань), а також бухгалтер і комендант, як працівники з ненормованим робочим днем, виходили на роботу о 10-й годині ранку, працювали в міру потреби протягом дня з годинною обідньою перервою та мали закінчувати роботу не пізніше 22.00. Робочий день співробітниць друкарського бюро ВС УРСР, як і суддів, тривав з 10.00 до 22.00 [62, арк. 23].

У квітні 1944 р. голова Верховного Суду Української РСР К. Топчій ініціював структурно-організаційні зміни в керівництві вищого судового органу республіки. 7 квітня 1944 р. він звільнив Д. Суслу з посади першого заступника голови суду (той посідав її з часу відновлення роботи установи у 1943 р.) та призначив його заступником голови ВС УРСР. Як і раніше, Дмитро Спиридонович мав керувати роботою та судочинством колегії у кримінальних справах, узагальнювати її судову практику [54, арк. 55]. 11 квітня 1944 р. голова

ВС УРСР призначив своїм першим заступником Петра Степановича Урізченка. На новопризначеного керівника було покладено обов'язки керувати узагальненням судової практики Верховного Суду УРСР, під час відсутності голови суду – виконувати його обов'язки, підписувати протести, розпоряджатися коштами та підписувати фінансові документи. Д. Сусло, як заступник голови Верховного Суду УРСР, мав і надалі керувати роботою та судовим провадженням ключової у ВС УРСР кримінальної колегії, а також узагальнювати її судову практику [54, арк. 58].

Переможне завершення Великої Вітчизняної війни, закінчення бойових дій у Європі і припинення військового стану в західних регіонах СРСР потягли за собою зміни в організації роботи Верховного Суду Української РСР. 22 червня 1945 р. виконуючий обов'язки голови суду П. Урізченко підписав наказ № 69, яким змінив розпорядок роботи установи враховуючи обставини мирного часу. З 25 червня 1945 р. робочий день усіх працівників ВС УРСР встановлювався тривалістю в сім з половиною годин (з 9.30 до 18.00) з півгодинною обідньою перервою (12.30-13.00). Наказ також містив дуже конкретну вказівку з натяком на те, що час роботи заступників голови ВС УРСР залишався фактично ненормованим, адже останні мали «[...] забезпечити виконання всієї роботи, яка надходить до Верховного Суду [...]» [62, арк. 74].

Щойно визволені від окупантів західні області Української РСР були предметом особливої уваги керівництва Верховного Суду. 22 грудня 1944 р. голова ВС УРСР К.Т. Топчій підписав наказ № 186, яким визначив відповідальність за «[...] систематичний контроль, проходження та правильне вирішення кримінальних і цивільних справ по західним областям УРСР [...]». Відповідальним за цю ділянку роботи в кримінальній колегії ВС УРСР був призначений заступник голови суду Д. Сусло, а цивільним судочинством у регіоні мав опікуватися М. Розанов. В обох колегіях були визначені й судді, яким доручалося провадження у справах західноукраїнських місцевих і обласних судів: «[...] Враховуючи специфіку справ, які вирішуються судами західних областей УРСР, розгляд цих справ, які проходять через Верховний Суд УРСР в касаційному порядку і в порядку нагляду, надалі доручати в

кримінальній колегії тов[аришу] Лисенко й в цивільній колегії тов[аришу] Скляру» [54, арк. 201].

За рішенням ЦК КП(б)У в кінці травня 1945 р. голову Верховного Суду УРСР К. Топчія було призначено першим секретарем Полтавського обкому КП(б)У. У зв'язку з цим з 9 червня 1945 р. обов'язки керівника вищого судового органу УРСР за посадою виконував перший заступник голови ВС республіки П. Урізченко [62, арк. 71]. Тільки у кінці серпня 1945 р. ЦК КП(б)У та НКЮ УРСР прийняли остаточне рішення призначити новим головою Верховного Суду республіки Олександра Федоровича Блискавку. 30 серпня 1945 р. новопризначений керівник приступив до виконання своїх посадових обов'язків [62, арк. 107]. Як і годиться новому керівникові, своє знайомство з колективом О.Ф. Блискавка практично одразу ж розпочав з активного вивчення практики роботи канцелярії та обох судових колегій Верховного Суду УРСР. Результатом цієї роботи стала поява кількох поспіль локальних нормативних актів за підписом голови ВС УРСР. У наказах аналізувався стан судово-колегіальної діяльності членів суду і технічної роботи його апарату, пропонувалися кадрові та організаційні зміни з метою усунення виявлених недоліків і покращення роботи суду.

Новопризначеного керівника передусім хвилювали низькі темпи розгляду кримінальних і цивільних справ у порядку нагляду та касаційного оскарження. Вивчення поточних матеріалів обох судових колегій виявило «незадовільні», на думку О. Блискавки, строки наглядового й касаційного судочинства. Лише 30% касаційних справ, що знаходилися у провадженні судових колегій вирішувалися у термін до 10 днів, що ж стосувалося решти 70% справ, то тут спостерігалася відверта тяганина. Більшість із дев'яти сотень цивільних справ, витребуваних Верховним Судом УРСР у наглядовому порядку, лежали в судовій колегії нерозглянутими понад півтора місяці. Темпи розгляду скарг на рішення обласних судів також виглядали незадовільними. 60% скарг по цивільній та 40% по кримінальній колегії розглядалися в терміни понад 3 дні. До всього, вже розглянуті в касаційному чи наглядовому провадженні справи передавалися суддями в канцелярії судових колегій для оформлення

несвоєчасно. Самі судові засідання колегій проводилися вкрай рідко – один раз на тиждень. З метою усунення виявлених недоліків голова ВС УРСР О. Блискавка 15 вересня 1945 р. підписав наказ № 112, яким вимагав від своїх підлеглих ужити ряд невідкладних заходів для виправлення ситуації [62, арк. 117-118].

В процесі ознайомлення з роботою канцелярії кримінальної та цивільної колегій Верховного Суду УРСР його новий голова виявив недоліки діловодства судового провадження. Існувала практика, коли оригінали ухвал судових колегій залишалися лише в матеріалах судового провадження, а до вирішених справ, що надсилалися обласним судам, підшивалися засвідчені копії. В іншому випадку до судових справ підшивалися лише оригінали протестів голови Верховного Суду УРСР, а в матеріалах судового провадження їх не залишалося. Траплялися випадки коли обласним судам не надсилалися копії ухвал судових колегій ВС УРСР по тим чи іншим справам. Таку практику «[...] непотрібного спрощення судового провадження [...]» очільник ВС УРСР вважав неправильною. Наказом № 118 від 22 вересня 1945 р. О. Блискавка вимагав від працівників технічного апарату друкувати ухвали колегій і протести голови суду для того, щоб оригінали цих документів обов'язково надсилалися обласним судам, а засвідчені копії залишалися у матеріалах провадження Верховного Суду УРСР. Судді і консультанти, які готували проекти ухвал і протестів, в обов'язковому порядку мали погоджувати їх тексти з головою суду ще до передачі друкарці. З метою оперативного узагальнення поточної судової практики ВС УРСР голови його кримінальної (Д. Сусло) та цивільної (М. Розанов) судових колегій зобов'язувалися вести помісячний облік копій всіх ухвал і надавати їх голові суду для ознайомлення наприкінці кожного місяця [62, арк. 122-123]. Цікаво, що актуальність проблеми, порушеної в згаданому вище наказі голови ВС УРСР підтверджується її зовнішніми ознаками архівних документів цього періоду, збережених у фонді 24 («Верховний Суд Української РСР»). Документи і матеріали датовані 1943-1945 рр. переважно являють собою рукописи. Передусім це стосується

ухвал кримінальної судової колегії, матеріали провадження якої зберігаються в теках архівного фонду.

Ще один організаційний крок нового керівника Верховного Суду Української РСР був спрямований на централізацію наглядового провадження у кримінальних і цивільних справах. Наказом № 119 від 26 вересня 1945 р. О. Блискавка усю відповідальність «[...] за проходження та розгляд скарг, які надходять до Верховного Суду УРСР по кримінальним і цивільним справам та контроль за надходженням зажаданих справ [...]» поклав на свого першого заступника П. Урізченка. Натомість заступники голови суду по кримінальній і цивільній колегіям Д. Сусло та М. Розанов звільнялися від розгляду скарг. Усі консультанти, які розглядали і доповідали по скаргам, а також секретарі колегій, які виконували технічну роботу по цим провадженням, відтепер безпосередньо підпорядковувалися П. Урізченку. Що ж стосувалося скарг, котрі надходили до ВС УРСР від керівних партійних і державних органів Союзу РСР та Української РСР, а також скарг по статтям про контрреволюційні злочини, то вони обов'язково мали направлятися особисто голові Верховного Суду республіки. Скарги, що надходять до ВС УРСР поштою безпосередньо від скаржників, а також повторні скарги мали доповідатися П. Урізченку. Необгрунтовані скарги залишали без задоволення. Скарги, по яким є потреба у запиті справи для перегляду і зупинення виконання вироку повинні були доповідатися особисто голові ВС УРСР. Наказом О. Блискавки встановлювався 5-денний термін розгляду скарг, а також особливий контроль за провадженням по скаргам військовослужбовців і членів їхніх родин, аби «[...] ці скарги остаточно вирішувались і рішення по ним виконувались у 3-денний термін з часу надходження скарги [...]»[62, арк. 126].

Перший заступник голови ВС УРСР П. Урізченко зобов'язувався встановити контроль за своєчасним надходженням запитаних Верховним Судом справ із обласних судів, а в разі затримки (більше як на 15-20 днів) вживати відповідних стимулюючих заходів (через начальників обласних Управлінь НКЮ УРСР і наркома юстиції УРСР), аби вимоги Верховного Суду УРСР виконувалися вчасно. Заступники голови ВС УРСР по кримінальним і

цивільним справам (Д. Сусло та М. Розанов) зобов'язувалися покращити роботу судових колегій як по справам, що віднесені до компетенції ВС УРСР як суду першої інстанції, так і у сфері касаційного провадження (перегляд рішень обласних судів), а також по справам, що провадяться в порядку нагляду на основі скарг громадян і протестів Прокурора УРСР [62, арк. 127]. Голова Верховного Суду УРСР звертав увагу своїх підлеглих на необхідність «[...] Суворо дотримуватись встановлених законом строків для розгляду справ і приділяти особливу увагу підвищенню якості ухвал судових колегій та узагальненню судової практики згідно затверджених мною кварталних планів та неухильно стежити за виконанням вироків, рішень і ухвал судових колегій Верховного Суду УРСР» [62, арк. 127].

Так співпало, що з приходом до керівництва вищим судовим органом республіки О. Блискавки у Верховному Суді УРСР став відомим прикрий факт просто-таки кричущого ігнорування працівниками технічного апарату суду своїх прямих службових обов'язків. 19 вересня 1945 р. на адресу Верховного Суду УРСР від народного суду першої дільниці Кагановицького району Одеси надійшла непримітна справа по цивільному позову фізичної особи (громадянки Бикової до громадянки Рак). Секретар колегії в цивільних справах О. Житкевич відмовилася отримати справу в експедиції суду, мотивуючи свою бездіяльність тим, що справа, мовляв, адресована не до Верховного Суду, а до обласного. Насправді ж цю справу було витребувано Верховним Судом УРСР із Одеського обласного суду в порядку нагляду. Посадовець, не перевіривши алфавітний список витребуваних із місцевих судів справ, залишила її в експедиції ВС УРСР. У свою чергу, експедитор Балущкіна, всупереч елементарній логіці, чомусь переслала отриману з Одеси цивільну справу до Київського обласного суду? Природно, що працівники його канцелярії, виявивши помилкову розсилку, повернули справу до Верховного Суду УРСР. Проте історія на цьому не завершилась. Вже згадана нами експедитор, не доповівши про факт отримання справи заступнику голови ВС УРСР по цивільній судовій колегії М. Розанову, самочинно переслала цю «багатостраждальну» справу на адресу Одеського обласного суду. В результаті таких непрофесійних дій працівників

канцелярії цивільної колегії та експедиції ВС УРСР утворилась кількатижнева тяганина, і впродовж усього цього часу справа залишалася нерозглянутою. Факт такої «апаратної еквилібристики» у виконанні своїх підлеглих обурило О. Блискавку. 13 жовтня 1945 р. голова ВС УРСР підписує наказ № 133 та оголошує винним у цій неоконкретній історії технічним працівникам попередження та догану. Зробивши висновок із цього випадку, голова суду надалі зобов'язав секретарів судових колегій приймати від експедиції суду усі справи та кореспонденцію, а працівникам останньої заборонив робити будь-які самочинні пересилання судових справ без супровідних листів за підписами заступників голови ВС УРСР [62, арк. 142].

Проте, як з'ясується згодом, викритий факт порушення матиме куди серйозніші організаційно-кадрові наслідки. 30 жовтня 1945 р. О. Блискавка «[...] з метою зміцнення апарату і покращення роботи канцелярії Верховного Суду УРСР [...]» санкціонував кадрові зміни в складі керівництва канцелярій обох судових колегій. Зокрема, секретаря кримінальної колегії Н. Лавриненко було переведено на таку ж посаду до цивільної колегії, а вивільнене штатне місце посів один із секретарів судового засідання кримінальної колегії Г. Перехрест. Секретаря канцелярії судової колегії у цивільних справах О. Житкевич, як таку що не справлялася з покладеними на неї обов'язками, понизили в посаді та перевели на роботу завідувачки експедицією ВС УРСР [62, арк. 155].

О. Блискавка головував у Верховному Суді Української РСР недовго. У листопаді 1945 р. його було відкликано ЦК КП(б)У «[...] на іншу керівну роботу [...]», а в грудні 1945 р. призначено прокурором Донецької області. На посаду ж керівника вищого органу в системі судів загальної юрисдикції УРСР 20 листопада 1945 р. повернувся новий-старий голова – К. Топчій [62, арк. 167].

У складний період воєнної доби керівництво ВС УРСР недостатню увагу звертало на такий аспект організаційної роботи як систематизація поточних підзаконних нормативно-правових актів союзних і республіканських органів влади, що ними керувалися судді при винесенні рішень. Без сумніву, що відсутність систематизованості у поточних документах підзаконної

нормативної бази впливала на оперативність ухвалення ВС УРСР власних рішень. Спеціальне розпорядження з цього приводу Народний комісаріат юстиції СРСР зробив ще 10 грудня 1943 р. Прошло майже 9 місяців, аж поки 7 серпня 1944 р. К. Топчій наказав консультанту Верховного Суду С. Ольшвангер провести відповідну роботу та «[...] систематизувати за змістом і часом їх видання всі укази, постанови і розпорядження союзних і республіканських законодавчих органів, які видано протягом 1941-1944 рр. [...]»[54, арк. 114]. З 1 січня 1945 р. у Верховному Суді УРСР було започатковано довідкову роботу по законодавству, як того вимагала спеціальна інструкція НКЮ СРСР від 9 грудня 1944 р. [62, арк. 3]

На початку лютого 1945 р. голова Верховного Суду УРСР К. Топчій узявся впорядковувати архівну справу керованої ним установи. Хоч архів як окремий штатний підрозділ, існував у ВС УРСР і до цього, а його функціонуванням опікувався спеціально виділений працівник, проте його статус в системі апарату ВС УРСР був невизначеним, а площі і обладнання для зберігання архівних матеріалів явно бракувало. Внаслідок цього частина відпрацьованих справ, звернень і скарг громадян, матеріалів наглядового провадження, інших документів, зберігалися просто в приміщеннях судових колегій. Остання обставина обтяжувала збереження важливих службових документів, вивчення та узагальнення судової практики, облік роботи Верховного Суду УРСР, підготовку загальної звітності та звітності з окремих напрямків діяльності. Згідно з наказом голови ВС УРСР № 17 від 9 лютого 1945 р. секретарі кримінальної та цивільної колегій до початку наступного місяця мали підготувати увесь архівний матеріал за 1944 рік і здати його по акту завідувачу архівом. Заступнику голови суду П. Урізченку доручалося до 1 березня 1945 р. обладнати приміщення архіву стелажми для зберігання архівних справ. Завідуючий архівом і керуючий справами ВС УРСР до 15 травня 1945 р. мали «[...] весь архівний матеріал привести в належний порядок [...]». Нагадаємо, що в досліджуваний період вся архівна справа держави знаходилася у віданні НКВС СРСР, а відтак, облаштовуючи архів суду його працівники мали керуватися наказом НКВС СРСР № 0114 від 23 лютого 1944 р. Статус архіву в

апараті ВС УРСР мав бути визначений відповідним «Положенням про архів Верховного Суду Української РСР», розробити проект якого до 20 лютого 1945 р. вимагав від своїх підлеглих К. Топчій [62, арк. 20].

Свою консультативно-довідкову функцію Верховний Суд Української РСР реалізовував не лише всередині судової системи республіки, але й через надання прокуратурі та адвокатським бюро різноманітної довідкової інформації, що стосувалася поточної кримінальної та цивільної наглядової і касаційної практики. Наприклад, з початку березня 1945 р. голова суду К. Топчій своїм наказом дозволив видавати Довідковому бюро юридичних консультацій Києва для ознайомлення «[...] справи як цивільні так і кримінальні, за винятком справ по контрреволюційним злочинам, та наводити по справам колегій різні необхідні довідки [...]» [62, арк. 26].

Починаючи з другої половини 1945 р. Верховний Суд Української РСР активно реалізує ще одну покладену на нього Наркоматом юстиції УРСР функцію – бази практичної підготовки і підвищення кваліфікації керівних працівників обласних судів загальної юрисдикції. Відповідно до положень інструкції «Про порядок організації та проведення практики для судових працівників», затвердженої наказом наркома юстиції СРСР № 67 від 15 вересня 1943 р., на базі Верховного Суду союзної республіки проходили практичну підготовку виключно голови, заступники голів і члени обласних судів республіки. Направлення на практику відбувалося на підставі відповідних розпоряджень республіканського НКЮ [26, с. 105-106]. Серед архівних документів ВС УРСР за 1945 р. нами виявлено кілька наказів його голови, де йдеться про закріплення керівних працівників судів обласної ланки для проходження практики у вищому судовому органі УРСР. Так, з 9-го по 25 серпня 1945 р. двотижневу практику на базі ВС УРСР проходили заступники голів Станіславського та Львівського облсудів Є. Репетін та М. Пелишенко [62, арк. 102]. З 10-го по 25 жовтня 1945 р. практику у Верховному Суді Української РСР проходила заступник голови Одеського обласного суду Н. Латишева [62, арк. 150]. У грудні 1945 р. 15-денну практику у ВС УРСР проходили заступник

голови Рівненського облсуду А. Блесткін і його колега з Ворошиловградського обласного суду О. Гончаренко [62, арк. 179].

Важливим показником організаційних зусиль влади щодо відновлення діяльності Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. було його бюджетне фінансування. Матеріали звіту про фінансово-господарську діяльність Верховного Суду Української РСР за 1943 р. свідчать про дуже обмежене фінансування установи у цей період. З січня по жовтень 1943 р. покриття витрат на роботу вищого судового органу республіки відбувалося у позабюджетному порядку через Наркомат фінансів УРСР. Починаючи з жовтня 1943 р. діяльність ВС УРСР фінансувалася вже з державного бюджету. Протягом року на ці потреби було виділено 224 143 крб. Такі, порівняно невеликі бюджетні витрати, пояснюються цілком конкретними чинниками: мінімальним штатним складом установи, відсутністю постійного приміщення для розміщення Верховного Суду УРСР та обмеженою колегіальною діяльністю в умовах триваючих на Лівобережжі жорстоких боїв за визволення України від нацистів. У 1944 р. на фінансування роботи Верховного Суду Української РСР з державного бюджету було виділено 1 132 000 крб., що фактично у 5 разів більше ніж у попередньому 1943 р. [61, арк. 3]. Цьому сприяло не лише зростання штатної чисельності співробітників установи, але й багатократне збільшення кількості позовних звернень і скарг громадян на рішення місцевих судів. У 1945 р. обсяг фінансування роботи Верховного Суду УРСР з державного бюджету склав 1 125 000 крб. З цієї суми на заробітну плату членам і співробітникам технічного та господарського апарату суду виділялося 692 000 крб., а на канцелярські приладдя та господарські витрати – 220 000 крб. [70, арк. 4-5]. Зменшення загального фінансування та незначне зростання видатків на заробітну плату, господарські послуги та канцелярське приладдя, на наш погляд, було викликано дією двох протилежних чинників. З одного боку, маючи досвід 1944-го року та намагаючись зекономити державні кошти в умовах повоєнної відбудови, уряд хоч і незначно (усього на 7 000 крб.) але скоротив загальні видатки на утримання ВС УРСР. З іншого боку, стабілізація роботи вищого судового органу республіки, зростання обсягів його

практики та поступове заповнення штатного складу неминуче тягнули за собою збільшення видатків на заробітну плату суддям і працівникам апарату. При цьому слід мати на увазі, що на кінець 1945 р. із 105-ти штатних одиниць у Верховному Суді УРСР заповненими були тільки 75 [70, арк. 8].

Одним із важливих напрямків роботи суддів Верховного Суду УРСР у 1943-1945 рр. була контрольна-ревізійна діяльність, консультування й надання допомоги місцевим судам, що відновили кримінальне та цивільне правосуддя на визволених територіях України. 20 серпня 1943 р. НКЮ СРСР надіслав своїм республіканським і обласним структурам директивний лист, в якому «рекомендував» активно залучати членів Верховних судів союзних республік до «[...] проведення ревізій народних судів та надання їм практичної допомоги [...]» [26, с. 6-7]. Вже в перші місяці з часу відновлення своєї колегіальної діяльності на визволеній території України Верховний Суд республіки за погодженням із НКЮ УРСР, здійснював обстеження роботи місцевих судів. У період з 1 квітня до 1 липня 1943 р. вищим судовим органом УРСР проводилася перевірка судової практики Ворошиловградського та Харківського обласних судів. У результаті цієї роботи з судових канцелярій останніх було витребувано, для вивчення та перевірки правильності застосування каральної практики у справах про розкрадання, 37 кримінальних проваджень і рішень [71, арк. 4].

Про інтенсивність організаційно-контрольної та ревізійної роботи керівництва і членів судових колегій вищого органу в системі судів загальної юрисдикції Української РСР у досліджуваний період свідчить аналіз періодичності та географії їх робочих відряджень. Зроблені автором на основі вивчення локальних нормативних приписів голови Верховного Суду УРСР за 1944-1945 рр. підрахунки засвідчують, що голова суду К. Топчій протягом цього часу десятки разів перебував у тривалих і короткочасних службових відрядженнях, зокрема й з інспекторськими перевітками роботи обласних судів УРСР. Наприклад, у період з 12 по 24 лютого 1944 р. Костянтин Тимофійович працював у Дніпропетровську, а з 21 серпня по 26 вересня 1944 р. – у Кам'янці-Подільському [54, арк. 20, 30, 124, 152].

Перший заступник голови ВС УРСР П. Урізченко протягом досліджуваного періоду не менше восьми разів здійснював службові поїздки в регіони. Наприклад, з 29 квітня по 6 травня та з 6 по 12 вересня 1944 р., під час ревізії роботи обласного суду, він працював у Полтаві [54, арк. 67-68, 72, 137, 143]. З 1 по 18 грудня 1944 р. П. Урізченко перебував у службових справах у Сталіно, а з 6 жовтня по 3 листопада 1945 р. – у Станіславі [54, арк. 188, 196; 61, арк. 133, 160]. Активно працював в областях республіки й заступник голови ВС УРСР М. Розанов. Відомо, що з квітня 1944-го до серпня 1945 р. посадовець здійснив чотири тривалі консультативно-контрольні поїздки в регіони України [54, арк. 62, 123, 150; 62, арк. 59, 75, 96].

У першій половині 1944 р. члени Верховного Суду УРСР двічі брали участь у ревізіях обласних судів. Під час перевірки роботи Київського обласного суду членами бригади НКЮ УРСР були П. Скляр і Є. Кирилюк. У ревізії Полтавського обласного суду брав участь (як керівник бригади ревізорів НКЮ УРСР) суддя О.К. Ішутін. Бригадою ревізорів під час перевірки роботи облсуду Сумської області керував перший заступник голови ВС УРСР П. Урізченко [72, арк. 31 зв.].

Щільний графік роботи в областях Української РСР демонструють у 1944-1945 рр. і члени Верховного Суду республіки. Як правило вони відвідували з контрольно-інспекційними чи консультативними повноваженнями закріплені за ними регіони [47, 1-143 арк.; 48, 1-90 арк.]. Наприклад, суддя Є. Кирилюк двічі (14 квітня по 17 травня і з 21 липня по 15 серпня 1944 р.) здійснював службові поїздки районами Київської та Полтавської областей [54, арк. 61, 79, 103, 119]. Його колега, член Верховного Суду О.К. Ішутін, виконуючи розпорядження ЦК КП(б)У та РНК УРСР, з 18 лютого 1944 р. працював у місцевих судах Чернігівщини. 15 травня 1944 р. він уже виїхав у відрядження на Сумщину, а з 23 серпня 1944 р. працював у Сталіно [54, арк. 23, 76, 128]. Протягом року (з жовтня 1944-го до жовтня 1945 р.) чотири рази у службові відрядження до Харкова й Сталіно виїздив П. Скляр [54, арк. 126, 170, 177; 62, арк. 21, 27, 59, 62, 133, 156]. З контрольно-інспекційною поїздкою в Херсоні з 23 серпня 1944 р перебувала суддя А. Трубецька, а її колега П. Курпас у грудні поточного року

відвідував закріплену за ним Житомирщину [54, арк. 203, 207]. Протягом 1944-1945 рр. неодноразові службові поїздки в регіони України здійснювали члени Верховного Суду УРСР Г. Чарська, І. Чорпіта, В. Стеценко, К. Шабаліна, В. Шамков, Л. Шевченко, К. Маркіанович, І. Сірош, М. Неруш, П. Пятов і деякі інші судді та консультанти ВС УРСР [54, арк. 24, 38, 44, 67-68, 72, 81, 119, 148, 149, 166; 62, арк. 40, 112, 130, 156]. З листопада 1944 р. по вересень 1945 р. заступник голови ВС УРСР Д. Сусло працював на Закарпатті. Тут він, як радник Голови Народної Ради Закарпатської України займався організацією місцевих органів юстиції [83, арк. 60].

Однією з важливих функцій Верховного Суду УРСР, яку він виконував у системі радянського судочинства, було узагальнення судової практики. Розвиток цього напрямку роботи судових колегій у 1943-1945 рр. прямо залежав від темпів поновлення діяльності місцевих і обласних судів на звільнених від нацистів територіях УРСР, а також від динаміки зростання кількості справ у провадженні останніх [46-48]. Наприклад, у першій половині 1943 р. через незначні обсяги кримінальної судової практики (адже відновлення судової мережі лишень починалося на невеликій, звільненій від окупантів, території УРСР) її узагальнення ВС УРСР практично не проводилося. Іншим чинником, що гальмував роботу з узагальнення судової практики народних й обласних судів у ВС УРСР у цей період, був украй обмежений штатний склад його працівників. Що стосується узагальнення практики цивільного судочинства, то в період поновлення колегіальної діяльності ВС УРСР (весною – на початку літа 1943 р.) увагу суддів привернула зовсім нова, породжена обставинами війни, категорія цивільних позовів – справи щодо повернення у власність громадян відчуженої в них в роки війни великої рогатої худоби [71, арк. 2-4].

Надалі робота колегій ВС УРСР з узагальнення кримінальної та цивільної судової практики активізувалася. Наприклад, у січні-червні 1944 р. судді та консультанти його кримінальної колегії узагальнювали судову практику народних і обласних судів УРСР у справах про самогоноваріння, крадіжки, службові злочини, розкрадання та розбазарювання промислового краму й

харчів. Зі слів К. Топчія, узагальнюючи поточну судову практику ВС УРСР намагався виявити недоліки як в роботі народних і обласних судів так і в практиці Верховного суду. За результатами узагальнення судової практики у ВС УРСР проводились оперативні наради, де суддям вказувалося на конкретні процесуальні помилки, зверталася увага на помилки при складанні судових ухвал і постанов. Одним із наслідків узагальнення кримінальної судової практики у першій половині 1944 р. стала ревізія НКЮ УРСР роботи Полтавського обласного суду [72, арк. 21-22]. Узагальнення ж цивільної судової практики за аналогічний період відбувалося по категоріям житлових і майнових спорів, а також позовів про повернення відчуженої великої рогатої худоби [72, арк. 21-22].

Отже, у діяльності Верховного Суду Української РСР у завершальний період Другої світової війни чітко виокремлюються своєю специфікою та конкретними завданнями два хронологічні етапи. Перший із них тривав з часу відновлення роботи вищого судового органу республіки у Старобільську до переїзду ВС УРСР з Харкова в Київ (січень-грудень 1943 р.). Етап характеризувався активною організаційною відбудовою й поновленням колегіальної, контрольної та консультативної діяльності Верховного Суду Української РСР на визволених від окупантів теренах України. Другий етап відновлювально-організаційного періоду окреслюємо від часу переїзду ВС УРСР на постійне місце дислокації в Київ до завершення Другої світової війни (січень 1944-го – осінь 1945 р.) Протягом цього часу було остаточно відновлено організаційну структуру й штатний склад ВС УРСР, а його діяльність набрала звичних із довоєнного періоду масштабів. Особливістю окресленого хронологічного етапу в діяльності Верховного Суду УРСР було посилення адміністрування з метою налагодження стабільної роботи технічного апарату й судових колегій. Тривала розбудова структури ВС УРСР, активізувалась організаційна й кадрова робота.

2.3. Організаційно-правове забезпечення кадрового потенціалу суддів і співробітників Верховного Суду УРСР

Серед злободенних питань, що супроводжували відновлення діяльності Верховного Суду Української РСР на визволеній від нацистських окупантів території республіки, особливою гостротою вирізнялися кадрові. Із початком війни з нацистською Німеччиною вищий судовий орган УРСР згорнув свою діяльність, а його працівники поповнили лави Збройних Сил, військові трибунали фронтів і армій, тилові органи юстиції. З поновленням роботи Верховного Суду УРСР в умовах триваючої війни, дефіцит фахових і кваліфікованих суддівських кадрів став серйозною перешкодою для налагодження ефективної організаційної, судочинної й контрольної діяльності вищого судового органу.

З відновленням роботи Верховного Суду Української РСР у січні 1943 р. гострота кадрової проблеми перед його керівництвом постала не одразу. З січня по березень 1943 р. апарат Верховного Суду УРСР складався з однієї штатної одиниці – заступника голови суду. Цю посаду займав М. Розанов, котрий і виконував обов'язки голови ВС УРСР [53, арк. 10]. У кінці березня 1943 р. штатний склад ВС УРСР було розширено до 3-х штатних одиниць – заступника голови й двох членів Верховного Суду (А. Бобриньова і К. Маркіанович)¹ [71, арк. 1; 79, арк. 27; 220, с. 81]. У квітні 1943 р. до штатного складу суддів ВС УРСР входили 5 осіб: заступник голови суду в цивільних справах М. Розанов, заступник голови суду в кримінальних справах Д. Сусло й три члени суду: А. Бобриньова, К. Маркіанович і Д. Чорпіто [264, с. 186]. Паралельно формуються штати технічного апарату суду (керуючий справами, секретар голови суду, секретарі судових колегій і судових засідань, друкарки і коректори, експедитори й консультанти). Наказом Народного комісара юстиції

---

¹ За даними «Звіту про роботу парторганізації Верховного Суду УРСР за час з 1940 р. по 20 листопада 1944 р.» у лютому 1943 р. на визволеній території України почали працювати відкликані з тилових районів троє членів суду – М. Розанов, К. Маркіанович та А. Воблова [81, арк. 27].

СРСР № 230-л від 26 квітня 1943 р. на посаді голови Верховного Суду Української РСР було поновлено К.Топчія [205, с. 6]. Характерно, що багаторічний керівник вищого органу в системі судів загальної юрисдикції юридичної освіти не мав зовсім, а його кар'єра голови ВС УРСР цілковито має завдячувати великому апаратному досвіду радянського чиновника. Такою була тодішня кадрова політика в царині державної служби загалом.

Із розширенням обсягів роботи колегій Верховного Суду Української РСР усе більшої гостроти набувала кадрова проблема. У процесі поповнення кадрового складу судових колегій ВС УРСР найактивнішу роль відігравав республіканський наркомат юстиції, що своїми рішеннями направляв на посади членів суду фахових юристів чи радянських апаратників із досвідом. Так, 15 жовтня 1943 р. наказом НКЮ УРСР, старшого ревізора Управління судових органів НКЮ Д. Чорпіта було звільнено із займаної посади та направлено на роботу суддею кримінальної колегії Верховного Суду УРСР [34, арк. 61].

Зазначимо, що характерною особливістю кадрової ситуації в апараті Верховного суду УРСР у 1943-му – на початку 1944 р. була відсутність працівників чоловічої статі. Напередодні переїзду до Києва судових колегій жінки склали 100 % штатного складу технічного апарату суду та більшість суддів обох судових колегій. У такій кадровій ситуації не було нічого дивного – тривала війна й чоловіки перебували на фронті.

За рішенням ЦК КП(б)У в кінці травня 1945 р. голову Верховного Суду УРСР К.Топчія перевели на посаду першого секретаря Полтавського обкому КП(б)У. У зв'язку з цим з 9 червня 1945 р. обов'язки керівника вищого судового органу УРСР за посадою виконував перший заступник голови ВС республіки П. Урізченко [62, арк. 71]. Тільки у кінці серпня 1945 р. ЦК КП(б)У та НКЮ УРСР узгодили остаточне рішення призначити новим головою Верховного Суду республіки О. Блискавку. 30 серпня 1945 р. новопризначений керівник приступив до виконання своїх посадових обов'язків [62, арк. 107], проте головував він у вищому судовому органі Української РСР недовго. У листопаді 1945 р. його було відкликано ЦК КП(б)У, а в грудні 1945 р.

призначено прокурором Донецької області. На посаду ж керівника Верховного Суду УРСР 20 листопада 1945 р. повернувся К. Топчій [62, арк. 167].

У 1944-1945 рр. брак фахових юристів серед суддівського загалу набрав загрозливих для нормального функціонування судової системи Української РСР масштабів. Наприклад, станом на липень 1944 р. із дев'ятнадцяти осіб керівників і членів Верховного Суду УРСР (голова суду, троє заступників і 15 членів суду) лише четверо мали вищу юридичну освіту [72, арк. 7]. При цьому загальносоюзний показник був значно вищим. За даними, що їх наводить у своєму дослідженні російський історик-правник О. Кодінцев, у 1944 р. в СРСР вищу юридичну освіту мали 49,7 % членів Верховних Судів союзних республік [198, с. 38].

Керівництво Верховного Суду й Наркомату юстиції УРСР намагалося підбирати кадри членів вищого судового органу республіки передусім із числа практикуючих суддів міських, районних і обласних судів. Проте відновлення роботи судів на звільнених територіях України потребувало все нових і нових кадрів, які нізвідки було взяти. Останнє ускладнювало і без того непросту ситуацію з штатним укомплектуванням складу судових колегій ВС УРСР і робило цей напрямок предметом особливої уваги вищого партійного керівництва України. Скажімо, звільнення чи зарахування на посаду члена Верховного суду УРСР у кожному конкретному випадку обов'язково узгоджувалося його керівництвом і керівництвом НКЮ УРСР з Управлінням кадрів ЦК КП(б)У. Частину складу судових колегій у 1944-1945 рр. становили фахівці, які працювали на посадах суддів Верховного Суду УРСР ще до війни, а згодом воювали на фронті чи перебували в евакуації. Демобілізувавшись або ж повернувшись до визволеного Києва з евакуації, такі особи направлялися ЦК КП(б)У та НКЮ УРСР на роботу до Верховного Суду республіки. Наприклад, так вчинили із звільненим у запас фронтовиком П. Скляром, поновивши його на посаді члена Верховного Суду УРСР з 19 лютого 1944 р. [54, арк. 24]. Ось як характеризував ситуацію, що склалася із забезпеченням Української РСР суддівськими кадрами у 1943-1945 рр. заступник голови Верховного Суду УРСР Д. Суслю: «[...] Верховний Суд УРСР і обласні суди за браком кадрів не

були укомплектовані. На посади народних суддів прийшло багато нових, недостатньо підготовлених людей із числа інвалідів Вітчизняної війни, які закінчили тримісячні юридичні курси, а деякі й без такої підготовки [...] Низька кваліфікація народних суддів, які вперше прийшли на судову роботу не могла не відбитися на її якості [...]» [264, с. 190-191].

Однією з причин відчутного браку та надмірної плинності суддівських кадрів у Верховному Суді УРСР на завершальному етапі війни, зокрема у період визволення Правобережної України від нацистських окупантів, була гостра потреба забезпечення фаховими юристами місцевих і обласних судів, управлінь юстиції та численних прокурорських структур. Коли дипломованих юристів не вистачало, вдавалися до залучення на суддівську роботу досвідчених радянських апаратників. На жаль, такого підходу до подолання кадрового дефіциту не оминув і вищий орган у системі судів загальної юрисдикції Української РСР.

Вивчення локальних нормативних актів (наказів) по особовому складу голови ВС УРСР за період 1944-1945 рр. засвідчило активну роботу керівництва з підбору суддівських кадрів. Ось лише основні кадрові рішення у цій царині. У березні 1944 р. з посад членів Верховного Суду були звільнені А. Мамчур і Г. Чарська. Їх обох одразу ж відрядили в розпорядження Наркомату юстиції УРСР [54, арк. 36, 48]. 19 квітня 1944 р. Голова ВС УРСР призначив виконуючим обов'язки члена Верховного Суду М. Неруша [54, арк. 62]. 16 травня 1944 р. колектив суддів поповнив І. Сірош [54, арк. 77], а з 12 липня 1944 р. до штату членів ВС УРСР зарахували П. Курпаса [54, арк. 102]. 1 серпня 1944 р. до виконання обов'язків члена суду було допущено Г. Краснощок [54, арк. 111]. У серпні 1944 р. з евакуації до столиці України повернулася Є. Сьоміна, котру НКЮ УРСР одразу ж рекомендував на посаду судді Верховного Суду, де вона почала працювати з 15 серпня 1944 р. [54, арк. 139]. З 11 вересня 1944 р. до виконання обов'язків члена Верховного Суду УРСР було допущено П. П'ятова [54, арк. 141]. 1 листопада 1944 р. виконуючим обов'язки судді затвердили В. Шамкова [54, арк. 169]. 9 листопада 1944 р. членом Верховного Суду республіки було призначено прославленого

радянською пропагандою партизанського командира, двічі Героя Радянського Союзу С. Ковпака [53, арк. 178; 77, арк. 10]. Останнє призначення виглядає показовим у контексті вирішення кадрової проблеми у ВС УРСР в останні роки війни та в повоєнний період. Сидір Артемович був людиною практично без освіти, але з великим життєвим та управлінським досвідом і авторитетом. Його призначення членом суду стало можливим унаслідок прямої вказівки вищого керівництва КП(б)У. 14 листопада 1944 р. Президія Верховної Ради УРСР своїм рішенням затвердила С. Ковпака на цій посаді [83, арк. 59]. Вже в січні 1945 р. (через кілька місяців після приходу на зовсім нову для себе роботу) новоспеченого суддю призначають виконуючим обов'язки першого заступника голови ВС УРСР [62, арк. 16]. І хоча це призначення було тимчасовим, проте свідчило про особливу довіру керівництва НКЮ УРСР та Верховного Суду республіки відомому партизанському командиру. З 15-го по 29 квітня 1945 р. С. Ковпак вже виконував обов'язки голови Верховного Суду УРСР [62, арк. 43, 49]. Своєрідний експеримент з призначенням на відповідальну посаду людини без належної теоретичної юридичної підготовки, мабуть, не вдався, адже надалі голова ВС УРСР більше не доручав С. Ковпаку навіть тимчасово виконувати керівні обов'язки.

У грудні 1944 р. на керівну роботу до Наркомату юстиції УРСР перейшов суддя О. Ішутін [54, арк. 193, 195]. Тоді ж з роботи у Верховному Суді НКЮ УРСР відкликав суддю Є. Сьоміну [54, арк. 198]. На початку 1945 р. штат суддів Верховного Суду УРСР поповнився одразу трьома кандидатурами. 24 січня 1945 р. до виконання обов'язків члена суду приступив Г. Добровольський, через два дні колишній консультант М. Ори-Дорога, а з 29 січня 1945 р. членом Верховного Суду УРСР почала працювати Л. Шевченко [62, арк. 13, 128]. Не дивлячись на таку зовні серйозну активність з підбору й призначення суддівських кадрів, штати судових колегій Верховного суду УРСР у 1944-1945 рр. залишалися напівпорожніми. Наприклад, станом на 1 липня 1944 р. штатна укомплектованість обох судових колегій ВС УРСР становила 50% (при потребі 30 суддів, реально працювало 15 осіб) [72, 63в.].

Поточні кадрові зміни тривали і в штаті підпорядкованих першому заступнику голови суду консультантів Верховного Суду УРСР. Консультантами в суді мали працювати досвідчені дипломовані юристи, проте через брак фахових кадрів, у досліджуваний період на ці посади нерідко зараховували людей без юридичної освіти й належного досвіду роботи. Як наслідок, новопризначені консультанти не справлялися з посадовими обов'язками, що безпосередньо впливало на якість судової практики та було однією з причин плинності кадрів. На таку думку нас налаштовує аналіз кадрових призначень на посади консультантів ВС УРСР, зроблених головою суду в період 1944-1945 рр. Наприклад, 22 січня 1944 р. з цієї посади за власним бажанням було звільнено С. Гольштейн [54, арк. 12], а вже 29 січня вакансію було заповнено. Тоді на посаду консультанта голова Верховного суду УРСР призначив М. Лавриненко [54, арк. 13]. Остання в кінці квітня 1944 р. отримала підвищення – була переведена на посаду старшого консультанта [54, арк. 65]. 1 березня 1944 р. з посади консультанта було звільнено С. Фрідмего, який працював у Верховному Суді УРСР за сумісництвом [54, арк. 35]. 25 березня 1944 р. на посаду старшого консультанта Верховного Суду УРСР було призначено С. Ольшвангер [54, арк. 48].

Рівень теоретичної юридичної підготовки був слабким місцем цілого ряду осіб, зарахованих у штат Верховного Суду в 1943-1945 рр. Наприклад, 24 жовтня 1944 р. голова ВС УРСР увільнив з посади консультанта суду Ф. Орлову. У мотиваційній частині наказу керівника з цього приводу зазначалося: «[...] за відсутністю відповідної юридичної підготовки й практичного досвіду оперативної, судової роботи, як таку, що не відповідає цій посаді по своїм діловим якостям [...]». На вивільнену таким чином посаду консультанта Верховного Суду УРСР його голова одразу ж зарахував Г. Морговську. Вона працювала на цій посаді ще до евакуації в 1941 р., а з поновленням роботи ВС УРСР тимчасово виконувала обов'язки секретаря судового засідання [54, арк. 167]. 28 жовтня 1944 р. у штаті консультантів ВС УРСР відбулися чергові зміни. Цього разу вони були ініційовані Наркоматом юстиції УРСР, котрий шукав спеціаліста для використання «[...] на оперативній

судовій роботі [...]». За запитом НКЮ УРСР з посади консультанта Верховного Суду республіки було звільнено А. Воблову, котру одразу ж направили в розпорядження наркомату. На вивільнене місце консультанта К. Топчій повернув тимчасово виконуючу обов'язки старшого консультанта суду М. Лавриненко. Вакансію ж старшого консультанта посів В. Волдінер [54, арк. 172]. З переведенням М. Ори-Дороги на посаду виконуючої обов'язки судді, звільнену штатну одиницю консультанта з 26 січня 1945 р. посіла І. Іванова [62, арк.13]. Проте остання, ледь відпрацювавши двохтижневий випробувальний термін, з посади була звільнена та відряджена в розпорядження НКЮ УРСР [62, арк. 18]. 16 березня 1945 р. на посаду консультанта з місячним випробувальним терміном і заробітною платнею 900 крб. було зараховано А. Дворцина [62, арк. 31]. Він не мав належної юридичної підготовки та практичного досвіду роботи, до того ж, як виявилось згодом, використовував своє службове становище, дискредитуючи таким чином керівництво ВС УРСР. 19 травня 1945 р. консультанта-невдачу звільнили з займаної посади через професійну непридатність [62, арк. 56]. 18 червня 1945 р. з посади старшого консультанта за власним бажанням звільнився В. Волдінер [62, арк. 70]. Вакансію, що виникла, заповнили тільки 8 жовтня 1945 р., коли на посаду старшого консультанта ВС УРСР було зараховано П. Афоніна. Однак, як виявилось, ненадовго. Відпрацювавши випробувальний термін, він був звільнений з посади та направлений у розпорядження Наркомату юстиції УРСР [62, арк. 137, 150], а вивільнену вакансію старшого консультанта 12 грудня 1945 р. посів О. Громов [62, арк. 176].

Характерною рисою кадрової ситуації у Верховному Суді УРСР у 1944-1945 рр. була значна плинність кадрів штатних працівників апарату суду. Аналіз локальних нормативних актів досліджуваного періоду (наказів голови суду по особовому складу) показує, що особливо часті кадрові перестановки відбувалися на посадах технічних працівників канцелярії Верховного Суду, канцелярії його кримінальної й цивільної колегій. Застосувавши прості математичні підрахунки, ми встановили, що у 1944-1945 рр. найбільша плинність працівників спостерігалась у штаті секретарів судових засідань обох

судових колегій ВС УРСР. Зафіксовано, що в період з 1 лютого 1944-го до 1 січня 1946 р. голова Верховного Суду ухвалив понад 40 персональних рішень по посадам секретарів судових засідань [54, арк. 14, 18, 44, 57, 60, 77, 81, 103, 110, 140, 155, 165, 170, 175; 62, арк. 17, 21, 34, 37-39, 61, 78, 108, 111, 114-115, 124, 147, 157-158, 164, 173, 187.]. Траплялося, що в пошуках вдалого кадрового рішення, керівництво вищого судового органу республіки змушене було здійснювати ротації секретарських кадрів у межах судових колегій, а також між колегіями та іншими структурними підрозділами ВС УРСР. Не менш проблемними в сенсі кадрової стабільності були й штатні посади коректорів судових палат. За нашими підрахунками у період березня 1944-го по грудень 1945 р. голова ВС УРСР підписав мінімум 13 наказів по особовому складу, що стосувалися зарахування окремих співробітників на посади коректорів судових колегій, їх звільнення чи переведення [54, арк. 41, 54, 119, 140; 62, арк. 1, 22, 39, 132, 177].

Не надто стабільним був і кадровий склад технічних працівників канцелярії Верховного Суду УРСР. У 1944-1945 рр. значна плинність спостерігалася на посадах друкарок, картотетників, статистиків, експедиторів, кур'єрів і працівників довідкового бюро. У цей період керівництво ВС УРСР ухвалило десятки подібних кадрових рішень. Лише за півтора місяці після переїзду апарату Верховного Суду до Києва в штаті його працівників було заповнено вакансію завідувача довідкового бюро. 21 лютого 1944 р. на цю посаду прийняли В. Швачко [54, арк. 26]. Війна, що тривала, вносила свої корективи в кадровий склад вищого органу в системі судів загальної юрисдикції УРСР. Так, зовсім недавно призначений комендантом будівлі Верховного Суду УРСР П. Гречанівський, 21 січня 1944 р. був увільнений з цієї посади у зв'язку призивом на фронт. 5 лютого 1944 р. на цю посаду було призначено Д. Листвина [54, арк. 10, 17].

Однією з причин плинності кадрів в апараті Верховного Суду Української РСР було бажання молодих людей навчатися. З лютого 1944-го до жовтня 1945 р. голова ВС УРСР підписав цілу низку наказів по особовому складу, якими зі стандартним формулюванням «[...] у зв'язку з переходом на навчання

[...]» увільнив із займаних посад 11 технічних працівників канцелярії й судових колегій [54, арк. 18, 21, 28, 47, 132, 149, 156, 168; 62, арк. 93, 98, 121, 149]. Ще одним чинником, що сприяв значній плинності кадрів співробітників канцелярії ВС УРСР і технічних працівників обох судових палат, була дуже низька заробітна плата. Наприклад, секретар канцелярії цивільної судової колегії Н. Лавриненко, маючи п'ятирічний посадовий стаж, з березня 1945 р. отримувала заробітну плату 425 крб. на місяць. Її колеги, секретарі судових засідань О. Новіцька та Е. Нашоріна, маючи так само п'ятирічний секретарський стаж, з другої половини 1945 р. отримували щомісяця всього лише 375 крб. заробітної плати [62, арк. 175]¹. Зазначимо, що таку зарплатню працівниці суду отримали вже після підвищення. До цього, треба думати, їхня заробітна плата була взагалі мізерною. Зауважимо, що зазначені розміри посадових окладів секретарів колегій і судових засідань не змінювалися з часу їх встановлення наказом НКЮ СРСР № 39 від 4 травня 1939 р. [26, с. 9]. Додавала плинності кадрів у Верховному Суді УРСР і загальна ситуація з дефіцитом освічених чиновників у зруйнованій країні, що продовжувала воювати.

Верховний Суд Української РСР, як і решту органів державної влади та управління різних рівнів у період після окупації, не оминули кадрові чистки. Проводячи негласну оперативну та агентурну перевірку працюючих громадян, органи НКВС і НКДБ СРСР намагалися виявляти осіб, котрі в період окупації тим чи іншим чином співробітничали з німцями або працювали в установах окупаційної влади. Таких «неблагонадійних» осіб, справжніх, а часто й міфічних «зрадників», «ворожих шпигунів і диверсантів», «колабораціоністів», органи державної безпеки, як правило, негайно заарештовували. «Чистка» зачепила й окремих працівників апарату Верховного Суду УРСР. Зокрема, 5 лютого 1944 р. з посади консультанта Верховного суду було звільнено заарештованого органами НКДБ УРСР С. Комоська. Така ж доля спіткала й

---

¹ Для порівняння: заробітна плата голови Верховного Суду УРСР К. Топчія у жовтні-грудні 1943 р. складала 1500 крб. на місяць; заступники голови суду отримували 1350 крб.; судді – 1100-1200 крб., а консультанти – 800-900 крб. [78, арк. 8, 11-11 зв.]

секретарку судового засідання О. Харченко, котру звинуватили «в праці на німців» під час окупації [54, арк. 17]. Принагідно відзначимо, що про факт прийому на роботу таких «[...] не досить перевірених осіб, як Комосько і Харченко [...]» самокритично йшлося у звіті первинного партійного осередку ВС УРСР про роботу у 1940-1944 рр. [81, арк. 30].

Важливе значення для покращення кадрової ситуації та якості роботи Верховного Суду Української РСР у складний період завершального етапу Другої світової війни мала організація фахового навчання членів судових палат і консультантів, які не мали юридичної освіти. Власне проблема фахової освіти членів і консультантів Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. стояла надзвичайно гостро. Станом на липень 1944 р. із 19 членів Верховного Суду (голова, 3 заступники і 15 суддів) та 7 консультантів вищу юридичну освіту мали 8 осіб. Аби виправити ситуацію керівництво суду ініціювало обов'язкове заочне навчання тих суддів і консультантів, які вищої юридичної освіти не мали. Так, 10 суддів і консультантів ВС УРСР у 1944 р. були студентами-заочниками юридичного факультету Київського державного університету імені Т. Шевченка [72, арк. 7]. Про необхідність «[...] організувати не пізніше вересня 1944 р. навчання членів і консультантів Верховного Суду УРСР, які потребують підвищення своєї юридичної освіти [...]» говорилося в постанові колегії НКЮ СРСР від 12 липня 1944 р. [72, арк. 3].

Починаючи з вересня 1945 р., цілий ряд відповідальних працівників вищого судового органу УРСР вступили на навчання до Київської філії Всесоюзного юридичного заочного інституту (ВЮЗІ) [76, арк. 85]. Перший заступник голови Верховного Суду УРСР П. Урізченко, судді А. Трубецька, Є. Кирилюк, К. Маркіянович, Г. Добровольський, консультант Морговська, старша друкарка В. Єсіпенко, завідувача спецчастиною О. Куликова були зараховані студентами очної (вечірньої) групи. Заняття відбувалися двічі на тиждень (у понеділок і четвер). Аби створити належні умови для фахового навчання підлеглих, голова ВС УРСР дозволив зазначеним особам у визначені дні закінчувати роботу о 16.30 [62, арк. 139]. Заочне та вечірнє навчання далеко

не всім студентам давалося легко. Настільки, що у вересні 1945 р. рішення зобов'язати окремих із них ліквідувати академічну заборгованість приймалося на зборах партійного осередку суду [82, арк. 31].

Вивчення кадрової ситуації у Верховному Суді Української РСР у досліджуваній період свідчить про її особливу складність, спричинену крайнім дефіцитом не тільки кваліфікованих і досвідчених суддів, але й на загал фахівців з юридичною освітою. У період після визволення Правобережної України від нацистських окупантів і до кінця Другої світової війни існувала гостра потреба в забезпеченні фаховими юристами не лише Верховного Суду, але й районних, міських й обласних судів, управлінь юстиції та численних прокурорських структур різного рівня. Брак фахових юристів на посадах суддів реально загрожував стабільності функціонування судової системи Української РСР.

Незважаючи на організаційні та кадрові проблеми, керівництво, члени судових колегій і працівники технічного апарату Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. відновили інституційно і налагодили функціонально роботу вищого судового органу республіки, а ключове значення в цьому процесі відіграв сам людський чинник.

2.4. Позаслужбова громадсько-політична й оборонна діяльність та життєзабезпечення

На тлі правосудної діяльності Верховного Суду УРСР практично невідомою сторінкою його історії воєнного доби залишається позаслужбове повсякдення. Йдеться про участь суддів і працівників апарату в офіційних і добровільних громадсько-політичних заходах, ініційованих владою або добровільних ідеологічно-пропагандистських і військово-оборонних кампаніях, відбудовних роботах, благодійних і шефських програмах, акціях допомоги фронту. Хоч жоден із цих напрямків діяльності й не був пов'язаний з виконанням суддями, консультантами й працівниками технічного апарату ВС

УРСР своїх службових обов'язків, проте об'єктивно впливав на морально-психологічний клімат у колективі, повсякденне життя його працівників і їхніх родин, а відтак – ставав одним із чинників ефективності організаційної, контрольної та колегіальної правосудної роботи у Верховному Суді УРСР.

Триваюча війна та до межі складна соціально-економічна ситуація, що склалася на визволених територіях України, вимагали надзвичайного напруження усіх сил і засобів з метою налагодження мирного життя, нормального функціонування органів державної влади та управління, відбудови промислових підприємств і сільського господарства, допомоги фронту. Осторонь цих процесів не залишалися та й не могли залишатися судді, співробітники апарату та технічні працівники Верховного Суду УРСР, більшість серед яких на той момент складали жінки.

«Завданням державної ваги», що покладалося на працівників Верховного Суду в роботі з місцевим населенням, була агітаційно-пропагандистська робота. Цей напрям позаслужбової діяльності організовувався, планувався та координувався партійними органами. Об'єктом пропагандистської роботи в цьому випадку ставало так зване «неорганізоване населення» – мешканці будинків у мікрорайонах прилеглих до місця дислокації певної державної установи. Ще перебуваючи в Харкові, члени Верховного Суду і працівники його апарату у вільний від основної роботи час працювали агітаторами на закріпленій за установою ділянці будинкового управління № 306. Восени 1943 р. на цій ділянці агітаційно-масову роботу серед містян проводили троє співробітників суду – А. Воблова, М. Ори-Дорога та О. Куликова. Основними формами цієї роботи були: політінформування, проведення бесід на актуальні суспільно-політичні теми, а також організація гуртків з вивчення праць більшовицьких вождів. Наприклад, на своїх чергових зборах 29 листопада 1943 р. у тому ж таки Харкові комуністи первинного осередку ВС УРСР звітувалися про проведення кожним агітатором 4-5 пропагандистських бесід з місцевим населенням, про рішення створити гурток з вивчення книги Й. Сталіна «Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу» (керівником гуртка затвердили члена суду Д. Чорпіто). Серед недоліків політично-масової роботи

відзначалися: недостатнє «охоплення» цивільних мешканців дільниці такими заходами, їх фактична позаплановість, ігнорування семінарських занять з агітаторами [78, арк. 3-3 зв.]. Про тематику та рівень масовості таких пропагандистських заходів свідчать архівні документи. Так, 10 грудня 1943 р. секретар партосередку Верховного Суду М. Розанов інформував керівництво Сталінського райкому КП(б)У Харкова про проведеній напередодні агітаційний захід – бесіду на тему: «Тегеранська конференція лідерів трьох великих держав». П'ять агітаторів змогли залучити до розмови на цю тему всього лише 42 особи [78, арк. 13]. У грудні 1943 р. агітатори А. Бобриньова, А. Трубецька, А. Воблова, М. Ори-Дорога, Сегеда та О. Куликова провели 12 пропагандистських занять на теми: «Радянський тил у дні Великої Вітчизняної війни» (4 бесіди – 36 слухачів), «Військова допомога фронту» (3 бесіди – 38 слухачів), «Джерела сили Союзу РСР» (4 бесіди – 18 слухачів). Поряд із членами колективу ВС УРСР «слухачами» подібного агітаційного продукту стали й близько сотні громадян – мешканців осель харківського будинкоуправління № 306. Того ж місяця двічі на свої заняття збиралися й 18 осіб – членів згаданого вище гуртка з вивчення книги Й. Сталіна. Керівник «агітколективу», суддя Д. Чорпіто, у грудні 1943 р. двічі проводив семінарські заняття з агітаторами на теми: «Зміцнення Антигітлерівської коаліції», «Трудовий героїзм робітничого класу у справі допомоги фронту». Критеріями, що визначали кращих агітаторів у колективі, були систематичність і дохідливість агітаційних заходів, їх орієнтація на активізацію участі громадян у відновленні зруйнованого нацистами господарства міста, благодійних акціях допомоги фронту [78, арк. 14-14 зв.].

Після переїзду колективу Верховного Суду УРСР до Києва масштаби завдань агітаційно-пропагандистського характеру на районному рівні зросли, а відтак зросла й потреба в нових агітаторах. На початку лютого 1944 р. райком КП(б)У Молотовського району столиці України закріпив за групою агітаторів Верховного Суду окрему дільницю. Раніше існуючий колектив пропагандистів з п'яти осіб поповнився шістьма їхніми колегами (Ганжина, О. Ішутін, А. Мамчур, Н. Лавриненко, Г. Чарська і К. Шабаліна). Проте кількісне

зростання групи агітаторів аж ніяк не означало якісного покращення цього напрямку роботи. В умовах значного збільшення обсягів роботи вищого судового органу завантаженість суддів, консультантів, секретарів судових колегій – а саме вони виконували партійні доручення агітаторів – зростає. Окремі з них, як наприклад О. Куликова, ще й здобували заочно юридичну освіту. Не потрібно також забувати, що на плечах жінок звично лежали обов'язки ведення домашнього господарства, догляду за дітьми й непрацездатними членами родин. Часу на активну агітаційну роботу серед населення об'єктивно залишалось мало. Останні обставини, приховані, проте все ж очевидне небажання більшості новоявлених агітаторів витратити свій вільний час на громадську роботу, гальмували її. Протоколи зборів партосередку Верховного Суду цього періоду свідчать, що ще наприкінці лютого 1944 р. агітаційно-пропагандистська робота на дільниці зовсім не велась. Аби активізувати останню, Молотовський райком КП(б)У не просто постійно наголошував на її важливості, але й включив до позаштатного складу своїх інструкторів – членів Верховного Суду А. Трубецьку, А. Бобренєву та О. Ішутіна. Виконувати партійне доручення політінформатора в колективі суду на зборах доручили О. Куликовій [79, арк. 3-3 зв.]. Як видно з архівних документів, такі «кроки по партійній лінії» дещо виправили ситуацію: з березня до початку червня 1944 р. агітатори Верховного Суду провели від 4-х до 9-ти пропагандистських заходів серед киян [79, арк. 19]. У 1945 р. в агітаційно-пропагандистській роботі серед населення з'явилися деякі новації. Зокрема, в організації й проведенні різних заходів агітатори почали спиратися на так званий «актив» – кількох ініціативних і «свідомих» громадян, що мешкали в будинках, закріплених за агітаторами, й добровільно виявляли бажання проводити подібну роботу серед своїх співмешканців. Урізноманітнився й перелік форм агітаційно-пропагандистської роботи. До традиційних політінформацій, читання газет, бесід і мітингів додалися колективні відвідування музеїв (найчастіше – київського музею В. Леніна), виставок (наприклад, виставка трофейної німецької техніки) і кіносеансів. Працюючи з

населенням, агітатори все частіше використовували різноманітну наочність [82, арк. 11-11 зв.].

Виразно пропагандистське значення мало ініційоване партійними органами й нав'язане колективу Верховного Суду УРСР «шефство» над одним з колективних сільськогосподарських підприємств. Об'єктом такої допомоги в травні 1944 р. було визначено колгосп села Рожів Макарівського району Київської області, за 54 кілометри від столиці України. Питання надання допомоги селянам обговорювалося на зборах партійного осередку суду 15 травня 1944 р. Для вивчення становища в колгоспі та організації шефської допомоги було вирішено направити в Рожів уповноважених осіб [79, арк. 16 зв.]. Проте це рішення виявилось не виконаним. У сезоні 1944 р. жодної допомоги підшефному колгоспу колектив ВС УРСР так і не надав [82, арк. 16]. Як видно з документів первинного партійного осередку суду, з початком польового сезону 1945 р. ситуація дещо змінилася. Колектив встановив контакти з селянами села Рожів, допоміг колгоспу в придбанні кінської упряжі, дощок, цвяхів, вугілля. Спеціально відряджені комуністи проводили серед селян агітаційно-пропагандистську роботу, допомогли укласти угоду про соціалістичне змагання з сусіднім колгоспом імені К. Ворошилова. Водночас жодного працівника суду для роботи в полі під час посівної кампанії направлено не було. На зборах партійного осередку 19 червня 1945 р. було ухвалено рішення відрядити до підшефного колгоспу комуніста для агітаційно-пропагандистської роботи та допомоги в проведенні жнив [82, 16 зв.].

Одним із напрямків позаслужбової діяльності працівників апарату Верховного Суду Української РСР була допомога в роботі органів місцевої влади. З цією метою окремі працівники відряджалися в розпорядження районних влад центральних районів столиці України. На період відрядження за такими працівниками зберігалася заробітна плата за основним місцем роботи. Наприклад, 4 лютого 1944 р. коректора Верховного Суду В. Шневську відрядили до Молотовської районної Ради для допомоги в роботі по трудовій мобілізації населення [54, арк. 17]. Наказом Голови ВС УРСР № 27 від 28 лютого 1944 р. секретарка судового засідання колегії в цивільних справах

П. Белкіна була направлена на роботу до Молотовського райвиконкому Києва, де мала допомогти районним чиновникам провести паспортизацію населення [53, арк. 33]. У Молотовському райвиконкомі вона працювала близько місяця, а 27 березня 1944 р. повернулася до роботи у Верховний Суд УРСР [54, арк. 47]. З 24 травня 1945 р. на роботу до Молотовського РК ЛКСМУ м. Києва було тимчасово направлено коректора цивільної колегії ВС УРСР В. Стеценка [62, арк. 60].

В умовах триваючої війни важливе місце в позаслужбовій діяльності членів і працівників апарату ВС УРСР займав догляд за пораненими червоноармійцями в шпиталях. Ще перебуваючи у Харкові, взимку 1943 р. Верховний Суд Української РСР узяв «шефство» над одним із розквартированих у місті евакуаційних шпиталів. Доглядаючи за пораненими червоноармійцями, працівниці технічного апарату вищого судового органу позмінно чергували в шпиталі. У грудні 1943 р. тодішній виконуючий обов'язки голови Верховного Суду УРСР Д. Сушло підписав наказ по особовому складу № 93, яким встановлював порядок виходу на роботу для технічних працівниць апарату суду, які чергували в підшефному шпиталі. Як видно з цього нормативного припису, для чергування на денних і нічних змінах у цьому шпиталі було залучено 15 осіб із штатного складу апарату канцелярії ВС УРСР. Працівниці, які чергували в шпиталі на денних змінах, у дні чергування звільнялися від виконання прямих службових обов'язків, а їхні колеги, які доглядали за хворими й пораненими на нічних змінах, наступного дня після чергування отримували час для відпочинку й на роботу в суд мали з'являтися після полудня [50, арк. 98].

У перші місяці після переїзду ВС УРСР до Києва такий напрямок позаслужбової діяльності членів його колективу, як опіка поранених і хворих червоноармійців, розвитку не набрав. І це пояснювалося цілком об'єктивними причинами: велика робота з облаштування суду на новому місці й зростання обсягів касаційної та наглядової практики. Проте вже в травні 1944 р. партійні органи згадали про це «недопрацювання», а чергові збори партосередку ВС УРСР прийняли рішення «[...] взяти шефство над двома палатами шпиталю по

вулиці Артема, 44 [...]». До складу «шефської комісії» включили п'ятеро жінок – співробітниць апарату суду (консультант А. Воблова, статистик Л. Данішенко, старша друкарка В. Єсіпенко, секретар кримінальної колегії Я. Поцелухова та судовий виконавець В. Спектор) [79, арк. 50-51]. Жінки чергували за графіком у шпиталі, доглядали та обходили поранених бійців. Після перемоги над нацистською Німеччиною ефективність роботи в підшефному шпиталі знизилась. Після того як 1 червня 1945 р. зі своєї посади у Верховному Суді звільнилася Я. Поцелухова, чергування в шпиталі, котрі й до цього були нерегулярними, взагалі стали рідкістю. У липні 1945 р. заступник голови ВС УРСР М. Розанов констатував погіршення роботи шефської комісії, а її склад було переглянуто й поповнено [82, арк. 52-52 зв.]. На жаль, відомостей про деталі подальшого розвитку акції допомоги в шпиталі ми не маємо.

Ще одним напрямком безкорисливої допомоги пораненим військовослужбовцям стало донорство. Донорська кампанія на засадах добровільності проводилась у Верховному Суді УРСР з весни 1944-го року, проте через небажання одних і медичні протипоказання інших членів колективу не стала скільки-небудь помітним явищем. Спочатку в донори записався всього один співробітник, а на початку червня бажаючих здавати свою кров пораненим бійцям набралось лише десятеро осіб [79, арк. 19 зв.–20].

У 1943-1944 рр. члени й працівники апарату Верховного Суду УРСР регулярно брали участь в ініційованих владою формально добровільних, а насправді примусових акціях фінансової допомоги фронту. У лютому 1944 р. серед працівників проводився збір коштів на будівництво танкової колони «Київ». Обговорюючи це питання на чергових партзборах, заступник голови суду Д. Сусло висловив думку про те, що «[...] всі, як один, працівники нашого колективу, повинні взяти участь у зборі коштів на танкову колону [...]». Його колега, суддя Верховного Суду УРСР Д. Чорпіто перерахував на будівництво танкової колони свою місячну зарплату і 500 карбованців готівкою. Суддя А. Мамчур передав на ці потреби 1000 карбованців в облігаціях державних

позик і 300 карбованців готівкою, а секретар судового засідання Н. Балашова – свою місячну зарплату [79, арк. 1-2].

Восени 1944 р. члени колективу ВС УРСР взяли найактивнішу участь в підписці на Третю державну військову позику [79, арк. 14-14 зв.], а навесні 1945-го – на Четверту. Обидві ці акції відбувалися в добровільно-примусовому порядку, що дозволяло досягати практично стовідсоткової участі в них працівників ВС УРСР. Про реальні обсяги такої фінансової допомоги свідчать результати підписки – 100 % працівників суду. Зокрема, облігацій Третьої державної військової позики, при фонді заробітної плати у 38 220 крб., було придбано на суму 66 025 крб. [79, арк. 51]. Під час підписки на Четверту державну військову позику (весна 1945 р.) місячний фонд заробітної плати становив вже 50 285 крб., тоді як облігацій було придбано на суму 103 375 крб. (205 % фонду зарплати) [82, арк. 11 зв.]. Незважаючи на зовнішню добровільність таких акцій допомоги фронту, частими були факти, коли кошти на позику вираховувалися з зарплат співробітників навіть без їх відома й формальної згоди [82, арк. 35].

В умовах війни особливого значення набувала діяльність військово-оборонних громадських організацій. Навесні 1944 р. відновив свою діяльність первинний осередок ТСАВІАХІМ у Верховному Суді УРСР. У травні того ж року було обрано раду товариства, а його членом став 31 співробітник. У рамках діяльності осередку організовувалися заняття гуртків протиповітряної й протихімічної оборони, координувалась робота створеної у Верховному Суді УРСР групи цивільної оборони [79, арк. 17 зв.].

Групи самооборони (у документах – «групи самозахисту») створювалися в кожній установі та на кожному підприємстві у прифронтовій зоні (адже тривала війна й діяв військовий стан). Бійці таких груп мали реагувати на загрози повітряних і можливих хімічних атак ворога. 24 квітня 1944 р. голова ВС УРСР підписав наказ № 74-а. Цим внутрішнім нормативним приписом «[...] з метою укріплення протиповітряної та хімічної оборони та підготовки до активного відпору повітряного ворога [...]» затверджувався склад і структура групи самозахисту в будівлі Верховного Суду УРСР, що тоді розміщувався в

чотириповерховому будинку по вулиці Воровського 16. До цього номінально добровільного підрозділу входило 19 осіб, що були розподілені на 4 ланки. Протипожежну ланку (5 осіб) очолив член суду А. Сахаров. До складу ланки хімічного захисту також зарахували п'ятьох товаришів, а очолила її суддя К. Маркіянович. Санітарною ланкою (5 осіб) керувала суддя К. Шабаліна, а ланкою охорони, підтримання порядку та зв'язку (4 співробітники) – член суду М. Неруш. Начальником групи самозахисту було призначено Е. Кирилюка. Із 25 травня 1944 р. новоспечені «бійці цивільної оборони» проходили регулярні планові заняття по програмі для груп самозахисту [54, арк. 82]. Досвід перших тижнів таких занять показав несерйозне ставлення слухачів до їх проведення та був оцінений негативно [79, арк. 53 зв.].

У жовтні 1944 р. групу самозахисту у Верховному Суді УРСР було реорганізовано в окремий пост місцевої протиповітряної оборони (МППО). Начальником поста голова ВС УРСР знову перезатвердив Е. Кирилюка. Протипожежну ланку із 10 осіб очолив суддя П. Курпас; санітарну ланку (5 осіб) – Лисенко, а відповідальними за готовність бомбосховища були назначені картотетчик П. Корягін і Яценко. Згідно програми підготовки місцевих груп протиповітряної оборони всі працівники ВС УРСР двічі на тиждень (у вівторок і п'ятницю) мали відвідувати спеціальні заняття [54, арк. 163].

Склалося так, що в специфічних умовах воєнного часу на руках у керівників Верховного Суду УРСР, окремих суддів і відповідальних працівників апарату знаходилася як офіційно зареєстрована так і незареєстрована нарізна вогнепальна зброя. Поки тривала війна, радянські органи внутрішніх справ дивилися на цей факт крізь пальці. Із завершенням війни ситуація докорінно змінилася й НКВС СРСР взявся вилучати незареєстровану зброю, що знаходилася у посадовців державних органів влади та управління різних рівнів. Паралельно тривав процес обліку та перереєстрації зброї, що знаходилась у партійних і державних чиновників на цілком законних підставах (дозвіл УНКВС). На підставі вказівки наркома внутрішніх справ УРСР генерала-лейтенанта В. Рясного виконуючий обов'язки голови Верховного Суду УРСР П.С. Урізченко 21 грудня 1945 р. підписав наказ № 171.

Локальний нормативний припис вимагав від тих співробітників ВС УРСР, які мали незареєстровану нарізну вогнепальну зброю, до 29 грудня 1945 р. здати її до спецчастини установи. Співробітникам, які мали зброю й дозволи органів внутрішніх справ на право її зберігання та носіння, також наказувалося не пізніше 28 грудня 1945 р. здати її разом із документами до спецчастини для перереєстрації [54, арк. 182]. Ми не володіємо даними щодо кількості нарізної вогнепальної зброї вилученої у співробітників Верховного Суду УРСР під час проведення НКВС акції з роззброєння. Залишається невідомим і те, скільки саме одиниць зброї після 29 грудня 1945 р. продовжувало залишатися в користуванні посадовців. Однак безсумнівним залишається одне – після проведення акції з вилучення та перереєстрації нарізної вогнепальної зброї, що знаходилася в користуванні членів і співробітників апарату Верховного Суду Української РСР, органи внутрішніх справ більше не порушували це питання.

В умовах війни, тотального дефіциту найнеобхіднішого, браку харчів і напівголодного існування життєво важливого значення набувала справа повсякденного харчового та матеріально-побутового забезпечення працівників колективу Верховного Суду УРСР і членів їхніх родин. Після переїзду колективу Верховного Суду УРСР до Києва уряд вжив заходів для організації громадського харчування працівників установи. 24 січня 1944 р. Рада Народних Комісарів УРСР ухвалила постанову № 22 «Про організацію їдалень при наркоматах Української РСР». Керуючись цим нормативним приписом, 31 січня 1944 р. прокурор УРСР, народний комісар юстиції та голова Верховного Суду республіки підписали наказ, у якому передбачили організацію спільної їдальні для працівників трьох відомств. Згідно наказу харчування осіб, які працювали в складі оперативно-технічних апаратів прокуратури, НКЮ УРСР та ВС УРСР мало розпочатись не пізніше 15 лютого 1944 р. З боку Верховного Суду організацією їдальні, ремонтом і обладнанням її приміщення, оформленням договорів із постачальниками, фондів і лімітів на продукти харчування опікувалися заступник голови суду по кримінальним справам В. Стеценко та керуючий справами Г. Зданович [54, арк. 15]. Після того, як їдальня запрацювала, керівництво Верховного Суду УРСР навіть скорегувало

час обідньої перерви для співробітників, які харчувалися в ній з 13-ї до 14-ї години дня [54, арк. 69].

Індивідуальне карткове харчове забезпечення також знаходилося під адміністративним контролем. 19 лютого 1944 р. виконуючий обов'язки голови Верховного Суду УРСР Д.С. Сушло своїм наказом призначив відповідальною за одержання хлібних карток співробітників коректора Н. Комосько [54, арк. 25]. З 27 березня 1944 р. «літерні» картки, а також продовольчі картки загального зразка для працівників ВС УРСР отримував тодішній керуючий справами суду Г. Зданович [54, арк. 49], а з 24 серпня 1944 р. цією справою опікувалася головний бухгалтер А. В'юненко [54, арк. 129].

У напівголодні останні роки війни додатковим джерелом продовольства для забезпечення ним суддів і співробітників апарату Верховного Суду УРСР, а також їхніх родин мало стати підсобне господарство та індивідуальні городи працівників. За відсутності транспорту, сільськогосподарської техніки й реманенту від ідеї організації підсобного господарства в колективі відмовилися практично одразу. Оцінюючи на чергових партзборах у квітні 1944 р. перспективи його організації, Д. Сушло підкреслював: «[...] я вважаю, що ми не зможемо обробляти підсобне господарство тому, що в нас немає транспорту, і не буде змоги обробляти, бо кожен співробітник матиме свій город [...]». Що ж стосується індивідуальних городів, то їх обробіток керівництво ВС УРСР розглядало як важливу та обов'язкову справу. З цією метою адміністрацією пропонувалася допомога в оранці та постачанні посадкового матеріалу, зокрема картоплі [79, арк. 11]. Проте практичних кроків у цьому напрямку ані керівництво суду, ані конкретні працівники здійснювати не поспішали, та й особливого бажання працювати на землі вони не виявляли. Пройшов місяць... Станом на середину травня 1944 р. члени колективу не лише не засадили свої городи, а й вони навіть не отримали землі під них [79, арк. 50-50 зв.]. Внаслідок цього кампанія з обробітку індивідуальних городів у 1944 р. була провалена. Навесні 1945 р. негативний досвід попереднього сезону було враховано. Наприкінці березня 1945 р. апарат Верховного Суду отримав наряд на посадкову картоплю для своїх співробітників. Тоді ж домовилися про

виділення землі під городи в межах міської смуги, зобов'язали колег потурбуватися про сільськогосподарський інвентар, гроші на купівлю якого виділило керівництво суду [82, арк. 6 зв.]. Як результат – працівниками ВС УРСР у сезоні 1945 р. було оброблено та засіяно близько 3-х гектарів індивідуальних городів [82, арк. 23-24].

Одним із шляхів покращення харчового забезпечення співробітників Верховного Суду УРСР і членів їхніх родин стала сезонна заготівля овочів і фруктів. Постачання здійснювалося за фіксованими державними цінами на основі виданих господарськими органами нарядів. Водночас транспорт і паливо для вивезення городини й плодів керівництво ВС УРСР мало знайти самостійно. В умовах війни це завдання виявилось надскладним: у серпні 1944 р. вдалося дістати бензин, проте обіцяної НКЮ УРСР вантажівки так і не дочекалися. Винаймати ж автомобіль самостійно було справою дорогою – в цьому разі ціна привезених овочів сягала б вище ринкової [79, арк. 30]. У сезон збору врожаю 1945 р. справа заготівлі овочів і фруктів на зиму виглядала значно кращою. Проте повністю забезпечити працівників такими продуктами не вдалося. За період із 1 серпня по 19 вересня 1945 р. було завезено та розподілено між співробітниками ВС УРСР: яблук – 1 400 кг; картоплі – 350 кг; помідорів – 2 000 кг; огірків – 2 000 кг. Для засолки овочів було придбано 15 нових діжок [82, арк. 23-24]. Ані продуктів, ані тари для соління не вистачало для того, щоб забезпечити в зимовий період навіть потреби родин військовослужбовців, а не те, що всіх співробітників.

Складною проблемою для суддів і працівників апарату ВС УРСР у розореній війною країні залишалося питання: де дістати пристойний одяг? У 1943-1945 рр. через систему державної торгівлі в Українській УРСР придбати одяг, якийби підкреслював статус працівника вищого судового органу республіки, було практично неможливо. Найбільшим бажанням кожного співробітника було отримати на те чи інше державне свято, як премію, відріз матерії. Одразу ж неминуче поставала інша проблема – де і як пошити з цієї матерії омріяний костюм, блузу чи сукню, адже заробітної плати більшості працівників Верховного Суду вистачало хіба-що на те, щоб якимось прохарчувати

себе та членів своєї родини. Вихід було знайдено. З 20 серпня 1945 р. у Верховному Суді УРСР з'явився штатний швець, завданням якого було пошиття одягу виключно на замовлення членів і працівників апарату ВС УРСР [62, арк. 99].

Черговою проблемою, що в умовах триваючої війни практично повністю лягала на плечі членів трудового колективу Верховного Суду УРСР, була підготовка установи до роботи в зимовий період. Причому, необхідно було не лише підготувати до зими приміщення суду: відремонтувати дах, вікна і двері, почистити труби і комини, але й самотужки забезпечити це приміщення паливом на весь опалювальний сезон. Розуміючи всі проблеми, що можуть постати перед колективом суду в зимові холоди, його керівництво заздалегідь організувало заготівлю палива. Вже у липні 1944 р. сформована з членів і співробітників апарату Верховного Суду УРСР бригада у складі 9 осіб була відправлена в 10-денне відрядження для заготівлі дров. Внутрішнім наказом керівником бригади «лісорубів» призначили члена суду А. Сахарова, а щоденна норма виробітку на одного працюючого встановлювалась у 2 складометри [54, арк. 101]. Інша бригада під керівництвом судді О. Ішутіна працювала на заготівлі дров для потреб Верховного Суду УРСР з 14 по 24 серпня 1944 р. Спочатку до складу бригади входило 6 осіб, а з 18 серпня працювало вже 9 осіб [54, арк. 118, 122]. Практика заготівлі палива була продовжена і в 1945 р. Бригада в складі восьми співробітників Верховного Суду УРСР у період 18-28 червня працювала на заготівлі дров для опалювального сезону 1945-1946 рр. Очолив цей тимчасовий колектив суддя ВС УРСР Г. Добровольський. До складу бригади входили троє чоловіків і п'ятеро жінок – співробітників технічного апарату суду [62, арк. 70].

Гострого сезонного характеру в 1944-1945 рр. набувало питання підготовки приміщення Верховного Суду до роботи взимку. Так, у вересні 1945 р. для опалення приміщення суду було заготовлено 40 тон вугілля й 50 складометрів дров, ще 70 складометрів останніх планувалося завезти. Водночас достатньо паливом родини працівників суду забезпечені не були. У вересні 1945 р. при потребі 90 кубічних метрів дров в наявності було лише 9

кубометрів (для опалення квартир працівників суду – членів родин військовослужбовців), а також наряд на отримання ще 37 кубометрів, чого було явно недостатньо [82, арк. 23-24].

У 1944-1945 рр. члени судових колегій і працівники апарату ВС УРСР брали активну участь у реалізації важливої урядової програми з відбудови столиці України. У лютому 1944 р. ЦК КП(б)У й РНК Української РСР ухвалили спільну постанову про відбудову центральної вулиці Києва – Хрещатика. На виконання цього рішення Молотовський райком КП(б)У й районна Рада депутатів трудящих узгодили розпорядження, яким зобов'язали керівників партійних комітетів, органів влади та управління, господарських установ і підприємств району виділити людей для роботи з розчищення та відбудови зруйнованої центральної вулиці міста. Зважаючи на це, голова Верховного Суду УРСР К. Топчій 1 березня 1944 р. підписав наказ № 28, яким затвердив групу із 20-ти співробітників апарату ВС УРСР, що з 9 години ранку наступного дня мали вийти на роботу з прибирання Хрещатика, а весь необхідний для роботи інструмент принести із собою власноруч. Бригадиром цього тимчасового колективу було призначено члена Верховного Суду УРСР П. Скляра. Порушення цього наказу та невихід на роботу з прибирання Хрещатика розцінювалося як ухилення від мобілізації з усіма належними наслідками [54, арк. 34]. Поступово чисельність бригади зросла до 40 осіб. На роботу виходили один раз на тиждень.

Близько двох місяців співробітники ВС УРСР працювали на розчистці Хрещатика такою великою бригадою. У квітні 1944 р. виявилось, що планові показники виробітку не виконуються, а велика бригада працює неефективно. Питання про роботу членів колективу суду на відбудові Хрещатика стало предметом розмови на зборах партбюро й партійного осередку 13-го та 19 квітня 1944 р. Було запропоновано замість великої бригади організувати три невеликі, чисельністю – 15 осіб кожна, а на роботу виходити двічі на тиждень. Водночас керівництво ВС УРСР цікавилось випадками запізнення чи неявки членів бригади на роботу без поважних причин. Тоді ж стало відомо, що напередодні із 40 членів бригади на роботу вийшло лише 27 осіб, а принаймні

троє колег розчищати Хрещатик не виходили жодного разу [79, арк. 11, 48-48 зв.].

Висновки було зроблено. 20 квітня 1944 р. К. Топчій підписав черговий наказ по Верховному Суду УРСР № 55, яким реорганізував участь своїх підлеглих у відбудові Хрещатика. Відтепер на розчистці завалів працювала не одна, а три бригади співробітників у складі 15-ти осіб кожна. Бригадирами було призначено А. Ішутіна, А. Воблову та М. Неруш. Колишній бригадир П. Скляр позбувся такого статусу, залишившись рядовим працівником у першій бригаді. Голова ВС УРСР вимагав від бригадирів подавати оперативні відомості про невихід на роботу тих чи інших співробітників, а такі випадки без поважних причин розцінювалися як ухилення від роботи [54, арк. 63]. Результати такої реорганізації не забарилися. Станом на 15 травня 1944 р. бригади ВС УРСР на розчистці Хрещатика розібрали 419 кубометрів битої цегли з плану 511 кубометрів. Кращими в роботі були названі А. Сахаров, А. Воблова, С. Ольшвангер, Я. Поцелухова, Стиченко, О. Куликова, А. Трубецька, В. Спектор, П. Скляр, Д. Чорпіто та інші працівники Верховного Суду УРСР [79, арк. 50 зв.]. Надалі виробничі показники бригад ВС УРСР на відбудові Хрещатика поліпилися. Станом на 20 листопада 1944 р. було розчищено 1275 кубометрів завалів замість планових 810 кубометрів (151 % плану). Бригади на Хрещатику працювали за графіком, влаштувавши між собою так зване «соціалістичне змагання». Першість у ньому (виконуючи виробничі норми на 250-300 %) тримала комсомольсько-молодіжна бригада А. Воблої [81, арк. 30].

Повсюдна руйнація житлового фонду столиці України в умовах осінньо-зимового періоду 1944-1945 рр. вимагала рішучих і швидких кроків з його відбудови. Частину організаційної роботи з відновлення житлових будинків у Києві партійні органи вирішили доручити комуністам – членам і працівникам апарату Верховного Суду УРСР. Питання «[...] про закріплення комуністів за будинками домоуправлінь №№ 508, 509 і 512 для організації населення по ремонту житла [...]» обговорювалось на зборах первинного партосередку у серпні 1944 р. За приклад було взято досвід Ленінграду, де зруйнований під час війни житлово-квартирний фонд частково відновлювався силами самих

мешканців пошкоджених будинків. Комуністів – працівників ВС УРСР було закріплено за окремими будинками, що потребували ремонту з завданням провести агітацію та організувати мешканців квартир на його проведення. До списку тих, хто отримав це партійне доручення потрапили 20 осіб. Не пізніше 20 серпня 1944 р. у пошкоджених будинках мали бути проведені загальні збори мешканців з питання організації ремонтних бригад. Про пріоритетність дорученої справи свідчить той факт, що на період проведення ремонту саме ця робота визначалася для задіяних в акції комуністів основною [80, арк. 28-28 зв.]. Остання обставина неабияк пришвидшила ремонтні роботи. Так, виступаючи на зборах партійного осередку 28 серпня 1944 р., суддя М. Неруш підкреслював: «[...] я прикріплений до будинку № 28 по вулиці Воровського. Там 8 квартир. Був я там уже 4 рази, обійшов усі квартири, немає даху і стеля падає. Є такі мешканці, що живуть без ордерів, вселились при німцях. Вони хочуть ремонтувати будинок, але просять гарантію, що їх не виселять [...]». Кербуд роз'яснив, що будуть видані гарантійні листи на 15 років і всі погодились ремонтувати будинок. Вже обрано ремонтну комісію, яка є активною [...] дах поставлять цими днями [...]» [80, арк. 32 зв.].

Отже, повсякденне життя колективу й родин працівників Верховного Суду УРСР, як і решти населення України, у досліджуваній період зумовлювалося реаліями та об'єктивними обставинами воєнної доби. Ця реальність з одного боку акумулювала в собі потреби допомоги фронту, а з іншого – необхідність налагодження мирного життя на визволених територіях. Не пов'язана з виконанням прямих службових обов'язків участь суддів і працівників апарату ВС УРСР в ініційованих владою де-факто примусово-добровільних ідеологічно-пропагандистських заходах, військово-оборонних кампаніях, відбудовних роботах, благодійних і шефських програмах, акціях допомоги фронту об'єктивно впливала на морально-психологічний клімат у колективі, повсякденне життя його працівників та, будучи ознакою часу, очевидно, стала одним із чинників, що в сукупності з низьким професійним рівнем частини суддів і працівників апарату вищого судового органу УРСР додавали проблем у його організаційній і колегіальній діяльності у 1943-1945 рр.

Висновки до розділу 2

Здійснений у другому розділі дисертації аналіз еволюції статусу й повноважень Верховного Суду Української РСР у системі судоустрою Радянської держави в роки Другої світової війни дає підстави стверджувати, що протягом досліджуваного періоду спостерігався поступовий, проте неухильний процес обмеження, скорочення, а в кінці 1930-х рр. і практично повного нівелювання ролі та функцій Верховного Суду Української РСР у судовій системі держави.

У діяльності вищого органу в системі судів загальної юрисдикції республіки цього періоду виокремлюються своєю специфікою та конкретними завданнями два хронологічні етапи. Перший із них тривав з часу відновлення роботи суду в Старобільську Ворошиловградської області до переїзду його колегій і технічного апарату з Харкова до Києва (січень-грудень 1943 р.). Етап характеризувався активною організаційною відбудовою й поновленням колегіальної, контрольної та консультативної діяльності на визволених від окупантів теренах України.

Другий етап відновлювально-організаційного періоду окреслюємо від часу переїзду ВС УРСР на постійне місце дислокації до Києва, до завершення останнього року війни (січень 1944-го – грудень 1945 р.) Протягом цього часу було остаточно відновлено організаційну структуру й штатний склад ВС УРСР, а його діяльність набрала звичних із довоєнного періоду масштабів. Особливостями окресленого хронологічного етапу в діяльності Верховного Суду УРСР були: посилення адміністрування з метою налагодження стабільної роботи технічного апарату й судових колегій, подальша розбудова структури ВС УРСР, активізація організаційної й кадрової роботи.

Вивчення кадрової ситуації у Верховному Суді Української РСР у досліджуваній період свідчить про її особливу складність, спричинену крайнім дефіцитом не тільки кваліфікованих і досвідчених суддів, але й на загал фахівців з юридичною освітою. У 1943-1945 рр. основними шляхами вирішення проблеми суддівських кадрів у Верховному Суді УРСР були: поновлення на

роботі суддів, які працювали ще до війни; підбір кандидатів у члени вищого судового органу республіки із числа практикуючих суддів міських, районних і обласних судів; залучення на суддівську роботу досвідчених державних і партійних чиновників. Серйозні кадрові проблеми існували в штаті консультантів ВС УРСР. Через брак дипломованих фахівців на ці посади нерідко зараховували людей без юридичної освіти й належного досвіду роботи. Існувала значна плинність кадрів штатних технічних працівників.

Незважаючи на кадрові проблеми, керівництво, члени судових колегій і працівники технічного апарату Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. відновили інституційно і налагодили функціонально роботу вищого судового органу республіки, а ключове значення в цьому процесі відігравав саме людський чинник.

Повсякденне життя колективу й родин працівників Верховного Суду УРСР, як і решти населення України, у досліджуваній період зумовлювалося реаліями та об'єктивними обставинами воєнної доби. Ця реальність з одного боку акумулювала в собі потреби допомоги фронту, а з іншого – необхідність виживання в умовах триваючої війни і налагодження мирного життя на визволених територіях. Очевидно, що складна воєнна повсякденність 1943-1945 рр. об'єктивно впливала на професійну діяльність колективу Верховного Суду Української РСР. Суворі будні війни не лише визначали доволі скромний життєвий уклад суддів і працівників апарату вищого судового органу республіки, але й демонстрували активне включення цієї номенклатурної категорії радянських апаратників в ініційовані владою ідеологічні, військово-оборонні, відбудовчі, благодійні програми чи акції допомоги фронту. Хоч жоден із цих напрямків діяльності й не був пов'язаний з виконанням суддями, консультантами і працівниками технічного апарату ВС УРСР своїх службових обов'язків, проте об'єктивно впливав на морально-психологічний клімат у колективі, повсякденне життя його працівників і їхніх родин, а відтак – ставав одним із чинників ефективності організаційної, контрольної та колегіальної правосудної роботи у Верховному Суді УРСР.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1943-1945 РР.

Специфічною рисою, що характеризувала правосудну діяльність Верховного Суду Української РСР від часу відновлення його роботи на визволеній території республіки й до завершення Другої світової війни була фактична відсутність у його провадженні справ по першій судовій інстанції. У досліджуваний період і в умовах обмеження законодавством військового часу підсудності загальних судів, діяльність кримінальної та цивільної судових колегій вищого органу в системі судів загальної юрисдикції УРСР зосереджувалася виключно на касаційному провадженні за протестами прокуратури та скаргами сторін, а також справлянні судочинства в порядку судового нагляду. Специфіка історичного моменту – адже тривала війна, а частина українських земель до осені 1944 р. ще залишалася під окупацією – визначила особливості колегіальної діяльності Верховного Суду УРСР і зумовила як кількість касаційних скарг і протестів на рішення місцевих судів, що надходили до Верховного Суду УРСР, так і якість наглядового й касаційного провадження останнього. Важливою функцією обох судових колегій залишалося й узагальнення кримінальної й цивільної судової практики в Українській РСР.

3.1. Кримінальне правосуддя у Верховному Суді УРСР

3.1.1. Касаційне кримінальне провадження

У 1943-1945 рр. касаційне кримінальне провадження у Верховному Суді УРСР чинилося на підставі діючого кримінально-процесуального закону, затвердженого ще постановою ЦВК УРСР від 20 липня 1927 р., зміненого й

доповненого у зв'язку з прийняттям 16 серпня 1938 р. Верховною Радою СРСР нової редакції «Закону про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік», а з початком війни з Німеччиною – Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22 червня 1941 р. [14; 23].

Відповідно до положень ст.ст. 335-356 КПК УРСР (Розділ 26. Опротестування й оскарження судових вироків, ухвал і постанов) касаційні протести Прокуратури й скарги сторін на кримінальні вирокі обласних судів Української РСР розглядала колегія у кримінальних справах Верховного Суду республіки (ст. 341 КПК УРСР). Під час розгляду касації в судовому засіданні сторони не викликалися, але про розгляд справи оголошувалося не пізніше як за 5 діб до засідання (ст. 342 КПК УРСР). Слухання справи за касаційним протестом або скаргою мало починатися доповіддю одного з суддів, який викладав зміст справи, протесту чи скарги, після чого сторони, якщо вони з'явилися в судове засідання, давали свої пояснення. У разі присутності підсудного йому надавалося останнє слово. Після пояснень сторін й останнього слова підсудного прокурор, якщо він брав участь у судовому засіданні, подавав свій висновок по справі (ст. 343 КПК УРСР). Для розв'язання питання про зміну або скасування вироку касаційна інстанція мала право вимагати долучити до справи нові документи (ст. 344 КПК УРСР). Суд другої інстанції під час розгляду касаційного протесту і скарги був зобов'язаний кожного разу розглядати справу в повному обсязі. Змінити вирок, скасувати його, зупинити справу було можливим щодо кожного підсудного у справі окремо, причому незалежно від того чи вирок щодо цього підсудного опротестовано, чи оскаржено (ст. 345).

Суд другої інстанції за касаційним протестом або касаційною скаргою виносив ухвалу, якою міг: скасувати вирок суду першої інстанції й припинити справу; скасувати вирок і направити справу до суду першої інстанції для її перегляду; змінити вирок; не касуючи вироку, надіслати його до суду першої інстанції для виправлення; залишити касаційний протест чи касаційну скаргу без задоволення. Незалежно від скасування, зміни чи залишення в силі вироку

суду касаційна інстанція могла включити в свою ухвалу вказівки про порушення, що їх припустився суд першої інстанції (ст. 346 КПК УРСР).

Суд другої інстанції міг скасувати вирок і припинити справу в разі: смерті особи, яка притягається до відповідальності; примирення сторін; відсутності скарги потерпілого, коли справу можна завести не інакше як за такою справою; закінчення терміну давності на момент заведення кримінальної справи; відсутності в діях обвинуваченого складу злочину; непідсудності особи за віком; амністії; крайньої маловажливості й незначності наслідків правопорушення, зміни умов ведення справи (ст.ст. 4, 5 КПК УРСР), а також у разі хронічної психічної хвороби, неусвідомлення підсудним своїх дій і неможливості керувати ними (ст. 299, п. 3 КПК УРСР). Підставою для скасування справи в суді другої інстанції могло бути й рішення останнього щодо необґрунтованості висновку суду першої інстанції матеріалами справи та неможливості в разі нового перегляду справи зібрати достатні дані для винесення вироку (ст. 347 КПК УРСР).

Чинний кримінально-процесуальний закон передбачав випадки зміни вироку або ж його скасування й направлення справи на новий розгляд. Підставами для такого кроку касаційної інстанції були: невідповідність вироку суду вимогам судової політики пролетарської держави; невідповідність визначеного судом заходу соціальної оборони суспільній небезпеці вчиненого злочину; нез'ясованість обставин справи в суді; істотна суперечність вироку суду даним по справі, неясність або неповнота вироку; процесуальні порушення в суді, що істотно вплинули на вирок (ст. 348 КПК УРСР). При достатніх даних для виправлення вироку суд другої інстанції мав право виправити його, пом'якшивши міру покарання призначену вироком. Посилювати покарання, призначене у вироку, касаційна інстанція могла лише у випадку протесту прокурора з тих мотивів, що міра покарання через її м'якість не відповідає ступеню суспільної небезпеки засудженого й вчиненого ним злочину. Скасовуючи вирок і надсилаючи справу на перегляд касаційна інстанція в своїй ухвалі визначала, з якої стадії провадження справи (чи то з стадії попереднього слідства, чи то з стадії судового слідства) треба розглядати

справу (ст. 349 КПК УРСР). Вказівки суду другої інстанції, зроблені в ході касаційного розгляду справи, визначалися як обов'язкові для всіх судових і слідчих органів, що розслідують чи розглядають справу (ст. 350 КПК УРСР).

Діючим Кримінально-процесуальним кодексом також визначалися умови за яких касаційна інстанція могла власною ухвалою виправити вирок або ж, не касуючи його, надіслати для виправлення до суду першої інстанції. Підставами для такого кроку, згідно ст. 351 КПК УРСР, були: непризначення судом першої інстанції додаткового заходу соціальної оборони у вигляді конфіскації майна або штрафу (якщо ці додаткові заходи передбачені санкціями відповідної статті КК УРСР), а також неврахування судом першої інстанції при призначенні покарання вимог кримінального закону щодо обмеження в правах (част. 2, ст. 32 КК УРСР), необхідності призначення іспитового терміну (ст. 48 КК УРСР), тримання засудженого в загальних місцях ув'язнення (ст. 27 КК УРСР), стягнення із засудженого вартості його утримання в місцях позбавлення волі (п. 10, ст. 297 КПК УРСР).

Кримінально-процесуальним кодексом УРСР (ст. 353) визначався й порядок винесення окремої думки чи протесту щодо касаційного рішення кримінальної колегії ВС УРСР. Зокрема, головуючий на засіданні, судді, які брали участь у касації, а також прокурор, котрий давав висновок у справі, мали право протягом доби з моменту винесення ухвали заявити окрему думку або ж подати протест на відповідну касацію ВС УРСР. Щоправда і прокурорський протест, і окрема думка члена Верховного Суду УРСР могли бути відкликані або ж змінені прокурором УРСР і головою ВС УРСР. Процесуальний закон також визначав остаточний характер касаційної ухвали суду другої інстанції – на них не можна було подавати касаційних протестів і касаційних скарг. Єдиним можливим шляхом оскарження касаційного судового рішення був протест у порядку нагляду (ст. 354 КПК УРСР).

Практика кримінально-касаційного провадження у Верховному Суді УРСР була поновлена з початком його колегіальної діяльності – у квітні 1943 р. Із об'єктивних причин, адже ВС УРСР працював у скороченому складі, спочатку розглядалось обмаль таких справ. Як видно з надісланої 3 липня 1943

р. на адресу керівництва ЦК КП(б)У й РНК Української РСР «Інформаційно-повідомної записки про роботу Верховного Суду УРСР», у період з 1 квітня і до 1 липня поточного року в порядку касаційного оскарження судом було розглянуто 7 кримінальних справ, а також 67 скарг на рішення місцевих судів у кримінальних і цивільних справах [71, арк. 1]. Така незначна кількість розглянутих ВС УРСР справ пояснюється тим, що на весну – середину літа 1943 р. від нацистських окупантів було звільнено лише кілька районів Ворошиловградської та Харківської областей, а робота місцевих судів тільки налагоджувалася.

Аналіз кримінальної колегіальної практики Верховного Суду Української РСР за ці перші три місяці з часу відновлення його роботи засвідчує, що розглянуті колегією вироки місцевих судів у своїй більшості стосувалися злочинів кваліфікованих за статтями: 54-14 КК УРСР (злісне ухилення від здачі трофейного майна та військового спорядження); 56-20 КК УРСР (злісне ухилення від мобілізації на оборонні роботи); 127 КК УРСР (спекуляція); 132 КК УРСР (порушення правил торгівлі); 170 КК УРСР (розкрадання продуктів сільського господарства). Група справ, розглянутих у касаційному порядку, стосувалася кримінальних покарань за порушення трудової дисципліни та самовільне залишення підприємства (ст. 5 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного уходу робітників і службовців із підприємств і установ») [21].

Про характер розглянутих кримінальною колегією справ, особливості касаційного провадження по ним можемо судити з окремих, збережених серед архівних матеріалів Верховного Суду Української РСР за 1943 рік, оригіналів і копій судових ухвал. Уважний погляд на кваліфікацію місцевими загальними судами кримінальних правопорушень по справах, що розглядалися у досліджуваній період Верховним Судом Української РСР засвідчує всю складність соціально-економічних проблем на щойно визволених від окупантів територіях республіки. Величезні руйнування, брак матеріальних ресурсів, продовольства та найнеобхідніших для життя товарів, а також прагнення

вижити самим і врятувати свої родини часто-густо штовхали людей на вчинення протиправних з погляду чинного законодавства дій. Такий наш висновок підтверджує аналіз характерних судових справ, що розглядалися кримінальною колегією ВС УРСР у період з квітня по грудень 1943 р. Наведемо кілька прикладів по основним статтям кримінального закону.

Чільну групу касаційного провадження Верховного Суду УРСР у складний організаційний період березня-грудня 1943 р. становили справи громадян, засуджених за порушення правил торгівлі та спекуляцію продовольством, тютюном, різноманітним крамом. Притягнення до відповідальності таких осіб відбувалося на підставі статті 127 КК УРСР, що передбачала покарання за скупку та перепродаж приватними особами (спекуляцію) продуктів сільського господарства та предметів масового споживання у вигляді ув'язнення на термін не менше п'яти років із повною або частковою конфіскацією належного їм майна. Так, 11 червня 1943 р. судова колегія в кримінальних справах ВС УРСР під головуванням М. Розанова та за участю суддів А. Бобреневої та К. Маркіянович розглянула в касаційному порядку справу батька та доньки Козлових – Трохима Івановича, 1891 року народження та Ганни Трохимівни, 1924 року народження, засуджених за вироком Ворошиловградського обласного суду від 27 травня 1943 р. за ст. 127 КК УРСР до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна та обмеженням у правах і до 5 років таборів відповідно. У судовому вирокі вказувалося на те, що засуджені «[...] з метою наживи скуповували на базарі у Ворошиловграді різне майно, яке обмінювали на тютюн, а потім перепродавали тютюн на базарі по спекулятивним цінам 65-70 карбованців за одну склянку [...] По справі встановлено, що засудженими було продано тютюну 750 склянок на 11342 крб. [...] Під час обшуку в засуджених було вилучено 50 склянок тютюну та 8000 карбованців грошей [...]». Посилаючись у своїх касаційних скаргах на неправильну кваліфікацію злочину та на суворість обраної судом міри покарання Т. Козлов та А. Козлова просили Верховний Суд змінити вирок обласного суду та перекваліфікувати вчинене ними правопорушення за ст. 135 КК УРСР, санкція якої не пов'язана з позбавленням волі. Розглянувши

матеріали цієї касації, колегія в кримінальних справах Верховного Суду УРСР ухвалила скарги засуджених залишити без задоволення, а вирок Ворошиловградського обласного суду залишити в силі [52, арк. 3-4].

Іншу характерну категорію справ касаційного провадження Верховного Суду УРСР навесні-влітку 1943 р. становили справи про ухилення громадян від мобілізації на оборонні роботи. 26 квітня 1943 р. судова колегія в кримінальних справах ВС УРСР під головуванням М. Розанова та за участю суддів А. Бобреневої та К. Маркіянович розглянула в касаційному порядку справу громадянки М. Григоренко, 1917 року народження, котра за вирокком Харківського обласного суду від 15 квітня 1943 р. була засуджена по ст. 56 п. 20 КК УРСР до позбавлення волі терміном на десять років з обмеженням у правах на три роки «[...] за те, що вона 24 березня 1943 року, будучи мобілізована відповідними органами влади на оборонні роботи, від якої [...] злісно відмовилась [...]». Судова колегія в кримінальних справах ВС УРСР залишила скаргу М. Григоренко без задоволення, а вирок Харківського обласного суду в законній силі [52, арк. 7-7зв.].

Ще одна характерна група справ, що знаходилася в провадженні Верховного Суду УРСР у досліджуваний період стосувалася касаційних скарг на судові вирoki за звинуваченням у крадіжках сільськогосподарської продукції. Наприклад, 26 серпня 1943 р. ВС УРСР розглянув скаргу колгоспника Ф. Пономарьова, 1887 року народження, не судимого, на вирок народного суду Вільховатського району, яким останній 14 липня поточного року був засуджений по ст. 170 п. «г» КК УРСР до позбавлення волі на п'ять років з обмеженням у правах на два роки «[...] за те, що він, разом з іншими, змовившись поміж собою, викрали з колгоспного току [...] пшениці в кількості 44 кілограми, з якою Пономарьова було затримано [...]». Судова колегія Харківського обласного суду 27 липня 1943 р. залишила цей вирок в силі, скасувавши обмеження в правах засудженого. Пояснення Ф. Пономарьова про те, що він викрав «[...] не пшеницю, а відходи, які ніким не охоронялися [...]» ні районний, ні обласний суди до уваги не взяли, адже матеріалами справи було доведено, що звинувачений разом із спільником (на якого справу було закрито

на підставі ст. 10 КК УРСР) викрали 66 кілограмів пшениці з відходами. Після очищення якісної пшениці виявилось 44 кілограми. Зваживши всі обставини ВС УРСР, прийшов до висновку, що обрана судом міра покарання Ф. Пономарьову відповідає вчиненому злочину та особі засудженого, а підстав для перегляду вироку немає [51, арк. 14-14зв.].

Навесні 1943 р. у період наступу Червоної армії та очищення від нацистів східних районів Ворошиловградської та Харківської областей у практиці місцевих судів набули розповсюдження кримінальні справи по звинуваченню підсудних у злісному ухиленні від здачі трофейного майна та військового спорядження, що залишилося після відступу окупантів. Зазвичай їх фігуранти притягалися до відповідальності за ст. 54 п. 14 КК УРСР, що на період військового часу відносилася до підсудності військових трибуналів і передбачала санкцію від п'яти до десяти років таборів. Разом із цим певна частина таких справ через низьку кваліфікацію працівників органів юстиції й суддів потрапляла на розгляд судів загальної юрисдикції. Наприклад, 10 квітня 1943 р. Верховний Суд УРСР розглянув три подібні касаційні скарги. Є. Нерубенко, 1896 року народження 22 березня 1943 р. був засуджений Харківським обласним судом за ст. 54 п. 14 КК УРСР до позбавлення волі строком на 5 років без обмеження в правах і без конфіскації майна за те, що той, як зазначено в ухвалі ВС Української РСР, «[...] в час відступу німецьких військ з міста Купянська награвував трофейного майна та на вимогу відповідних органів влади здати таке, не здав, а схороняв в себе [...] 23 пари черевиків, 13 брюк, 10 френчів, 20 штук ранців [...]» [52, арк. 1-1зв.]. Інший засуджений у подібній справі, мешканець Куп'янська – І. Костенко, 1887 року народження – отримав 10 років таборів з конфіскацією майна та обмеженням у правах на три роки. Під час обшуку в нього було виявлено 38 пар черевиків, 16 брюк, 34 френча, 4 плащ-намети та 4 шматки шкіри для підшов [52, арк. 3-3зв.]. Суд над третім мешканцем Куп'янська, який, як і його земляки, ухилився від здачі трофейного майна, відбувся 24 квітня 1943 р. Громадянин Н. Пономарьов, 1879 року народження був засуджений до 10 років позбавлення волі з поразкою в правах на 3 роки та конфіскацією всього особистого майна.

Окрім іншого трофейного майна в нього вдома слідчі органи знайшли ще й 17 бойових гранат [52, арк. 5-5зв.]. Розглянувши касаційні скарги цих громадян судова колегія в кримінальних справах Верховного Суду УРСР ухвалила залишити їх без задоволення та зазначила, що міру покарання засудженим куп'янцям судом встановлено правомірно. При цьому члени колегії ВС УРСР навіть не звернули увагу на той факт, що Харківський обласний суд прийняв до розгляду цю кримінальну справу неправомірно, адже згідно з положеннями Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан» контрреволюційні злочини відносилися до компетенції суду військового трибуналу.

На нашу думку, ухвалюючи такий жорсткий вирок Харківський обласний суд виходив радше з обставин військового часу та скоріше керувався мотивами покарання, а ніж мотивами перевиховання правопорушника. Верховний Суд УРСР, розглядаючи ці касаційні скарги, повністю не врахував об'єктивну та суб'єктивну сторону скоєних злочинів, а також не угледів у рішеннях Харківського обласного суду неповної відповідності призначеного покарання положенням ст. 54 п. 14 КК УРСР. Приховуючи від держави трофейне майно, зuboжілі люди намагалися хоч якось поправити свій добробут, хай і в такий протизаконний спосіб. При цьому жодних контрреволюційних цілей такі громадяни за мету не ставили. Тут зазначимо, що на необхідність судам враховувати при призначенні покарання за ст. 58 п. 14 (ст. 54 п. 14 КК УРСР) доведеність контрреволюційних намірів і дій підсудного вказував у своїй постанові від 31 грудня 1938 р. Пленум Верховного Суду СРСР [19, с. 5].

У другому півріччі 1943 р. чисельність кримінальних касаційних проваджень у Верховному Суді УРСР зростає. Із 747-ми розглянутих в цей період судом справ у порядку касаційного оскарження – 327 були кримінальними [72, арк. 7 зв.]. У першому півріччі (січень-червень) 1944 р. у зв'язку з триваючим звільненням території України від окупантів і поступовим поновленням роботи місцевих й обласних судів на Правобережжі, обсяг роботи Верховного Суду республіки знову помітно зріс. Водночас кількість спрямованих на розгляд його кримінальної колегії касаційних скарг і протестів

залишалася порівняно незначною. За даними відповідного звіту, підписаного головою Верховного Суду УРСР К. Топчієм, з часу передислокації керованої ним установи до Києва (у січні 1944 р.) й до червня поточного року, на адресу кримінальної колегії суду надійшло та було розглянуто 99 касаційних скарг і протестів на вироки обласних судів. Цікаво, що 62 із них стосувалися віднесених до компетенції військових трибуналів звинувачень у вчиненні «контрреволюційних злочинів», а 37 – репрезентували інші статті КК УРСР [72, арк. 8]. Із 35 касаційних скарг, що надійшли від громадян, засуджених за ст. 54 п. 10 КК УРСР (контрреволюційна агітація і пропаганда) ВС УРСР залишив у силі 26 вироків. Вироки по трьом справам суд змінив без перекваліфікації статті, а вироки по чотирьом – скасував і направив на додаткове слідство. Ще по одній справі члени кримінальної колегії ВС УРСР повернули до суду першої інстанції або ж закрили. Із 16 розглянутих касаційних скарг громадян, засуджених за ст. 54 п. 14 КК УРСР (контрреволюційний саботаж), кримінальна колегія ВС УРСР залишила в силі вироки по п'яти з них. Дві касації завершилися перекваліфікацією злочинів. Три вироки касаційна інстанція змінила без перекваліфікації статті. По дві справи було скасовано на стадії досудового слідства та суду першої інстанції, а 2 справи закрито. Розглянувши 11 касацій по ст. 54 п. 3 (зносини з іноземною державою з контрреволюційною метою), кримінальна колегія ВС УРСР залишила в силі 7 судових рішень, а ще 4 змінила без перекваліфікації статті [Див.: додаток В].

На розгляд кримінальної колегії Верховного Суду УРСР у першій половині 1944 р. потрапило кілька касаційних скарг від громадян, засуджених за «контрреволюційні злочини», кваліфікація яких відносилася до підсудності військових трибуналів, а розгляд їх в обласних судах виглядав як випадковість. Наприклад, 3 лютого 1944 р. Сумський обласний суд засудив до розстрілу громадянина Халая В.Х., українця, 1897 року народження. Репресований у 1931 р. і засуджений до 10 років таборів колишній мировий суддя відбув покарання, а в період нацистської окупації працював кореспондентом місцевої газети. Звинувачений в антирадянській агітації в умовах війни громадянин за ст. 54 п. 10 КК УРСР був засуджений до «вищої міри соціального захисту».

23 лютого 1944 р. Кіровоградський обласний суд засудив до розстрілу громадянина П. Литвиненка. Останній ще 1931-го року знаходився під слідством за звинуваченням у «контрреволюційній діяльності», а 1936-го був засуджений «за хуліганство». Під час окупації він працював старостою села «[...] допомагав окупантам, відбирав худобу для німців, приймав участь в облавах на громадян, які ухилялись від поїздки до Німеччини, видав поліцаям сімох поранених червоноармійців, вихваляючи німців провадив контрреволюційну агітацію [...]». Розглянувши касаційні звернення засуджених, в обох справах ВС УРСР залишив вироки по ним у силі [72, арк. 14 зв. – 15].

Водночас конкретні випадки застосування судами санкцій «контрреволюційних статей» Кримінального кодексу часто-густо демонстрували кричущу непрофесійність суддів місцевих і обласних судів, які не лише приймали до розгляду подібні справи, але й виносили завідомо незаконні, некомпетентні рішення, що калічили долі людей. Ось лише кілька показових справ із кримінально-процесуальної практики Полтавського обласного суду переглянутих Верховним Судом УРСР у першій половині 1944 р. Так, голова одного з колгоспів П. Черевичний був засуджений цим судом до 10 років позбавлення волі за ст. 54 п. 14 КК УРСР за звинуваченням у «розвалі трудової дисципліни» та зятюванні збору врожаю. Під час перегляду справи колегія ВС УРСР встановила, що вчитель за фахом П. Черевичний був обраний головою колгоспу в кінці жовтня 1943 р., невдовзі після вигнання окупантів. На цей час колективного господарства як такого не існувало, внаслідок бойових дій хліб і соняшник не були зібрані, а молотити зерно було нічим. Не вбачаючи в діях засудженого «контрреволюційного наміру», кримінальна колегія Верховного Суду УРСР перекваліфікувала вчинений ним злочин за статтею 99 КК УРСР (бездіяльність посадової особи) та призначила міру покарання 3 роки позбавлення волі умовно з іспитовим терміном на 3 роки. Інший кричущий випадок. Громадянин Є. Карпенко був звинувачений Полтавським обласним судом у «контрреволюційному саботажі» та засуджений за ст. 54 п. 14 КК УРСР до 7 років позбавлення волі з поразкою в правах на 3

роки. Матеріалами справи було встановлено, що засуджений селянин, ще під час окупації засіяв свій індивідуальний земельний наділ зерновими та зібрав урожай, проте доведеного йому (як «одноосібнику») плану обов'язкової хлібопоставки не виконав. Не вбачаючи в діях Є. Карпенка ознак «контрреволюційного саботажу» ВС УРСР змінила кваліфікацію скоєного цим громадянином на ст. 56 п. 20 КК УРСР (ухилення від сплати податків і виконання повинностей у військовий час), зменшивши міру покарання до 5 років позбавлення волі у виправно-трудоному таборі [72, арк. 8зв.]. Ще в трьох подібних випадках (зі звинуваченням засуджених по ст. 54 п. 14) кримінальна колегія ВС УРСР, визнавши кваліфікацію злочинів вірною, зменшила термін покарання вдвічі – з 10 років до 5 років позбавлення волі за приховування колгоспниками зерна забраного з комор «громадських дворів» у період відступу німців. У двох випадках подібні дії звинувачених за статтею про «контрреволюційний саботаж» колгоспниць були Верховним Судом УРСР перекваліфіковані за адміністративними статтями. Пом'якшуючою обставиною тут виявився факт служби їхніх чоловіків у Червоній армії, а також добровільне повернення колгоспу прихованого зерна [72, арк. 9-9зв.].

Вражаючу некомпетентність демонстрували судді загальних судів і в частині застосування ст. 54 п. 10 КК УРСР (контрреволюційна агітація). Десять років позбавлення волі та п'ятирічну поразку в правах із конфіскацією майна за «схорону та розповсюдження фашистських листівок» за вироком Полтавського обласного суду отримав колгоспник П. Оленець. Матеріалами касаційного провадження кримінальної колегії Верховного Суду УРСР було встановлено, що насправді засуджений під час німецької окупації працював обліковцем «громадського двору» й за відсутності паперу на зворотній чистій стороні листівок окупантів вів облік трудовнів, а папери зберігав як документи господарського діловодства [72, арк. 9зв.].

Практика касаційного провадження по кримінальним справам щодо громадян, засуджених за «контрреволюційні злочини» (ст. 54 КК УРСР) викликала реакцію голови Верховного Суду УРСР К. Топчія, який у звіті про роботу керованої ним установи у першому півріччі 1944 р. зазначав, що обласні

суди вчиняли неправильно, приймаючи до розгляду ці справи всупереч положенням указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан». На основі наданих ВС УРСР матеріалів НКЮ УРСР і Прокуратура республіки видали спільний наказ, яким заборонили обласним судам приймати до розгляду справи за звинуваченнями громадян у вчиненні «контрреволюційних злочинів». Якщо такі справи й приймалися, то слухання по ним мали проходити з дотриманням процесуальних норм військових трибуналів – без права касаційного оскарження. Динаміка надходження касаційних скарг по справах про «контрреволюційні злочини» до кримінальної колегії ВС УРСР у першій половині 1944 р. промовисто засвідчує дієвість цього наказу. Якщо у січні 1944 р. касаційних оскаржень по таким справам канцелярія кримінальної колегії суду зареєструвала 3, у лютому – 17, у березні та квітні – по 20 проваджень, то у травні – лише 2, а в червні 1944 р. такі касаційні скарги до Верховного Суду УРСР вже не надходили [72, арк. 10 зв.].

Що стосується касаційних скарг і протестів по іншим (так званим «загальнокримінальним») статтям КК УРСР, то у першому півріччі 1944 р. кримінальною колегією ВС УРСР таких було прийнято до розгляду 42. Більшість із них, а саме 20 справ, стосувалися зловживання владою, службовим становищем або перевищення влади (ст.ст. 97-98 КК УРСР); 6 касаційних скарг стосувалися звинувачень по окремим пунктам статті 56 (особливо небезпечні злочини проти порядку управління). По кілька касаційних скарг ВС УРСР прийняв від громадян засуджених за ст.ст. 104 (привласнення або розтрата посадовою особою грошей, цінностей або іншого майна), 127 (спекуляція), 146 (умисне тяжке тілесне ушкодження), 170 (крадіжка), 174 (розбій). Три касаційних провадження ВС УРСР здійснив щодо громадян, засуджених судами за звинуваченням у скоєнні злочинів передбачених Постановою ЦВК і РНК Союзу РСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р., більше відомою як сумнозвісний «закон про три колоски». З касаційною скаргою до ВС УРСР звернувся й громадянин, засуджений на підставі Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР «Про відповідальність за

розповсюдження у військовий час неправдивих чуток, що збуджують тривогу серед населення» від 6 липня 1941 р. Характерно, що результатом касаційного розгляду перелічених скарг засуджених громадян став перегляд кримінальною колегією Верховного Суду УРСР більшої частини вироків обласних судів. Із 91-го засудженого, чий касаційні скарги колегія розглянула у період з 1 січня по 1 липня 1944 р., в силі було залишено вирок тільки стосовно 44-х осіб (48,3 %). Відносно 31 особи (34 %) вирок було змінено. Дванадцятьом громадянам (13,1 %) вирок скасували, а справи направили на повторний розгляд. Щодо чотирьох засуджених (4,6 %), то їхні вирок скасували, а справи провадженням закрили [Див.: додаток В].

Аналіз статистики касаційного провадження кримінальної колегії ВС УРСР у січні-червні 1944 р. показав, що зміну вироку без зміни кваліфікації злочину члени колегії застосовували переважно до громадян, засуджених за ст. 97 КК УРСР (зловживання владою або службовим становищем) – 16 осіб, а також за ст. 170 п. «г» КК УРСР (крадіжка) – 7 осіб [72, арк. 11 зв.].

Зазначимо, що у Верховному Суді УРСР звернули увагу на необґрунтованість призначення судами першої інстанції вироків пов'язаних з тривалими термінами позбавлення волі щодо посадовців (голів колгоспів, сільських рад, інших керівних працівників). Розцінюючи подібні рішення обласних судів як недалекоглядні й такі, що не враховували «стану відбудовчого періоду» кримінальна колегія часто змінювала вирок, застосовуючи положення примітки 2 статті 27 КК УРСР (відкладення виконання вироку до завершення військових дій з направленням засудженого на фронт). Наприклад, подібним чином кримінальна колегія ВС УРСР змінила вирок Київського обласного суду, який 13 червня 1944 р. засудив громадянина Г. Агеєва, 1911 року народження до позбавлення волі на 5 років по ст. 97. Останній, працюючи на посаді завідуючого протокольною частиною міськжитлоуправління, отримував від громадян «винагороду» у вигляді промислового краму чи продуктів харчування за те, що прискорював видачу останнім законно отриманих ними ордерів на житло. Враховуючи несудимість і призивний вік фігуранта справи, а також прохання Г. Агеєва дати йому

можливість «спокутати свою провину на фронті», кримінальна колегія Верховного Суду УРСР виконання вироку відстрочила до закінчення війни та на підставі примітки 2 статті 27 КК УРСР спрямувала засудженого на фронт [72, арк. 11зв.-12].

В окремих випадках Верховний Суд УРСР, підтверджуючи вірну кваліфікацію судом першої інстанції злочинних дій засуджених, все ж не просто змінював вирок, а й вирішував не застосовувати покарання до засуджених узагалі. Промовистою ілюстрацією такого касаційного провадження є справа голови колгоспу з Полтавщини В. Колесника. У листопаді 1943 р. під час нальоту ворожої авіації на село, де головував у сільраді Василь Сидорович, було пошкоджено цистерну з олією. Цінний продукт частково вдалося врятувати, проте замість того аби знову передати його на збереження, голова колгоспу залишив 15 літрів олії собі, а 100 літрів роздав працівникам НКВС, райземвідділу та окремим колгоспникам. На думку членів кримінальної колегії ВС УРСР, суд першої інстанції вірно кваліфікував дії засудженого як зловживання службовим становищем (ст. 97 КК УРСР), проте не врахував важливих суб'єктивних обставин справи: сам голова сільради і його дружина партизанили під час нацистської окупації, їхній син воював на фронті, до того ж у засудженого було виявлено прогресуючу форму туберкульозу. Зваживши всі обставини цієї справи, кримінальна колегія Верховного Суду УРСР знайшла можливим застосувати до засудженого положення частини 2 статті 46 КК УРСР (відсутність на момент розгляду справи суспільної небезпеки в діях звинуваченого), звільнивши В. Колесника від покарання [72, арк. 12].

Зміну вироку без зміни кваліфікації злочину члени кримінальної колегії застосовували й до громадян, засуджених за ст. 170 п. «г» КК УРСР (крадіжка). Показовим у цьому випадку є кримінальна справа Запорізького обласного суду за звинуваченням семи юнаків-призовників, які «[...] під керівництвом свого командира [...] вкрали з колгоспної комори 18 кілограм рослинної олії, 14 кілограм крупи, 15 кілограм квасолі і 7 кілограм сушених фруктів для загального харчування на призовному пункті [...]». Судова колегія ВС УРСР

вирок залишила в силі тільки стосовно командира, а призовникам обрала міру покарання не пов'язану з позбавленням волі [72, арк. 12 зв.].

Не відзначалися якістю провадження обласних судів і по кримінальним справам, що кваліфікувалися як злочини проти порядку управління (ст. 56 КК УРСР). На стадії касації ВС УРСР частину таких справ перекваліфікував, а вирок змінив. Наприклад, 4 березня 1944 р. Полтавським обласним судом за ст. 56 п. 20 (відмова чи ухилення у військовий час від сплати податків або виконання повинностей) було засуджено на півтора роки позбавлення волі громадянку В. Загребельну. Розглянувши касаційну скаргу засудженої, кримінальна колегія зменшила їй термін ув'язнення до 1 року примусових робіт за місцем мобілізації, застосувавши при цьому положення Указу ПВР СРСР «Про мобілізацію на період військового часу працездатного міського населення для роботи на виробництві та будівництві» від 13 лютого 1942 р. [72, арк. 12 зв.]

У першому півріччі 1944 р. кримінальна колегія ВС УРСР у касаційному порядку скасувала судові вирокі відносно 12 осіб, керуючись при цьому мотивами недостатності покарання, неповноти досудового та судового слідства, процесуальними порушеннями в судах першої інстанції. Наприклад, обласний суд Харківської області засудив управляючого відділення одного з радгоспів за ст. 97 КК УРСР (зловживання службовим становищем) до 1 року примусових трудових робіт за розбазарювання та привласнення великої кількості продуктів харчування (3033 кг борошна; 459 кг крупів; 96 кг масла). Вважаючи таке покарання занадто м'яким, судді кримінальної колегії ВС УРСР скасували вирок, надіславши цю справу на повторний розгляд. Один вирок Верховний Суд УРСР скасував з мотивів неправомірного виправдання підсудного (ст. 97 КК УРСР), а ще 10 були скасовані з мотивів неповноти досудового та судового слідства чи процесуальних порушень. Наприклад, 19 травня 1944 р. Ворошиловградський облсуд розглянув справу за звинуваченням голови Боково-Антрацитівського райвиконкому П. Плахотніченко й засудив його за ст. 97 КК УРСР на 3 роки позбавлення волі «за зловживання службовим становищем і розбазарювання продуктів». Засуджений звернувся з касаційною

скаргою до ВС УРСР. У процесі касаційного розгляду з'ясувалося, що один із народних засідателів, які брали участь у вирішенні справи підсудного, насправді таким не обирався і в списках народних засідателів не рахується. На підставі цього грубого процесуального порушення кримінальна колегія скасувала вирок суду першої інстанції. Скасування вироків судів першої інстанції в касаційному порядку мало місце також з мотивів не оформлення або ж неналежного оформлення протоколів судових засідань, необ'єктивних висновків досудового слідства, що вплинули на вирок суду тощо [72, арк. 13].

Серед розглянутих Верховним Судом УРСР у касаційному порядку судових справ були й ті, винні по яким притягувалися до відповідальності на підставі санкцій Постанови ЦВК і РНК Союзу РСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р. [72, арк. 13 зв.] Примітно, що касаційні звернення громадян, засуджених по «закону про три колоски» в період війни належали до підсудності військових трибуналів і не повинні були розглядатись у загальних судах. Якщо в окремих випадках такі справи й бралися до розгляду загальними судами, то касаційне оскарження вироків не передбачалося. Саме цією правовою колізією ми схильні пояснювати той факт, що касаційні звернення засуджених, котрі надсилалися до Верховного Суду УРСР у першій половині 1944 р., вищий судовий орган залишав без задоволення, а винні отримували тривалі терміни ув'язнення. В окремих ухвалях кримінальної колегії по цим вирокам йшлося про порушення підсудності при розгляді загальними судами справ «по закону від 7 серпня 1932 року». Промовистим прикладом може бути касаційний розгляд вироку Ворошиловградського обласного суду відносно 13 громадян – посадовців контрольно-облікового бюро обласного центру та завідуючих крамниць міста. Групу осіб було засуджено за звинуваченням у розкраданні за попередньою змовою талонів на отримання продуктів харчування та промислового краму й незаконному їх привласненні. П'ятьох основних фігурантів справи судили якраз на підставі «указу від 7 серпня 1932-го». Вони отримали по 10 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах і 4 роки поразки в правах із

конфіскацією майна кожен. Решта восьмеро засуджених жінок (завідувачок крамниць) отримали різні терміни позбавлення волі за ст. 97 КК УРСР (зловживання службовим становищем) зі стягненням заподіяних збитків. Розглянувши касаційну скаргу засуджених, кримінальна колегія ВС УРСР вирок суду першої інстанції залишила в силі [72, арк. 13 зв.-14].

У першому півріччі 1944 р. через касаційне провадження (а також частково в порядку нагляду) Верховного Суду УРСР пройшли справи з призначеною судами першої інстанції вищою мірою покарання щодо 21 особи. Відносно 3 громадян, засуджених Київським обласним судом до розстрілу за ст. 56 п. 17 (бандитизм) і ст. 206 п. 7 (самовільна відлучка), вирок скасували, а справу надіслали на новий розгляд до військового трибуналу зі стадії досудового слідства. Відносно 5 осіб кримінальна колегія ВС УРСР змінила розстріл 10-річним позбавленням волі у виправно-трудовах таборах з поразкою в правах і конфіскацією майна. Відносно 13 осіб – вирок були залишені в силі. Їх фігуранти звернулися з поданням про помилування до Президії Верховної Ради УРСР, яка замінила розстріл позбавленням волі семи засудженим [72, арк. 15].

Одним із зовні формальних, проте насправді промовистих показників ефективності касаційного провадження Верховного Суду УРСР у складний період поновлення його роботи на звільненій від нацистських окупантів території республіки, дисертант вважає терміни розгляду кримінальною колегією вищого судового органу касаційних скарг і протестів на рішення судів першої інстанції. Компаративний аналіз збереженої серед архівних матеріалів Верховного Суду УРСР відповідної статистики за 1944-1945 рр. дозволяє не лише простежити часову динаміку щодо унормування термінів касаційних проваджень вимогам чинного кримінально-процесуального закону, але й визначити причини затягування часу розгляду скарг і протестів. Наприклад, із 99-ти кримінальних справ, розглянутих у касаційному порядку ВС УРСР у січні-червні 1944 р., лише 3 касаційні провадження були завершені у визначений законом термін – 5 діб. 28 справ розглядалося колегією до 10 діб. Ще 41 касаційне подання знаходилося на розгляді суддів Верховного Суду УРСР 15 днів, а фігуранти 27 справ очікували на касацію понад 15 днів [71,

арк. 15 зв.]. Тут нагадаємо, що відповідно до ст. 352 КПК УРСР, касаючи або змінюючи вирок у справі, суд мав винести остаточну ухвалу не пізніше як за п'ять діб від початку її розгляду [17, с. 113]. Пояснюючи причини таких «незадовільних термінів розгляду справ у касаційному порядку» Верховним Судом УРСР протягом першої половини 1944 р. його голова К. Топчій посилався як на об'єктивні так і на суб'єктивні чинники. Щодо перших, то затримка з розглядом справ пояснювалася переїздом апарату та колегій вищого судового органу республіки на початку січня 1944 р. до Києва, складнощами налагодження роботи на новому місці. За іронією долі головним суб'єктом порушення вимог чинного кримінально-процесуального закону й затягування з розглядом касаційних скарг К. Топчій вважав орган, що функціонально повинен був наглядати за дотриманням закону – Прокуратуру УРСР. Її працівники, отримуючи з Верховного Суду УРСР кримінальні справи засуджених для ознайомлення та надання висновків, тримали їх у себе по десять і більше днів [72, арк. 15 зв.].

Вивчення особливостей кримінального касаційного провадження у Верховному Суді УРСР у 1945 р. ускладнюється розпорошеністю та фрагментарністю джерельної бази, а також відсутністю її цілісного комплексу. Зокрема, автору дисертації попри всі зусилля так і не вдалося виявити в фондах центральних державних архівів України ні проміжного ні підсумкового звітів голови ВС УРСР про роботу вищого судового органу республіки в 1945 р. Ми не маємо пояснення цьому факту, проте зазначимо, що звітні документи за 1943-1944 і 1946 рр. серед матеріалів фонду 1 ЦДАГО України нами виявлено та широко використано в дисертації. Наразі чи не єдиним відносно цілісним комплексом документів, що дозволяють простежити специфіку колегіальної діяльності ВС УРСР у цій царині, стали збережені у складі фонду 24 (Верховний Суд Української РСР) ЦДАВО України й датовані 1945-м роком копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду УРСР.

Соціально-економічна ситуація останнього воєнного періоду, руйнування та розруха, брак найнеобхіднішого й загальне зубожіння населення визволених від нацистів територій УРСР і в 1945 р. продовжували залишатися в переліку

ключових чинників складної криміногенної ситуації. Якщо виходити із зазначених на касаційних ухвалах кримінальної колегії ВС УРСР реєстраційних номерів, то протягом 1945 р. вищий судовий орган республіки розглянув і виніс рішення по суті понад 400 касаційних скарг [63, арк. 3, 38, 44, 57 та ін.]. Аналіз кримінальної касаційної практики Верховного Суду Української РСР за 1945 р. засвідчує, що розглянуті колегією вироки місцевих судів у своїй більшості стосувалися злочинів кваліфікованих за різними пунктами й частинами статей: 56 КК УРСР (злочини проти порядку управління), 97 КК УРСР (зловживання владою), 98 КК УРСР (перевищення влади), 104 КК УРСР (привласнення чи розтрата), 127 КК УРСР (спекуляція), 139 КК УРСР (навмисне вбивство), 170 КК УРСР (крадіжка), 174 КК УРСР (розбій), 196 КК УРСР (виготовлення, зберігання чи збут зброї та вибухівки). Порівняно значна група справ, що розглядалися кримінальною колегією ВС УРСР у касаційному порядку в 1945 р., стосувалися вироків за злочини, передбачені Постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності». На відміну від касаційної практики ВС УРСР 1943-1944 рр., коли перекваліфіковувалась, корегувалися чи скасовувалися близько половини рішень місцевих і обласних судів, у 1945 р. касаційні скарги засуджених задовольнялися куди рідше. Із вивченої нами показової вибірки з 45-ти касаційних ухвал кримінальної колегії цього періоду лише у двох випадках касаційні скарги засуджених були задоволені повністю [63, арк. 59-61; 64, арк. 58-59], ще в 6 випадках судді Верховного Суду УРСР касації задовольняли частково, змінюючи вирок з перекваліфікацією чи без перекваліфікації статті КК УРСР [63, арк. 15-15 зв., 21-22зв., 26-26зв., 30-31, 44-44зв., 55-55зв., 59-61зв.; 64, арк. 5-5зв., 60].

Відібрані нами з числа збережені серед архівних матеріалів Верховного Суду Української РСР за 1945 рік копії судових ухвал дозволяють судити про характер розглянутих кримінальною колегією справ, особливості касаційного провадження по ним [Див.: Додаток С]. Хоч і невелику, проте досить характерну групу кримінального касаційного провадження, що розглядалися у

Верховному Суді УРСР протягом 1945 р., становили справи громадян, засуджених за бандитизм. Притягнення до відповідальності таких осіб відбувалося на підставі пункту 17 статті 56 КК УРСР. Засуджені за цією статтею фігуранти касаційних скарг марно чекали на їх задоволення у Верховному Суді УРСР. Судова колегія в кримінальних справах прогнозовано залишала такі касаційні звернення без задоволення [63, арк. 2-3 зв.]. Касаційні скарги громадян, засуджених за іншими пунктами 56-ї статті КК УРСР (особливо небезпечні злочини проти порядку управління) мали куди більші шанси на їхнє, хоча б часткове, задоволення. Наприклад, 5 листопада 1945 р. судова колегія ВС УРСР у кримінальних справах розглянула касаційні скарги п'яти засуджених Дніпропетровським обласним судом осіб, один з яких був притягнений до відповідальності за ст. 56 п. 23 (недонесення про підготовку та скоєння злочину) і засуджений до 1 року позбавлення волі. Касаційну скаргу громадянина Г. Коломійця колегія задовольнила. Відповідно до ст. 4 п. «д» КПК УРСР [17, с. 6] вирок відносно його кримінальна колегія ВС УРСР скасувала, а справу закрила, звільнивши Г. Коломійця з-під варті [63, арк. 30-31]. Ще одним прикладом часткового задоволення касаційної скарги громадянина, засудженого за 56-ю статтею КК УРСР, може бути рішення кримінальної колегії ВС УРСР від 12 жовтня 1945 р. Того дня судді розглядали касаційну скаргу громадянина Ф. Колісниченка, засудженого 13 вересня 1945 р. Миколаївським обласним судом по ст. 56 п. 30а, част. II до позбавлення волі на 10 років. Матеріалами справи було встановлено, що працюючи шофером одного з миколаївських заводів і, повертаючись зі службового відрядження з Одеси, він у стані алкогольного сп'яніння перевищив швидкість, не впорався з керуванням і скоїв аварію в якій загинув один пасажир, а шестеро отримали важкі травми. У діях засудженого судді ВС УРСР не угледіли умисного характеру, а відтак перекваліфікували скоєний ним злочин за частиною 1 статті 56-ї, залишивши незмінним термін покарання [64, арк. 60].

«Популярною» кримінальною статтею була й 97-ма стаття КК УРСР (зловживання владою). Із переглянутого й відібраного нами в процесі дослідження матеріалу касаційного провадження ВС УРСР за 1945 р. у семи

випадках суди призначали визнати винними осіб, покараних саме за цією статтею чинного кримінального закону. Особлива ж складність окремих із цих судових справ, а також низька кваліфікація суддів місцевих і обласних судів спричиняли нерідкість їх касаційного перегляду. Показовим у цьому сенсі виглядає касаційне провадження, вчинене у Верховному Суді УРСР 30 листопада 1945 р. Того дня його кримінальна колегія розглянула справу за касаційними скаргами 7 осіб – колишніх відповідальних працівників Відділу робітничого постачання (рос. аббревіатура – ОРС) тресту «Кіроввугілля» – засуджених Ворошиловградським обласним судом за ст. 97 КК УРСР за зловживання службовим становищем і розкрадання до різних термінів позбавлення волі (від 10 до 3 років). Розглянувши матеріали справи, колегія з мотивів відсутності «особистої користі» в діях і, врахувавши несудимість, частково задовольнила касаційні скарги двох із семи засуджених по ній громадян, зменшивши їм термін покарання до 3 років. Застосувавши положення Указу ПВР СРСР від 7 липня 1945 р., Верховний Суд УРСР амністував обох засуджених і звільнив їх з-під варти. Скасували також і додаткове покарання у вигляді стягнення із засуджених заподіяних ними збитків [63, арк. 21-22 зв.].

Цікавим виглядає й досвід касаційного провадження ВС УРСР у справах про перевищення влади (ст. 98 КК УРСР). Так, 20 березня 1945 р. кримінальна колегія ВС УРСР розглянула касаційну скаргу громадянина Є. Коломійця, 1913-го року народження, інваліда війни, засудженого Ворошиловградським обласним судом за ст. 98, част. II до позбавлення волі на 10 років з обмеженням в правах на 5 років. Як видно з матеріалів справи, засуджений, який на момент вчинення злочину працював начальником вахтерської охорони Лутугинського чавуноливарного заводу, 30 грудня 1944 р. виконуючи свої службові обов'язки затримав поблизу підприємства з в'язанкою дров громадянку Лютову, наказав їй йти до вартового приміщення, а коли жінка відмовилась, застрелив її. У касаційній скарзі вбивця скаржився на суворість покарання й просив його пом'якшити. Проте кримінальна колегія ВС УРСР не знайшла підстав для пом'якшення вироку, мотивуючи таке рішення явним перевищенням

громадянином Є. Коломійцем «своїх повноважень і навмисним скоєнням тяжкого злочину» [63, арк. 9-10].

Ще одну групу касаційного провадження кримінальної колегії ВС УРСР становили справи громадян, засуджених за вчинення розбою (ст. 174 КК УРСР). Із загальної кількості вивчених нами касаційних судових ухвал, чотири стосувалися саме цієї статті КК УРСР. У трьох випадках скарги засуджених судді залишили без задоволення. Так наприклад, 2 листопада 1945 р. Дніпропетровським обласним судом за звинуваченням у скоєнні кількох збройних пограбувань групою осіб (ст. 174, ч. III КК УРСР) до позбавлення волі на термін від 8 до 10 років було засуджено четверо 17-річних молодих людей. Розглядаючи касаційну скаргу одного з них (громадянина Третьяка Є.А., 1928 р.н.) кримінальна колегія не зважила на спроби засудженого переконати суд у його непричетності до організації злочинів, посилення на молодий вік і несудимість і, приставши на пропозицію прокурора, залишила вирок суду першої інстанції в силі [63, арк. 38-38 зв.]. Подібний фінал мали ще три вивчені нами касації [63, арк. 57-57 зв.; 64, арк. 17, 44-44 зв.]. І лише в одному випадку судова колегія пішла на часткове задоволення касаційної скарги засуджених за розбій громадян. Касуючи вирок Житомирського обласного суду від 11 грудня 1945 р. за скаргами чотирьох громадян, засуджених за ст. 174, ч. III до позбавлення волі на термін від чотирьох до десяти років, кримінальна колегія ВС УРСР знайшла підстави для перекваліфікації звинувачення відносно однієї з засуджених. Як встановив суд, громадянка А. Островська, 1888 року народження, участі в груповому збройному пограбуванні квартири потерпілих не брала, але прийняла до себе на квартиру речі пограбованих осіб. Незважаючи на позицію прокурора, який заперечував необхідність перегляду вироку Житомирського обласного суду, судді кримінальної колегії ВС УРСР Д. Сусло, П. Курпас та А. Трубецька знайшли можливим перекваліфікувати дії громадянки А. Островської за статтею 72 КК УРСР (приховування злочинця чи слідів злочину) [17, с. 24] та засудити її за санкцією цієї статті до позбавлення волі строком на один рік. У частині касаційної скарги іншого фігуранта цієї справи – 15-річного А. Горбалука – призначене йому обласним судом

шестирічне ув'язнення судді Верховного Суду УРСР замінили умовним терміном. Встановлене ж вироком суду обмеження в громадянських правах щодо всіх засуджених осіб скасували [63, арк. 44-44 зв.].

Серед справ касаційного провадження, що розглядалися кримінальною колегією ВС УРСР у 1945 році, знаходимо й вирок за ст. 104 КК УРСР (привласнення чи розтрата) [32, с. 32]. Із чотирьох вивчених нами колегіальних ухвал цієї групи, жодна касаційна скарга задоволена не була. Показовим є такий факт: 2 квітня 1945 р. кримінальна колегія ВС УРСР у складі головуєчого К. Топчія та суддів П. Курпаса і К. Маркіянович розглянула в касаційному порядку скаргу засуджених громадян М. Григоренко та М. Хмеленко на вирок Ворошиловградського обласного суду від 15 березня 1945 р. Суд першої інстанції визнав першу з них винною в скоєнні злочину, передбаченого ст. 104, ч. II (присвоєння чи розтрата, скоєні відповідальною посадовою особою), а другу – винною у злочині, передбаченому ст. 97 КК УРСР (зловживання службовим становищем) і засудив до 4-х і 3-х років позбавлення волі відповідно. Залишивши без задоволення касаційну скаргу М. Григоренко, судді кримінальної колегії інакше поставилися до розгляду касації іншої фігурантки справи. Зваживши на несудимість М. Хмеленко, факт перебування на її утриманні чотирирічної дитини та службу чоловіка в лавах Червоної армії, судді ухвалили рішення про часткове задоволення касаційної скарги. Відтак, її трирічний термін ув'язнення було змінено на умовний [63, арк. 15-15 зв.].

В умовах спричиненого війною загального дефіциту практично будь-яких споживчих товарів, їх спекулятивний перепродаж для одних громадян і купівля з рук для інших ставали своєрідними способами виживання. Проте спекуляція каралася чинним кримінальним законом. У касаційній практиці ВС УРСР за 1945 р. знаходимо й такі справи. Зауважмо, що із вивчених дисертантом трьох касаційних скарг засуджених по ст. 127 КК УРСР (спекуляція) громадян, дві так і залишилися без задоволення. Наприклад, 15 серпня 1945 р. кримінальна колегія ВС УРСР у складі головуєчого судді Лисенка та суддів К. Маркіянович і П. Курпаса розглянула в касаційному провадженні дві скарги громадян,

засуджених Запорізьким обласним судом за спекуляцію промисловими товарами широкого вжитку (ст. 127 КК УРСР) до 5 років позбавлення волі. Застосувавши положення Указу Президії Верховної Ради СРСР від 7 липня 1945 р. «Про амністію у зв'язку з перемогою над гітлерівською Німеччиною» [23, с. 406-407], суд першої інстанції скоротив терміни ув'язнення обом підсудним удвічі та виніс вирок – два з половиною роки позбавлення волі кожному. Засуджені А. Саловатов та А. Демянов – обидва інваліди Великої Вітчизняної війни – у касаційних скаргах посилалися на суворість покарання. Вивчивши обставини обох справ, кримінальна колегія ВС УРСР залишила вирок в силі [63, арк. 52-53 зв.]. Цікава деталь – обидві касаційні ухвали ВС УРСР містили вказівку на порушення судом першої інстанції положення ст. 23 КПК УРСР і ст. 7 Закону «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» від 16 серпня 1938 р. щодо ведення судочинства в судах республіки українською мовою [17, с. 10].

Поширену групу кримінального касаційного провадження Верховного Суду Української РСР у 1945 р. становили справи про крадіжки. Серед вивчених нами ухвал колегії таких нарахували чотири, з яких часткове задоволення отримав лише касаційний протест Прокурора УРСР. Зокрема, 28 серпня 1945 р. судова колегія в кримінальних справах Верховного Суду Української РСР розглянула у своєму засіданні касаційні скарги громадян І. Вовка та М. Сеника, які 25 липня того ж року були засуджені Львівським обласним судом до позбавлення волі на 8 років кожний за ст. 170 п. «г» КК УРСР (крадіжка державного чи громадського майна, скоєна приватною особою) [32, с. 41-42]. Застосувавши положення вже згадуваного нами вище Указу ПВР СРСР від 7 липня 1945 р., суд першої інстанції скоротив термін ув'язнення обом підсудним до трьох років і семи місяців позбавлення волі. У касаційній скарзі засуджені, посилаючись на суворість покарання, просили його пом'якшити. Не дивлячись на те, що із викрадених 5 жовтня 1944 р. на львівському шкіряному заводі № 3 82-х кг хромової шкіри та підшов, засуджені повернули 77,5 кг (не повернутими державі залишилося лише 4,5 кг сировини на суму 67 карбованців 50 копійок у державних цінах) судді

кримінальної колегії ВС УРСР визнали вирок суду першої інстанції таким, що відповідає ступеню тяжкості скоєного злочину та залишили його в силі [64, арк. 14-14 зв.]. У такому рішенні суду першої інстанції важко не углядіти упередженості, проте її чомусь не помітили члени Верховного Суду УРСР. Особливо це помітно, коли знайомишся з результатами іншого касаційного розгляду. 27 листопада 1945 р. кримінальна колегія розглянула в касаційному порядку протест Прокурора УРСР на вирок обласного суду Кіровоградської області від 26 жовтня 1945 р. Рішенням суду першої інстанції за крадіжку 11 центнерів проса з колгоспного току до 10 років позбавлення волі з обмеженням у правах на 5 років за ст. 170 п. «е» було засуджено нагороджених орденами й медалями колишніх фронтовиків та інвалідів війни Ф. Шкуринського та М. Губу. Третього фігуранта справи – П. Ковтуна – теж фронтовика та інваліда війни за недоведеністю обвинувачення з під варті та суду звільнили. У своєму протесті Прокуратура УРСР вказувала на неправильну кваліфікацію вчиненого засудженими злочину за статтею КК УРСР і вимагала перекваліфікувати дії засуджених за санкцією Постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності». Претензії прокурора стосувалися також «неправильного виправдання» громадянина П. Ковтуна. Розглянувши обставини справи, кримінальна судова колегія ВС УРСР відмовила прокуророві в її перекваліфікації. В іншій частині ухвали судді задовольнили протест прокуратури щодо виправдання судом першої інстанції громадянина П. Ковтуна й спрямували в цій частині справу на додатковий розгляд зі стадії досудового слідства [64, арк. 5-5 зв.].

Характерним для тогочасної касаційної судової практики можна вважати розгляд колегією касації від громадянина І. Савранського, 20 вересня 1945 р. засудженого Львівським обласним судом за ст. 139 КК УРСР (навмисне вбивство) [32, с. 38] до позбавлення волі на 4 роки без обмеження в правах. У касаційній скарзі засуджений називав вирок суду першої інстанції «невірним», проте аргументів не наводив. Вивчивши обставини справи, судова колегія ВС УРСР вирішила, що скарга задоволенню не підлягає. Її фігурант уночі

26 серпня 1945 р., почувши, що хтось невідомий вовтузиться на його присадибній ділянці, копаючи картоплю, не знайшов нічого кращого, а взяв пістолет свого сина й кілька разів вистрілив у темряву, позбавивши життя одного червоноармійця, а іншого поранивши [64, арк. 16]. Характерно, що санкція за ст. 139 КК УРСР передбачала до 8 років позбавлення волі, водночас суд першої інстанції присудив убивці тільки половину цього терміну, а судді Верховного Суду УРСР погодилися з таким рішенням.

Виявляючи гуманність в одних випадках, в інших суди приймали жорсткі рішення. Прикладом тут може бути розгляд кримінальною колегією ВС УРСР касаційної скарги громадянина М. Тонкошкура, 1928 року народження, не судимого, засудженого Дніпропетровським обласним судом за ст.ст. 174, ч. III (розбій), 196 КК УРСР (виготовлення, зберігання чи збут зброї та вибухівки). При тому, що санкція кримінального закону по обом статтям звинувачення не перевищувала 5 років позбавлення волі [32, с. 42, 45], суд першої інстанції засудив сімнадцятилітнього підлітка «за сукупністю скоєного» до позбавлення волі на 10 років з обмеженням у правах на цей же термін. Під час досудового слідства та в судовому засіданні було встановлено, що ніде не працюючий юнак, використавши знайдений і прихований ним обріз гвинтівки, 29 серпня 1945 р. скоїв напад на листоношу з наміром пограбувати її, проте був затриманий на місці злочину військовими. Розглянувши касаційну скаргу засудженого, в якій останній просив зменшити йому термін покарання, кримінальна колегія ВС УРСР не знайшла підстав для її задоволення, а ухвалу Дніпропетровського обласного суду від 29 жовтня 1945 р. залишила в силі [63, арк. 34].

Свою непоступливість і жорсткість суди виявляли й у справах про розкрадання майна державних і громадських установ, підприємств й організацій. До слова, ця група справ у касаційній практиці ВС УРСР досліджуваного періоду була чи не найбільшою. Так, серед відібраних і вивчених дисертантом кримінальних касаційних ухвал 1945 р. виявлено 12 проваджень, що стосувалися вироків за злочини, передбачені Постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств,

колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності» [63; 64]. Рішення колегії по ним були передбачуваними – практично всі такі касації залишалися без задоволення, а засуджені отримували визначені сумнозвісним «законом про три колоски» 10 років таборів з обмеженням у правах і стягненням заповіданих державі чи колективним господарствам матеріальних збитків у грошовому еквіваленті [63, арк. 17-17 зв., 20, 23-23 зв., 30-31, 35-35 зв.; 64, арк. 9-10, 13, 35-35 зв., 38-38 зв., 48, 53-55, 58-59]. Вивчення матеріалів окремих касаційних проваджень цієї групи підводить дисертанта до думки про те, що судді ВС УРСР не завжди звертали увагу на невідповідність кваліфікації судами першої інстанції діянь засуджених як таких, що підпадають під санкції Постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. Наприклад, 15 травня 1945 р. кримінальна колегія вищого судового органу УРСР розглянула в касаційному порядку скаргу громадянина Д. Коптева. Його 20 березня 1945 р. було засуджено Ворошиловградським обласним судом за санкцією відомої постанови часів Голодомору до 10 років позбавлення волі з поразкою в правах на 5 років, з конфіскацією особистого майна за звинуваченням у привласненні близько 40 000 крб. профспілкових коштів переданих йому, як заготовлювачу, для придбання насінневої картоплі робітникам металургійного заводу імені К. Ворошилова. Попри очевидну невідповідність скоєного цим громадянином (привласнення коштів громадської організації у великих розмірах при виконанні службових обов'язків) положенням Постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. судова колегія в кримінальних справах ВС УРСР не перекваліфікувала звинувачення та не вказала суду першої інстанції на помилку, залишивши касаційну скаргу Д. Коптева без задоволення [63, арк. 21-22 зв.]. Подібним чином судді кримінальної колегії ВС УРСР повелися і з касаційною скаргою громадянина В. Качанова, засудженого Ворошиловградським обласним судом за «законом від 7.08.1932 р.» до позбавлення волі на 10 років з поразкою в правах на 5 років, з конфіскацією майна та стягненням заповіданих збитків. Таке покарання засуджений поніс за те, що, «[...] працюючи головним бухгалтером шахти імені Н. Крупської [...] з жовтня 1944-го по 25 липня 1945 р., шляхом фальшування грошових

документів вчинив розтрату державних грошей в сумі 94 547 крб. [...]». Аргументи засудженого щодо вочевидь неправильної кваліфікації судом першої інстанції скоєного ним злочину кримінальна колегія ВС УРСР не оцінила, а касаційну скаргу залишила без задоволення [63, арк. 20]. Як показує аналіз решти подібних проваджень кримінальної колегії, у 1943-1945 рр. касаційна практика Верховного Суду УРСР, що залишав без задоволення скарги засуджених за зловживання службовим становищем і розкрадання посадовців за Постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності» була звичним явищем. Судді не зважали ні на об'єктивну, ні на суб'єктивну сторону таких злочинів, що за своїми ознаками скоріше підпадали під дію ст.ст. 97 (зловживання владою), 104 (привласнення чи розтрата посадовою особою грошей і цінностей) КК УРСР [32, с. 30-31]. Одну з причин такого ставлення суддів ВС УРСР до практики перегляду судових рішень, ухвалених на основі положень постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р., ми вбачаємо в категоричності положень цього нормативного акту, який визначав, що «[...] суспільна власність (державна, колгоспна, кооперативна) є основою радянського ладу, вона священна та недоторкана [...]», а розкрадачів цієї самої власності розглядав як «ворогів народу», які не заслуговували на амністію [28, ст. 360]. Не варто також забувати, що на період чинності військового стану справи про розкрадання державного й громадського майна знаходилися в підсудності військових трибуналів, а апеляцій по ним не передбачалося [2, с. 38-40]. Відтак, залишення ВС УРСР вироків судів першої інстанції по таким справам у силі можна розцінювати як намагання не втручатися у сферу підсудності військових трибуналів.

Отже, касаційне кримінальне провадження у Верховному Суді УРСР на завершальному етапі Другої світової війни чинилося на підставі діючого кримінально-процесуального закону з урахуванням запроваджених на період воєнного часу обмежень і виключень із юрисдикції загальних судів.

3.1.2. Особливості наглядової судово-кримінальної практики

Як свідчить судова статистика 1943-1945 рр., найбільше справ у Верховному Суді УРСР розглядалося саме в порядку нагляду. Останній був основним і в діяльності кримінальної колегії Верховного Суду УРСР у досліджуваний період. Відповідно до ст. 16 «Закону про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» від 16 серпня 1938 р. єдиним суб'єктом судової гілки влади на рівні союзної республіки, який мав право на опротестування судових вироків, рішень та ухвал, що набрали законної сили, був голова її Верховного суду [17, с. 210]. Поряд із цим Верховний Суд союзної республіки здійснював нагляд за судовою діяльністю судів республіки шляхом розгляду протестів прокурора СРСР, прокурора союзної республіки, голови Верховного Суду СРСР, голови Верховного Суду союзної республіки, які мали право їх виносити на вирок, рішення та ухвали судів, а також, розглядати в судових засіданнях скарги і протести у справах, розв'язаних судами союзної республіки (ст. 51 ЗпСУ) [17, с. 217-218].

Наглядове кримінальне провадження у Верховному Суді УРСР у досліджуваний період здійснювалося на підставі ст.ст. 357-364 (Розділ 27 «Справування в порядку нагляду») КПК УРСР [17, с. 111-117]. Відповідно до ст. 357 чинного кримінально-процесуального закону голова Верховного Суду мав необмежене терміном право вимагати від народних і обласних судів справу в порядку нагляду лише в тому випадку, коли вона (справа) «є потрібною з оперативних міркувань, а не за скаргами сторін». Голова Верховного Суду УРСР мав право зупиняти виконання вироку суду, від якого витребувано справу в порядку нагляду, а також змінювати запобіжні заходи засудженим особам (ст. 358 КПК УРСР). Якщо голова вищого судового органу республіки не виявляв у справі, що надійшла до ВС УРСР за його вимогою, будь-яких порушень матеріального й процесуального закону, то він негайно припиняв наглядове провадження та повертав справу з відповідною постановою до суду (ст. 360 КПК УРСР).

Колегія у кримінальних справах розглядала в порядку наглядового провадження тільки справи за вироками обласних судів. Згідно ст. 362 КПК УРСР підставами для такого розгляду могли бути «[...] істотні порушення закону в справі, якщо ще не винесено вироку або ухвали про припинення справи, або цей вирок чи ухвала вступили в законну силу, проте їх не розглянув суд другої інстанції [...]». У цьому випадку процедура розгляду витребуваної в обласному суді кримінальної справи відповідала процедурі касаційного провадження (ст.ст. 343-354 КПК УРСР). Опротестовані в наглядовому порядку через істотні порушення закону і припинені Верховним Судом справи його голова у будь-якому випадку направляв Прокурору УРСР, аби той «дав справі належний напрямок» (ст. 363 КПК УРСР) [17, с. 116-117]. Таким чином, рішення Верховного Суду УРСР у конкретній справі мало всі шанси бути опротестованим прокуратурою та переглянутим у Верховному Суді СРСР.

Як свідчать архівні документи, наглядове провадження у Верховному Суді Української РСР відновилося з поновленням колегіальної роботи вищого судового органу на звільненій від окупантів частині території республіки вже у квітні 1943 р. У згадуваній нами в попередньому підрозділі дисертації «Інформаційно-довідній записці про роботу Верховного Суду УРСР» (від 3 липня 1943 р.) заступник голови суду М. Розанов писав про 27 кримінальних і 52 цивільні справи розглянуті ВС УРСР у наглядовому порядку в період з 1 квітня до 1 липня поточного року [71, арк. 1]. У другому півріччі 1943 р. Верховний Суд УРСР розглянув у порядку нагляду 327 кримінальних справ. Цей показник більше ніж вдвічі перевищив чисельність розглянутих судом в наглядовому провадженні цивільних справ [72, арк. 7 зв.].

Серед найхарактерніших категорій справ, витребуваних Верховним Судом УРСР в областях Лівобережної України і розглянутих у наглядовому порядку протягом квітня-грудня 1943 р., знаходимо справи за звинуваченням громадян у спекуляції (ст. 127 КК УРСР), відмові або ухиленні від сплати податків чи виконання повинностей у військовий час (ст. 56 п. 20 КК УРСР), зловживанні службовим становищем (ст. 97 КК УРСР).

Наприклад, 30 червня 1943 р. тодішній виконуючий обов'язки голови Верховного Суду Української РСР М. Розанов розглянув у наглядовому порядку справу за вироком народного суду Ново-Астраханського району від 24 квітня 1943 р. з ухвалою Ворошиловградського обласного суду на апеляційне оскарження цього вироку, що залишила його в силі. Рішенням місцевого суду громадянку О. Надвікову, 1905 року народження було засуджено за ст. 127 КК УРСР до позбавлення волі на п'ять років без обмеження в правах за спекуляцію тютюном. Із матеріалів справи виходило, що засуджена купувала тютюн у сторонніх осіб по ціні 15-20 крб. за склянку, а перепродавала його на базарі по ціні 50-70 крб. Під час обшуку в громадянки О. Надвікової було знайдено понад 3 кілограми тютюну та 5637 карбованців. Зважаючи на це, підстав для опротестування вироку районного нарсуду та ухвали обласного суду Верховний Суд УРСР не побачив і провадження по цій справі закрит [51, арк. 2].

Іншу характерну категорію наглядового провадження Верховного Суду УРСР у цей період становили справи про ухилення громадян від мобілізації на оборонні роботи. Того ж таки 30 червня 1943 р. ВС УРСР розглянув у наглядовому порядку справу В. Остапенко, котра була 5 червня поточного року засуджена Харківським обласним судом по статті 56-20 КК УРСР до позбавлення волі на п'ять років без обмеження в правах за ухилення від мобілізації на оборонні роботи. Вивченням матеріалів справи було встановлено, що громадянка проігнорувала мобілізацію на оборонні роботи та відмовилася працювати. На думку виконуючого обов'язки голови Верховного Суду УРСР М. Розанова «[...] обласний суд врахував усі обставини справи та обрав засудженій міру покарання, що відповідає заподіяному злочину й особі засудженого [...]», а тому він постановив наглядове провадження по цій справі закрити, а вирок обласного суду залишити в силі [51, арк. 3]. 3 липня 1943 р. подібне рішення Верховний Суд Української РСР ухвалив і по справі громадянки Г. Юрікової, засудженої Харківським обласним судом 19 червня по ст. 56 п. 20 КК УРСР до п'яти років позбавлення волі з обмеженням у правах на

три роки за злісне ухиляння від оборонних робіт, на які вона була мобілізована 26 березня 1943 р. [51, арк. 4].

Характерними провадженнями, що розглядалися ВС УРСР у наглядовому порядку в 1943 р., були й справи зі звинуваченням підсудних у зловживанні службовим становищем. Наприклад, ще 13 червня 1944 р. народний суд Станично-Луганського району Ворошиловградської області засудив заступника голови виконкому сільської ради одного з сіл Г. Вельховченка за ст. 97 і 101 КК УРСР до позбавлення волі на п'ять років без поразки в правах, за те, що він, будучи призначеним сільрадою уповноваженим з опису та вилучення майна родин колабораціоністів (поліцейських, старост), приховував від конфіскації в дохід держави та привласнював частину цього майна і продукти харчування та своїми діями дискредитував органи влади [51, арк. 18-19]. Засуджений подав касаційну скаргу до обласного суду, в якій скаржився на вплив зацікавлених осіб на ведення слідства і неправильність рішення суду першої інстанції. Розглянувши її, касаційна інстанція залишила скаргу без задоволення. На початку листопада 1944 р. справа була витребувана головою Верховного Суду УРСР і розглянута в порядку нагляду. Постановою № 255 від 9 листопада 1944 р. заступник голови ВС УРСР Д. Сусло визнав скаргу засудженого Г. Вельховченка безпідставною, а рішення суду першої інстанції повністю правомірним [51, арк. 20].

Після переїзду апарату й колегій Верховного Суду УРСР із Харкова до Києва обсяги його наглядового провадження багатократно зросли. За даними офіційного звіту голови ВС УРСР К. Топчія про роботу керованої ним установи в першому півріччі 1944 р. в порядку наглядового провадження було витребувано з судів і розглянуто 938 кримінальних справ, із них 6 за звинуваченнями засуджених у контрреволюційних злочинах. Поряд із цим кримінальна колегія Верховного Суду УРСР в порядку нагляду за судовою діяльністю у своїх засіданнях розглянула 992 скарги й протести у справах розв'язаних судами УРСР [72, арк. 7-7 зв.]. Динаміка зростання наглядового кримінального провадження у ВС УРСР знаходилась у прямій залежності від процесу відновлення роботи народних судів на визволених територіях

Правобережної України. Так, якщо в першому кварталі (січень-березень) 1944 р. голова ВС УРСР витребував з судів і розглянув в процесі нагляду 211 кримінальних справ, а кримінальна колегія наглядовим порядком вирішила 309 скарг і протестів на рішення обласних судів, то у другому кварталі (квітень-червень) поточного року ці показники становили 724 справи та 543 скарги й протести відповідно. При цьому, цілком об'єктивно прогнозувалося подальше зростання обсягів відповідної роботи, а серед причин, що сприяли зростанню наглядового провадження у Верховному Суді УРСР його голова К. Топчій називав «ускладнення стосунків між громадянами в період німецької окупації» та брак професійних і досвідчених суддівських кадрів у народних і обласних судах [72, арк. 7зв. – 8].

Звернення до статистичних даних кримінального наглядового провадження у Верховному Суді УРСР за січень-червень 1944 р. показує, що протягом цього періоду із загальної чисельності надісланих до суду 992 скарг і протестів його кримінальна колегія розглянула 11 справ по статтям про «контрреволюційні злочини» (ст. 54 КК УРСР) і 981 справу по іншим, так званим «загальнокримінальним» статтям Кримінального кодексу. Серед останніх: 224 скарги від засуджених за ст. 170 КК УРСР (крадіжка); 132 скарги від громадян, засуджених судами за ст. 132 КК УРСР (виготовлення і торгівля самогоном); 118 – за ст. 97 КК УРСР (зловживання службовим становищем); 79 скарг від осіб засуджених судами за ст. 127 КК УРСР (спекуляція); 42 – від громадян засуджених по ст. 99 КК УРСР (бездіяльність влади); 23 – від осіб засуджених по ст. 70 КК УРСР (хуліганство), а ще 57 засуджених оскаржували вироки судів винесені на підставі Указу ПВР СРСР від 26 червня 1940 р. «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками і службовцями підприємств і установ». Решта 306 скарг стосувалися 55 різних статей КК УРСР. Рух усієї цієї сукупності скарг у порядку нагляду (981), що надійшли від громадян до Верховного Суду УРСР у першій половині 1944 р. виглядає наступним чином: 162-м скаржникам суд відмовив у витребуванні їхніх справ із судів; 17 скарг переслали за належністю іншим судам, оскільки ті надійшли до канцелярії ВС

УРСР помилково; 737 кримінальних справ витребувано із народних і обласних судів в порядку нагляду; з місць ув'язнення громадян витребувано 52 вироків по кримінальним справам, знищеним під час війни. Ще 12 справ, станом на 1 липня 1944 р., чекали свого розгляду [72, арк. 15 зв. – 16]. Із 737-ми запитаних головою Верховного Суду УРСР у народних і обласних судах справ, до вищої судової інстанції надійшло – 548. Решта – 189 справ (на час підготовки звіту) – до наглядової інстанції так і не надійшли. Наприкінці червня 1944-го список затриманих у місцевих судах і не надісланих до ВС УРСР кримінальних справ було направлено до НКЮ УРСР із проханням «перевірити причини їх затримки «та вжити відповідних заходів» [72, арк. 17 зв.].

Наслідки наглядового провадження Верховного Суду УРСР по кримінальним справам у січні-червні 1944 р. виглядали наступним чином. По чотирьом справам про «контрреволюційні злочини», що були зажадані по скаргам засуджених, Верховний Суд УРСР відмовив в опротестуванні вироків судів першої інстанції. Що стосується решти кримінально-наглядових проваджень по так званим «загальнокримінальним» справам, то із 796-ти скарг і подань від засуджених громадян, голів народних і обласних судів, обласних управлінь юстиції, розглянутих головою Верховного Суду УРСР, останнім було винесено 547 протестів. У 217-ти випадках у винесенні протестів на рішення судів було відмовлено, а ще 32 справи знаходилися в наглядовому провадженні [Див.: додаток Д]. Із переданих на розгляд кримінальної колегії 560-ти протестів голови Верховного Суду УРСР та 125-ти – прокурора республіки, судді відхилили лише дев'ять, решта 677 протестів колегія задовольнила. Зокрема, 3 засудженим вироків було скасовано через «м'якість покарання», ще 188 вироків було відмінено з мотивів неповноти судового слідства й процесуальних порушень у судовому процесі. Через неповноту розслідування та процесуальні порушення на стадії досудового слідства кримінальна колегія в наглядовому порядку скасувала вироків судів відносно 56 громадян. Ще 44-м громадянам колегія вирок змінила, перекваліфікувавши кримінальну статтю в межах санкцій, що передбачали позбавлення волі. Для 55-ти засуджених наглядове провадження кримінальної колегії ВС УРСР завершилося

перекваліфікацією інкримінованих їм статей у межах санкцій кримінального закону непов'язаних з позбавленням волі; 42-м засудженим міру покарання було пом'якшено без перекваліфікації статті КК УРСР; 198-ми громадянам призначене судом покарання пом'якшили, перекваліфікувавши статті в межах санкцій не пов'язаних з ув'язненням засуджених. Вироки судів стосовно 177 громадян були Верховним Судом УРСР скасовані, а провадження по цим кримінальним справам припинене. Стосовно 13-х осіб суд застосував примітку 2 до ст. 27 КК УРСР, відклав виконання вироку та направив засуджених у діючу армію [32, с. 8]. Тут зазначимо, що велика кількість скасованих і змінених Верховним Судом УРСР у 1943-1945 рр. вироків обласних судів, на наш погляд, свідчить про надзвичайно низьку професійну кваліфікацію народних суддів, а в багатьох випадках і про відсутність кваліфікації як такої.

Особливістю кримінально-наглядової практики ВС УРСР у 1944 р. був значний відсоток скасованих вироків народних і обласних судів з причин неповноти судового слідства та порушення процесуальних норм. Траплялося, коли, виносячи вирок у справах, суди першої та апеляційної інстанцій не перевіряли в судовому засіданні матеріалів досудового слідства, не викликали свідків, розглядали справи за відсутності обвинувачених, ігнорували вимогу КПК і КК УРСР щодо ведення протоколів судових засідань. ВС УРСР особливо непокоїла практика судових помилок у справах кримінальних покарань за порушення трудової дисципліни та самовільне залишення підприємства (ст. 5 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками і службовцями підприємств і установ»). Із 150-ти подібних судових вироків розглянутих ВС УРСР у січні-червні 1944 р. порядком нагляду 90 (понад 60 %) були скасовані та спрямовані на повторний розгляд [72, арк. 18 зв.].

Особливою була й позиція кримінальної колегії ВС УРСР у наглядовому провадженні в справах про крадіжки громадянами зерна та іншого майна в період відступу німецьких окупантів і до приходу Червоної армії. Судді вищого судового органу стали на шлях закриття подібних справ. Вважаючи

неправомірним притягнення винних у таких правопорушеннях громадян до відповідальності за ст. 170 п. «г» КК УРСР, члени кримінальної колегії ВС УРСР воліли карати таких в адміністративному порядку «за приховування від держави трофейного майна» (постанова ДКО СРСР від 16 січня 1942 р.) [72, арк. 19 зв.]. Пом'якшення покарання в межах позбавлення волі без перекваліфікації статей КК УРСР застосовувалося в наглядовому провадженні по справах, розглянутих народними та обласними судами республіки ще до війни чи на самому її початку. Оскільки у зв'язку з обставинами воєнного часу слідчі й судові справи знищувалися наглядове провадження ВС УРСР по ним здійснювалося на підставі копій вироків, отриманих із місць ув'язнення [72, арк. 20].

Свою специфіку мало й наглядове провадження у справах про спекуляцію (с. 127 КК УРСР). У першій половині 1944 р. ВС УРСР розглянув 79 скарг від осіб засуджених судами за спекуляцію. Із цієї кількості судових рішень 33 вирокі змінені з перекваліфікацією дій засуджених за іншими статтями КК УРСР, а 11 вироків були скасовані із закриттям кримінальних справ [72, арк. 16, 20]. Обставиною, що ускладнювала кваліфікацію судами подібних злочинів, стало ухвалення РНК УРСР 31 жовтня 1943 р. постанови, що дозволяла громадянам республіки ведення дрібної торгівлі на основі спеціальних патентів. З легалізацією дрібної торгівлі Верховний Суд УРСР у своїй наглядовій діяльності поширив практику закриття кримінальних справ за спекуляцію щодо осіб, які займалися приватною торгівлею в період нацистської окупації, а з відновленням радянської влади зареєстрували свою діяльність і, отримавши патент, продовжували торгувати. У тих випадках, коли суди першої інстанції притягували патентованих приватних торговців до відповідальності за скуповування та перепродаж краденого промислового краму у великій кількості, або ж за неправомірне (через корупційні зв'язки з посадовцями – Авт.) придбання такого товару в державних торговельних організаціях, кримінальна колегія ВС УРСР змінювала кваліфікацію злочину з ст. 127 КК УРСР (спекуляція) на ст. 175, ч. 2 (купівля завідомо краденого) або на ст.ст. 20 (підбурювання до скоєння злочину) і 97 (зловживання владою чи службовим

становищем) КК УРСР. Характерно, що бригада ревізорів НКЮ СРСР, що працювала у Верховному Суді Української РСР у липні 1944 р., його практику у справах про спекуляцію визнала вірною [72, арк. 20-21].

Щодо тривалості кримінального наглядового провадження по рішенням народних і обласних судів, то із 881-ї скарги, зареєстрованої й розглянутої у Верховному Суді УРСР у першій половині 1944 р., близько 97 % (854 кримінальні справи) були розглянуті в термін від 3-х до 5 днів, і лише 27 справ (близько 3 %) – протягом 10 днів. Затримка з розглядом останніх пояснювалася завантаженістю в роботі консультантів кримінальної колегії ВС УРСР [72, арк. 17 зв. – 18].

У період війни під особливим контролем керівництва ВС УРСР і НКЮ УРСР знаходилися скарги й звернення червоноармійців, а також членів їхніх родин, що стосувалися осіб родичів, які воювали на фронті. Зокрема, у травні 1944 р. у Верховному Суді УРСР провели перевірку проходження цієї категорії звернень громадян, а її наслідки обговорили на оперативній нараді за участю технічних працівників колегій. Наголошувалося на необхідності передавати скарги червоноармійців для вивчення консультантам окремо від решти звернень громадян, а провадження по таким скаргам вчиняти протягом трьох днів. Такі адміністративні заходи дали доволі швидкий ефект, і вже в червні 1944 р. всі звернення військовослужбовців діючої армії кримінальна колегія ВС УРСР розглядала в триденний термін [72, арк. 18].

Характеризуючи кримінальну наглядову практику у Верховному Суді Української РСР за результатами перевірки липня 1944 р., колегія НКЮ СРСР відзначала, що вищий судовий орган республіки «[...] в основному правильно здійснював нагляд за судовою діяльністю народних і обласних судів республіки, виправляючи допущені ними помилки [...]». Серед недоліків цього напрямку роботи згадувались: низька якість багатьох висновків ВС УРСР у справах наглядового провадження; відсутність контролю за виконанням рішень кримінальної колегії щодо звільнення засуджених з-під варти в разі припинення провадження у справах і призначення судом міри покарання, непов'язаного з позбавленням волі (так, за період з 1 січня по 1 травня 1944 р. звільненню

підлягало 135 засуджених осіб, проте ВС УРСР отримав підтвердження лише стосовно 16 таких осіб); слабкий контроль виконання народними судами вимог голови ВС УРСР щодо надсилання справ для перевірки в порядку нагляду [72, арк. 1-2].

У вересні-жовтні 1944 р. робота судової колегії у кримінальних справах Верховного Суду УРСР була предметом вивчення «по партійній лінії». Доповідаючи 13 жовтня 1944 р. результати перевірки роботи своїх колег суддя Є. Кирилюк відзначав окремі недоліки обліку скарг заявників у канцелярії колегії, нечасті випадки затягування термінів розгляду справ. Переглянувши близько 400 судових рішень у справах касаційного і наглядового провадження, вирішених кримінальною колегією ВС УРСР у вересні 1944 р., він оцінив якість підготовки судових документів і роботу колегії загалом, як «непогані». Зупинившись на недоліках в роботі колегії доповідач звернув увагу на випадки невірної кваліфікації дій засуджених. Показовим став випадок із засудженням колгоспника за звинуваченням в образі голови свого колгоспу. Народний суд засудив останнього за ст. 69 КК УРСР (опір представнику влади) [32, с. 23], а кримінальна колегія ВС УРСР, переглядаючи обставини справи та її процесуальний бік, не уледіла в рішенні народного судді порушення положень кримінального закону в частині кваліфікації дій селянина, адже голова колгоспу не є представником влади – він керівник господарюючого суб'єкта колективної форми власності [79, арк. 35]. Як «недоліки» сприймалися Є. Кирилюком і окремі ухвали колег. Зокрема, «невдалим», на його думку, стало рішення членів колегії щодо зменшення термінів покарання без перекваліфікації статей кримінального закону з мотивів юного віку засуджених, а також ухвала щодо відміни рішення суду першої інстанції про стягнення з засудженої громадянки – матері кількох малолітніх дітей – п'ятикратної вартості розтраченого нею промислового краму [79, арк. 35 зв.]. Як один із шляхів покращення роботи кримінальної колегії ВС УРСР зі скаргами й заявами громадян Д. Сушло пропонував створити наглядову групу з членів суду, не пов'язаних з його кримінально-наглядовим провадженням. На думку членів партійного осередку суду, реалізація цієї пропозиції заступника його голови

мала сприяти «взаємоконтролю та поліпшенню якості роботи», а кроком до публічності – вимога оприлюднювати на дошці оголошень у приміщенні суду списки справ, що розглядаються колегією [79, арк. 37].

Кримінально-наглядова практика ВС УРСР за 1945 р. аналізувалася автором на підставі вивчення копій постанов його голови за наслідками розгляду справ у порядку нагляду, що зберігаються серед матеріалів архівного фонду суду в ЦДАВО України [65-69]. Зроблена нами репрезентативна вибірка із матеріалів наглядового провадження склала 100 постанов голови ВС УРСР винесених за період з січня по грудень 1945 р. Абсолютна їх більшість (близько 90 %) стосувалися скарг засуджених осіб чи їхніх родичів на вироки місцевих і касаційні ухвали обласних судів. І лише 9 постанов були реакцією на протести голови ВС УРСР і прокурора УРСР на вироки районних і обласних судів. Глибший аналіз цих матеріалів наглядового провадження дозволяє помітити одну дуже цікаву закономірність щодо результатів розгляду витребуваних із народних і обласних судів кримінальних справ і вироків: у 90 випадках із 100 голова ВС УРСР відмовляв скаржникам у винесенні протестів на судові рішення, і лише в 10 випадках протест було складено. Як правило залишалися без задоволення скарги засуджених або ж їхніх родичів (у 89-ти випадках із 91-го), натомість протести голови Верховного Суду чи прокурора УРСР кримінальна колегія задовольнила у 8 випадках із 9-ти [Див.: додаток Е].

«Найпопулярнішими» кримінальними статтями, що фігурували у наглядовому провадженні протягом 1945 р. залишалися: ст. 97 КК УРСР (зловживання владою) – 22 постанови; ст. 127 (спекуляція) – 31 постанова; ст. 170 (викрадення чужого майна) – 22 постанови, а також ст. 104 (привласнення чи розтрата) – 10 постанов. Провадження по таким справам у 1945 р. покривало близько 85 % наглядової практики ВС УРСР. Щодо інших статей Кримінального Кодексу УРСР, то справи по ним потрапляли до наглядового провадження нечасто, або ж у поодиноких випадках. Зокрема, це стосується: ст. 70 (хуліганство, вчинене на підприємствах, в організаціях чи громадських місцях) – 4 постанови; ст. 56, ч. 20 (відмова в сплаті податків чи виконання повинностей у військовий час) – 2 постанови; ст. 71 (образ

представника влади при виконанні ним службових обов'язків) – 3 постанови; ст. 98 (перевищення влади) – 2 постанови; ст. 143 (аборт) – 3 постанови. У поодиноких випадках порядком нагляду ВС УРСР розглядалися справи про злочини, кваліфікованими за ст. ст. 99 (бездіяльність представника влади), 105 (хабарництво), 108 (службовий підлог), 132 (виготовлення, зберігання і торгівля самогоном), 135 (порушення правил торгівлі), 139 (навмисне вбивство без обтяжливих обставин), 145, ч. 2 (доведення до самогубства), 162 (статеві зносини з неповнолітніми особами). По жодному з цих наглядових проваджень ВС УРСР протестів на вироки судів першої інстанції не виніс [65-69].

Звернемо увагу на кілька характерних випадків із наглядової практики. 22 червня 1945 р. голова ВС УРСР розглянув порядком нагляду кримінальну справу за вироком Кіровоградського обласного суду від 22 вересня 1944 р., яким громадянок Н. Царенко, 1921 року народження та В. Нестерюк, 1924 року народження, було засуджено за ст. 97 КК УРСР (зловживання владою) до трьох і восьми років позбавлення волі без обмеження в правах відповідно, за звинуваченням у розбазарюванні подарунків і продуктів харчування, зібраних людьми для червоноармійців. У своїй скарзі засуджені посилалися на неправильну кваліфікацію судом їхніх дій, «[...] оскільки вони участі в розбазарюванні подарунків не брали [...]» та просили скасувати вирок обласного суду. Вивченням матеріалів справи, досудового й судового слідства було встановлено, що засуджені, працюючи на відповідальних керівних посадах у районному комітеті ЛКСМУ, разом із засудженою по цій справі першим секретарем райкому комсомолу «[...] систематично займалися розбазарюванням подарунків, які були зібрані для бійців Червоної армії та за рахунок зібраних подарунків влаштували собі вечірки[...]». Виходячи з цих обставин, голова ВС УРСР не знайшов підстав для скасування чи зміни вироку суду [67, арк. 23]. 18 грудня 1945 р. заступник голови ВС УРСР Д. Сусло розглянув порядком нагляду кримінальну справу за вироком Монастирищинського райсуду від 11 серпня 1945 р. та ухвалу кримінальної колегії Вінницького обласного суду від 4 вересня 1945 р. стосовно громадянина І. Кулика, 1921 року народження, малограмотного, батька двох малолітніх

дітей, засудженого за сукупністю скоєного за ст. ст. 97 КК УРСР (зловживання службовим становищем) і 104, ч. 2 КК УРСР (привласнення чи розтрата) до позбавлення волі на 10 років без обмеження в правах. Застосувавши положення Постанови ПВР СРСР від 7 липня 1945 р., суд першої інстанції скоротив термін покарання удвічі – до 5 років таборів. У надісланій на ім'я голови ВС УРСР скарзі засуджений, посилаючись на неповноту досудового й судового слідства, порушення процесуальних норм, просив судове рішення скасувати, а справу спрямувати на новий розгляд зі стадії досудового слідства. Переглядом матеріалів справи було з'ясовано, що засуджений, працюючи комірником одного з колгоспів, «[...] заплутав облік і розтранжирював матеріальні цінності колгоспу [...]». Проведеною 23 березня 1945 р. ревізією в коморі було виявлено недостачу майже 43 центнерів пшениці, 10 центнерів ячменю, 48 кг гороху, 34 кг меду та іншого продовольства на суму майже 40 000 крб. У постанові за наслідками наглядового провадження Д. Сусло зазначив, що «[...] обрана судом міра покарання відповідає обставинам справи й підстав для опротестування судових рішень з свого боку не вбачаю [...]» [65, арк. 14].

Близько третини справ наглядового кримінального провадження ВС УРСР у 1945 р. становили скарги громадян засуджених за спекуляцію у великих розмірах (ст. 127 КК УРСР). Характерно, що практично всі такі звернення залишалися без задоволення. Із вивчених нами 28 постанов голови ВС УРСР ухвалених по цій категорії справ жодна не була винесена на користь скажника [65, арк. 4-74; 66, арк. 14-102; 67, арк. 9-17зв.,]. Натомість усі розглянуті нами випадки наглядових проваджень, порушених за протестами голови Верховного Суду УРСР, мали наслідком зміну вироку чи перекваліфікацію статті КК УРСР [66, арк. 37, 85, 87]. Наведемо кілька типових прикладів.

22 травня 1945 р. тодішній виконуючий обов'язки голови ВС УРСР С. Ковпак розглянув у порядку нагляду кримінальну справу за скаргою громадянина А. Іванкова, 1922 року народження, інваліда війни, члена ВЛКСМ, не судимого, засудженого 9 лютого 1945 р. нарсудом Артемівського району за ст. ст. 16 (замах на злочин) і 127 (спекуляція) до 5 років позбавлення волі з конфіскацією відібраного майна. Обставинами справи було встановлено, що

засуджений «[...] закупив у Москві велику кількість промислового краму, яку віз у м. Сталіно для продажу. При обшуку в нього виявили: спідниць жіночих – 39 штук, сорочок чоловічих і жіночих – 18, сорочок дитячих – 4 штуки, панчіх – 94 пари та багато іншого краму [...]». У своїй скарзі засуджений просив Верховний Суд пом'якшити йому покарання, перекваліфікувавши справу за ст. 135 КК УРСР (порушення правил торгівлі). Розглянувши скаргу А. Іванкова і матеріали справи, виконуючий обов'язки голови Верховного Суду зробив висновок про правильну кваліфікацію судом дій засудженого за ст.ст. 16 і 127, а тому підстав для перекваліфікації чи перегляду справи не знайшов [65, арк. 46]. З формально юридичного боку рішення С. Ковпака по цій справі виглядає абсолютно обгрунтованим. Оскільки засуджений не належав до працівників сфери торгівлі, то й сподіватися на перегляд своєї справи за ст. 135 КК УРСР він не міг.

Інший характерний приклад. Вироком народного суду 2-ї дільниці Житомира від 8 липня 1945 р. громадянку О. Кисельову, 1916 року народження, непрацюючу, розлучену, мати двох малолітніх дітей було засуджено за ст. 127 до позбавлення волі на 5 років без обмеження в правах. Із обставин справи виходило, що засуджена, «[...] з часу визволення Житомира від нацистських окупантів і до вересня 1944 р. їздила по різним місцям УРСР: в Київ, Вінницю, Львів, скуповувала там продукти та промисловий крам і перепродувала в м. Житомирі за завищеними цінами [...]». Житомирський обласний суд 26 липня 1945 р. залишив вирок засудженій в силі, на що вона подала скаргу до Верховного Суду УРСР, в якій стверджувала, що спекуляцією не займалась, а «[...] їздила лише кілька разів до Києва, купувала одяг для себе [...]». У процесі наглядового провадження було підтверджено факти заняття громадянки О. Кисельової спекуляцією, ухилення від мобілізації на відбудовні роботи в Донбас, розпусного життя, як в період окупації так і пізніше. На підставі цього голова ВС УРСР К. Топчій підстав для зміни чи скасування вироку не знайшов і залишив скаргу засудженої без задоволення [65, арк. 30]. Вважаємо, що в процесі наглядового провадження по справі громадянки О. Кисельової кримінальна колегія ВС УРСР не до кінця врахувала її суб'єктивну сторону.

Розлучившись із чоловіком і залишившись одиначкою з двома малолітніми дітьми на руках і без засобів для існування, жінка мусила не лише вижити сама, але й поставити на ноги власних дітей. Що стосується її «ухилення від мобілізації на відбудову Донбасу», то незрозуміло, на кого в такому випадку мати мала залишити своїх двох шестирічних дітей.

Зовсім протилежні наслідки мали наглядові провадження, порушені ВС УРСР на підставі протестів його голови. Наприклад, 8 травня 1945 р. колегія в кримінальних справах Верховного Суду УРСР розглянула в наглядovому порядку кримінальну справу колгоспниці Г. Ватутіної. 29 травня 1941 р. народний суд 1-ї дільниці селища Осипенко Запорізької області засудив цю громадянку за ст. 127 КК УРСР до 5 років позбавлення волі без обмеження в правах за звинуваченням у спекуляції текстильним крамом (з обставин кримінальної справи видно, що звинувачена надавала власне житло для перепродажу мануфактури засудженому по цій же справі громадянину Діброві та допомагала йому реалізовувати товар). За три тижні почалась війна з Німеччиною, справа в касаційному порядку не розглядалася, а в зв'язку з обставинами воєнного часу була знищена. Голова ВС УРСР виніс протест на рішення нарсуду, в якому просив застосувати до засудженої по цій справі громадянки Г. Ватутіної положення ст. 46 КК УРСР і зменшити міру покарання останній до чотирьох років позбавлення волі. Розглядала справу в наглядovому порядку колегія суддів у складі головуючого С. Ковпака й членів суду Кушнірука та А. Трубецької. Прокуратуру УРСР представляла прокурор Осадча. У процесі перегляду обставин справи з'ясувалося, що засуджена «[...] допомагала спекулянту Діброві в його злочинних діях тим, що дозволила в себе в квартирі проводити продаж мануфактури багатьом особам, [...] приводила покупців, відміряла [...]». Відтак, судді дійшли висновку, що дії Г. Ватутіної належало кваліфікувати з урахуванням положень ст. 20 КК УРСР як пособництво у вчиненні злочину. Враховуючи, що засуджена вже відбула більшу частину терміну ув'язнення, позитивні характеристики з табору, де та утримувалась, судова колегія у кримінальних справах ВС УРСР задовольнила протест голови Верховного Суду УРСР. Вирок суду першої інстанції змінили,

перекваліфікувавши дії засудженої за сукупністю ст.ст. 20 і 127, зменшили їй міру покарання до 4 років позбавлення волі, і після відбуття покарання Г. Ватутіну з-під варти звільнили [66, арк. 37].

Ще однією характерною ілюстрацією наглядового провадження за протестом голови ВС УРСР може бути судова справа члена ВКП(б), інваліда війни 1 групи, 1920 року народження, не судимого М. Блюмова, 13 березня 1945 р. засудженого народним судом 2-ї дільниці Ленінського району Києва за ст.ст. 127 (спекуляція) і 106 (дача хабара) КК УРСР до позбавлення волі на 5 років з обмеженням у правах на 2 роки та конфіскацією майна. Засуджений, разом з іншими фігурантами у цій справі, давав хабарі працівникам торгівельного спецрозподільника, скуповуючи там дефіцитний чоловічий одяг, що його потім перепродував на базарі за завищеними цінами. Касаційну скаргу М. Блюмова судова колегія Київського обласного суду залишила без задоволення. Голова ВС УРСР у своєму протесті просив суд змінити вирок, пом'якшивши покарання засудженому. Переглядом справи в порядку нагляду судді кримінальної колегії ВС УРСР з'ясували, що кваліфікація судом першої інстанції дій засудженого відповідала скоєному ним. Водночас, враховуючи інвалідність вчорашнього фронтовика, той факт, що останній раніше не був судимий, а також мінімальну суспільну небезпеку його діяння, колегія суддів вирішила застосувати положення ст. 48 КК УРСР та замінити позбавлення волі засудженого умовним покаранням з іспитовим терміном 5 років. Вирок народного суду в частині обмеження в правах і конфіскацію майна М. Блюмова було залишено в силі [66, арк. 85].

Чимало справ наглядового провадження, що розглядалися у Верховному Суді УРСР у 1945 р., стосувалися вироків за різними пунктами статті 170 КК УРСР (крадіжка). Нами вивчено 22 постанови голови Верховного Суду за результатами наглядового провадження за скаргами засуджених по цій кримінальній статті громадян, проте жодного випадку винесення протесту на рішення судів першої інстанції не зафіксовано. Наведемо кілька прикладів типових проваджень. Так, 28 квітня 1945 р. в.о. голови ВС УРСР С. Ковпак розглянув кримінальну справу за вироком народного суду Липовецького

району Вінницької області від 8 грудня 1944 р. щодо громадянина І. Оляніна. Працюючи машиністом молотарки останній 6 листопада 1944 р. вчинив крадіжку 90 кг зерна пшениці. Скоєний злочин було кваліфіковано судом першої інстанції за ст. 170 п. «г» КК УРСР (крадіжка, скоєна приватною особою з державних, громадських і приватних складів загального користування). У своїй скарзі на судове рішення засуджений наголошував на невірній кваліфікації скоєного ним і просив перекваліфікувати справу за ст. 154 КК УРСР (самоуправство) [32, с. 45-46]. Така правова позиція скаржника вочевидь виглядала необґрунтованою, а відтак голова ВС УРСР не знайшов жодних підстав для скасування чи зміни вироку народного та касаційної ухвали обласного судів [65, арк. 6]. 25 квітня 1945 р. виконуючий обов'язки голови ВС УРСР П. Урізченко залишив без задоволення скаргу громадянки Г. Матюніної, 25 лютого 1945 р. засудженої Попаснянським райсудом Ворошиловградської області за ст. 170 п. «г» КК УРСР до позбавлення волі на 5 років без обмеження в правах за участь у крадіжці чотирьох лантухів соняшникового насіння [65, арк. 41].

Провадження за скаргами й протестами на вироки та ухвали народних і обласних судів УРСР щодо посадовців звинувачених у привласненні чи розтраті коштів, цінностей або іншого майна (ст. 104 КК УРСР) склали четверту за чисельністю групу справ розглянутих кримінальною колегією вищого судового органу республіки у наглядovому порядку в 1945 р. В процесі дослідження нами відібрано з масиву джерел і вивчено понад десяток підписаних головою ВС УРСР постанов за наслідками наглядового розгляду судових рішень за звинуваченнями засуджених у злочинах кваліфікованих за ст. 104 КК УРСР [65, арк. 21, 25, 42, 58, 72; 66, арк. 20, 95; 67, арк. 16, 19, 27]. З'ясовано, що практично всі ініційовані за скаргами засуджених громадян та їхніх родичів або ж протестами прокуратури наглядові провадження закінчувалися відмовами у скасуванні чи зміні вироків і ухвал судів першої та касаційної інстанцій, а фігуранти цих справ отримували передбачені част. 1 ст. 104 КК УРСР п'ятирічні терміни позбавлення волі з поразкою в правах або без такої [32, с. 31-32]. Характерно, що розглядаючи вироки судів у

наглядovому провадженні голова та судді ВС УРСР не брали до уваги жодних суб'єктивних чинників, що характеризували особу засуджених, а зважали лише на доведеність факту розтрати чи привласнення коштів або майна і розмір грошового еквіваленту завданих збитків. Наведемо кілька типових прикладів.

20 липня 1945 р. голова ВС УРСР розглянув у порядку нагляду кримінальну справу за вироком народного суду Ківерцівського району Волинської області від 23 квітня 1945 р. Цим вироком бухгалтерку одного з борошномельних підприємств М. Сазанову було засуджено до позбавлення волі на 5 років з обмеженням у правах на 3 роки за звинуваченням у розтраті 5263 карбованців. Розглянувши касаційну скаргу засудженої, кримінальна судова колегія Волинського обласного суду вирок суду першої інстанції залишила в силі, скасувавши обмеження в правах. На вирок суду першої та ухвалу касаційної інстанції чоловік засудженої подав скаргу до Верховного Суду УРСР, в якій скаржився на суворість вироку. Розглянувши справу в наглядovому провадженні голова ВС УРСР вирішив, що «[...] матеріалами справи та зізнанням самої засудженої злочин доведено і дії кваліфіковано вірно, а обрана міра покарання відповідає вчиненому злочину [...]» [65, арк. 21]. У справах про розтрати чи розкрадання судді мало зважали на особу засудженого.

Характерним прикладом є наглядove провадження за вироком Кам'янобродського райсуду Ворошиловградської області від 13 липня 1944 р. Цим вироком громадянку Л. Григоренко, 1914 року народження, матір чотирирічної дитини й дружину фронтовика, завідувачу коморою їдальні ОРСу одного з підприємств було засуджено за ст. 104, ч. 1 КК УРСР до 4-х років позбавлення волі з поразкою в правах на 2 роки за те, що остання «[...] привласнила 20 кг консервів і 20 кг сала на суму по державній ціні 1007 карбованців 95 копійок, а за ринковою ціною на 11 000 карбованців [...]».

Касаційна інстанція вирок районного суду залишила в силі. Зважаючи на особу засудженої, відсутність судимості та наявність у неї малолітньої дитини прокурор УРСР подав до Верховного Суду протест у якому наголошував на суворості вироку народного суду та просив пом'якшити міру покарання Л. Григоренко. Розглянувши матеріали справи, кримінальна колегія ВС УРСР

підстав для зміни вироку не знайшла, оскільки, на думку суддів, «[...] нарсуд урахував соцнебезпеку вчиненого злочину та обрав міру покарання, що відповідає вчиненому [...]» [65, арк. 25]. Така непоступливість суддів кримінальної колегії ВС УРСР стає зрозумілою після звертання до постатейних матеріалів статті 104 КК УРСР, в яких наголошується, що перекваліфікація звинувачення з цієї статті на більш м'яку можлива тільки за умови, якщо суд встановить факт, що звинувачений не присвоював довірених йому коштів чи цінностей [32, с. 76].

Нечасто у кримінальному наглядовому провадженні Верховного Суду УРСР останнього року війни траплялися справи за звинуваченням засуджених у хуліганстві вчиненому на підприємствах, в організаціях чи громадських місцях. Залежно від ступеня суспільної небезпеки скоєного, санкції ст. 70 КК УРСР передбачали однорічне ув'язнення або ж позбавлення волі на термін від 5 до 10 років. У п'яти відібраних і розглянутих нами випадках наглядового провадження по цій категорії справ лише ухвала кримінальної колегії на протест голови ВС УРСР була задовольняючою [65, арк. 7]. Решта постанов наглядового провадження за скаргами засуджених залишали вироки судів чинними [66, арк. 13, 54; 67, арк. 22, 26-26 зв.]. Низький рівень кваліфікації суддів народних і обласних судів нерідко призводив до елементарних суддівських помилок, наслідком яких ставало винесення протестів на рішення судів першої та касаційної інстанцій. Показовим прикладом є розгляд 4 вересня 1945 р. кримінальною колегією Верховного Суду УРСР протесту його голови на вирок нарсуду Бершадського району Вінницької області від 28 серпня 1944 р. Його рішенням громадянина Т. Кирилюка, 1910 року народження було засуджено за частиною 2 статті 70 КК УРСР до «[...] тюремного ув'язнення на 5 років умовно з іспитовим строком протягом 8 років за те, що він, будучи в стані алкогольного сп'яніння, зустрівши на вулиці громадянку Андрушкову, без жодних підстав каменем ударив її в обличчя [...]». Розглядаючи це судове рішення в наглядовому провадженні члени колегії у кримінальних справах звернули увагу на відверту помилку, що її припустилися в районному суді при ухваленні вироку Т. Кирилюку. Тоді як санкція част. 2 ст. 70 КК УРСР

передбачала «[...] позбавлення волі на строк до п'яти років [...]» [32, с. 24], суддя Бершадського райсуду засудив звинуваченого до «[...] тюремного ув'язнення [...] умовно», тоді як тюремне ув'язнення завжди пов'язане з позбавленням волі та умовним не може бути за визначенням. Іншу помилку верховна Феміда УРСР угледіла в надмірно великому – вісім років – іспитовому термініві. В результаті судді ухвалили рішення змінити вирок суду першої інстанції та «[...] вважати Кирилюка Т.М. засудженим до п'яти років позбавлення волі умовно з іспитовим строком протягом трьох років [...]» [65, арк. 7].

Вивчаючи корпус постанов кримінального наглядового провадження за 1945 р. ми не виявили жодного випадку, коли б колегія чи голова суду ухвалювали рішення на користь засудженого або ж виносили протести на вироки судів першої і касаційної інстанцій у справах про відмову в сплаті податків чи виконання повинностей у військовий час (ст. 56, ч. 20 КК УРСР); про образу представника влади при виконанні ним службових обов'язків (ст. 71 КК УРСР); про перевищення влади (ст. 98 КК УРСР); про незаконні аборти (ст. 143 КК УРСР). Безрезультатними для засуджених виявлялися й поодинокі випадки розгляду справ про злочини, кваліфіковані за ст. ст. 99 (бездіяльність представника влади), 105 (хабарництво), 108 (службовий підлог), 132 (виготовлення, зберігання і торгівля самогоном), 135 (порушення правил торгівлі), 139 (навмисне вбивство без обтяжливих обставин), 145, ч. 2 (доведення до самогубства), 162 (статеві зносини з неповнолітніми особами) [64-68].

Таким чином, наглядове кримінальне судочинство у Верховному Суді УРСР в 1943-1945 рр. складало найбільшу групу проваджень, що здійснювалися вищим судовим органом республіки у досліджуваний період. Недоліками наглядового кримінального провадження ВС УРСР у досліджуваний період були: низька якість багатьох постанов і висновків у справах, відсутність контролю за виконанням рішень кримінальної колегії щодо звільнення засуджених з під варти в разі припинення провадження у справах і призначення судом міри покарання не пов'язаної з позбавленням волі, а також

слабкий контроль за виконанням народними судами вимог голови ВС УРСР щодо надсилання справ для перевірки в порядку нагляду.

3.2. Особливості цивільно-правового судочинства у Верховному Суді Української РСР (1943-1945 рр.)

Війна, що тривала, наклала свій відбиток і на цивільно-правові відносини. До звичних довоєнних категорій цивільних справ додалися нові категорії, викликані обставинами військового часу. Це значною мірою змінило характер цивільно-правових відносин і судову практику у цивільних справах.

Відповідно до положень статті 48 чинного у досліджуваній період «Закону про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» (ухваленого Верховною Радою Союзу РСР 16 серпня 1938 р.) у складі Верховного суду союзної республіки діяла судова колегія у цивільних справах «[...] для розгляду цивільних справ, віднесених законом до відання Верховного суду союзної республіки, а також для розгляду скарг і протестів на рішення й ухвали крайових, обласних і інших судів союзної республіки [...]» [14, с. 217]. Серед іншого закон визначав, що судочинство, зокрема і в цивільних справах, Верховний суд союзної республіки здійснював колегіально – у складі головуючого (голови або члена суду) і двох народних засідателів (стаття 49), а розгляд скарг і протестів на вироки місцевих судів колегія у цивільних справах чинила у складі трьох членів вищого судового органу (стаття 50) [14, с. 217].

Про поновлення цивільної колегіальної практики Верховного Суду Української РСР на звільненій від нацистських окупантів території республіки можемо говорити з квітня 1943 р. [81, арк. 27]. Обставини, у яких відбувався цей процес, характеризувалися не лише наслідками

окупації, але й надзвичайно складною гуманітарною, соціально-економічною ситуацією у визволених районах, що неминуче загострювала майнові, житлові проблеми громадян, робила актуальними потреби встановлення цілого ряду цивільно-правових юридичних фактів.

Вже згадуваний нами документ – «Інформаційно-дповідна записка про роботу Верховного Суду УРСР» від 3 липня 1943 р. відтворює дуже обмежену статистику роботи цивільної колегії вищого судового органу. За період з 1 квітня (коли було поновлено роботу судових колегій) і до 1 липня поточного року ВС УРСР у касаційному порядку було розглянуто лише одну цивільну справу. Ще 52 справи ВС УРСР розглянув у порядку судового нагляду, зокрема й на підставі скарг громадян на рішення судів першої та касаційної інстанцій [71, арк. 1]. Така незначна кількість розглянутих Верховним Судом Української РСР у цей період цивільних справ зовсім не дивує, оскільки на середину літа 1943 р. від нацистських окупантів було звільнено лише кілька районів Ворошиловградської та Харківської областей, а робота місцевих судів тільки-но налагоджувалася.

Аналіз касаційної та наглядової практики вищого органу в системі судів загальної юрисдикції Української РСР у першій половині 1943 р. засвідчує, що розглянуті колегією у цивільних справах вироки народних та ухвали обласних судів у своїй більшості стосувалися позовів громадян про повернення їм відібраної в період окупації та переданої іншим громадянам чи громадським господарствам великої рогатої худоби (з 52-х цивільних скарг громадян прийнятих і вирішених Верховним Судом УРСР у період з 1 квітня до 1 липня 1943 р. вищезазначених позовів стосувалося 42 звернення) [71, арк. 1-3]. Про поширеність подібної категорії цивільних справ у судах в період війни свідчать огляди тогочасної цивільної судової практики [84; 85] та публікації у спеціалізованій юридичній періодиці [108].

Цікавими є історичні обставини появи цього, принципово нового для цивільної судової практики Української РСР, але поширеного в завершальний період Другої світової війни, виду цивільно-правових позовів. Проблема, що примушувала людей звертатися до суду з позовами про захист порушених майнових прав, корінилася в реаліях доби нацистської окупації. Із праць вітчизняних істориків про особливості нацистського «нового порядку» в українському селі відомо, що однією з складових програми пограбування продовольчих ресурсів окупованої України була конфіскація у селян не лише харчових продуктів, але й продуктивної худоби, зокрема корів. Відібрана таким чином молочна худоба найчастіше передавалися для подальшого її утримання та відгодівлі в гурти «громадських господарств» – реорганізованих окупантами довоєнних радянських колгоспів. Нерідкими були випадки, коли селяни (з різних міркувань і за різних обставин) обмінювали власних корів на корів із «громадських гуртів», тобто тих, які раніше належали іншим господарям і були відібрані в них окупантами.

Після визволення траплялося, що господарі, котрі в період окупації втратили своїх корів, впізнавали їх у господарствах інших селян, або на колгоспних фермах, і через суд вимагали повернути їм відібрану нацистами власність. Наразі практика місцевих судів першої половини 1943 р. збагатилась цивільними позовами двох категорій. Першу з них склали позови фізичних осіб до фізичних осіб – одних громадян до інших – про повернення у приватну власність корів, свого часу відібраних у позивачів окупантами в «громадські гурти», а звідти обміняних іншими громадянами, які тепер і виступали відповідачами за цими позовами. Друга категорія позовів увібрала в себе скарги громадян на дії юридичних осіб (колгоспів), керівництво яких відмовлялося повертати позивачам впізнану ними як відібрану німцями під час окупації, худобу.

Звернувшись до місцевих судів і не отримавши бажаного для себе рішення, такі особи подавали скарги до колегії Верховного Суду Української РСР у цивільних справах. З квітня по червень 1943 р. секретаріат ВС УРСР зареєстрував 17 скарг на рішення районних і обласних судів за позовами «першої категорії» (громадян до громадян) і 25 скарг на рішення судів за позовами громадян до юридичних осіб.

Наглядове провадження цивільної колегії вищого судового органу республіки по цим справам мало деякі особливості. Вивчаючи скарги на рішення місцевих судів за позовами громадян до інших громадян про повернення корів, суд, як правило, задовольняв апеляції колишніх власників. Один характерний приклад: «[...] У період окупації німецькими фашистами Старобільського району (Ворошиловградська область – Авт.) у громадянки Ярошенко німецькою владою було відібрано корову та поставлено в гурт. Громадянка Зайцева – сусідка Ярошенко, знаючи, що корова Ярошенко добра, здійснила обмін власної корови на корову Ярошенко, що знаходилася в німецькому гурті [...]». У цьому випадку цивільна колегія ВС УРСР ухвалила рішення про неможливість визнання новоявленої господарки корови – громадянки Зайцевої – як «добросовісного набувача», а відтак постановила повернути корову її попередній власниці – громадянці Ярошенко [71, арк. 3].

Свої особливості мали й цивільні спори між громадянами та колгоспами (юридичними особами). В період «господарювання» нацистів на селі частими були випадки, коли відібраних у громадян корів окупанти передавали для утримання в «громадські господарства». Залишаючи окуповану територію, німці далеко не завжди встигали пограбувати ферми та вивести худобу, що, таким чином, залишилася відновленим радянською владою колгоспам. Згодом окремі громадяни впізнавали своїх корів у колгоспних гуртах і вимагали їх повернути, на що, як правило, отримували відмови правлінь колгоспів. Результати розгляду позовів у

народних та обласних судах також не завжди влаштовували позивачів чи відповідачів, що відкривало шлях скаргам до ВС УРСР.

Вивчаючи подібні звернення (їх до Верховного Суду УРСР за період квітня-червня 1943 р. надійшло – 25) колегія в цивільних справах практично у всіх випадках дійшла висновку, що відібрана німецькими окупантами у 1941-1942 рр. і передана на ферми «громадських господарств» молочна худоба, що пізніше опинилася в колгоспах, підлягає поверненню її першим власникам. Встановлюючи таку практику судових рішень, ВС УРСР керувався положеннями статей 59 та 60 Цивільного кодексу УРСР, що встановлювали право власника витребувати своє майно із незаконного володіння [71, арк. 3]. Такий самий підхід використовувався щодо повернення майна колгоспів із незаконного володіння окремих громадян.

Тут зазначимо, що для захисту права власності ЦК УРСР передбачав віндикаційний позов (ст. ст. 59-60). «[...] 59. Власник має право відшукувати своє майно з чужого беззаконного володіння і вимагати від недобросовісного володільця повернення всіх прибутків, які він отримав і повинен був отримати за весь час володіння; від добросовісного ж володільця – всіх прибутків, які він отримав і повинен був отримати з часу, коли він дізнався або повинен був дізнатися про неправомірність володіння або отримав повістку в справі за позовом власника про повернення майна. Володільець, у свою чергу, має право вимагати від власника відшкодування зроблених ним необхідних витрат на майно з того часу, з якого саме власникові належать прибутки з цього майна. Власник має право вимагати усунення всяких порушень його прав, коли б навіть вони не були поєднані з позбавленням володіння. [...] 60. Від особи, що добросовісно придбала майно не безпосередньо від власника, останній вправі витребувати майно (ст. 59) лише в тому випадку, коли воно ним (власником) загублене або в нього пограбоване. Державні установи і підприємства можуть витребувати від усякого набувача належне їм майно, незаконно відчужене будь-яким способом [...]» [1, с. 62].

Специфічну групу цивільних спорів становили позови колгоспників про повернення їм корів отриманих в період окупації від громадських господарств в обмін на власну молочну худобу. Про обставини виникнення такого виду цивільних спорів свідчить приклад: «[...] У період знаходження німецьких окупантів на території Марківського району (Ворошиловградська область – Авт.), ними було дане завдання, зокрема колгоспу «Новий колос» [...] поставити німецьким властям 12 корів. Колгосп, з метою збереження племінних корів, здійснив [їх] обмін з колгоспниками на гірших корів, після чого здав останніх німецьким властям. Після вигнання німецьких окупантів з відновленням роботи колгоспу його головою були зроблені розпорядження відібрати корів у колгоспників і поставити в колгосп. Корови були відібрані у колгоспників [...]»[71, арк. 3]. Розглядаючи подібні справи в порядку нагляду Верховний Суд УРСР, як і в попередніх випадках, ухвалював рішення на користь громадян, і зобов'язував колгоспи повернути відібраних корів селянам. Зі слів тодішнього керівника цивільної колегії та заступника голови вищого судового органу республіки М. Розанова така практика ВС УРСР пояснювалася трьома факторами. По-перше, обмін корів між «громадським господарством» і селянами здійснювався за ініціативи першого та на основі добровільної згоди обох сторін. По-друге, хоча цей обмін і мав на меті збереження племінного молочного стада «громадського двору», відновлення колгоспного господарства не могло відбуватися за рахунок приватного господарства колгоспників. По-третє, здача колгоспом корів на вимогу німецьких окупантів має розглядатися не інакше як завдання прямих збитків, що повинно документуватися актами відповідних Надзвичайних державних комісій [71, арк. 4].

У 1944-1945 рр. у цивільній практиці Верховного Суду УРСР продовжували спостерігатися суперечливі тенденції. З одного боку вона урізноманітнюється за категоріями справ, зростає чисельність розглянутих

цивільною колегією судових рішень. З іншого – зберігався просто такий вражаючий дисонанс у кількості цивільних справ касаційного і наглядового провадження. Наприклад, у січні-травні 1944 р. до цивільної колегії ВС УРСР надійшло всього лише 10 касаційних скарг на рішення народних і обласних судів, тоді як за трохи довший період (до 1 серпня 1944 р.) у наглядовому провадженні колегія розглянула 1568 скарг громадян [72, арк. 22-22 зв.]. Таку величезну різницю ми схильні пояснювати перш за все недооцінкою самими громадянами перспектив касаційного оскарження цивільно-правових спорів в умовах війни.

Вивчення наслідків розгляду ВС УРСР цивільних справ у касаційному порядку за перші п'ять місяців 1944 р. [Див.: додаток Ж] засвідчує, що ті нечисленні звернення громадян з касаційними позовами до вищого судового органу республіки були пов'язані з житловими справами (всього надійшло 3), справами про повернення громадянам відчужених у період війни та окупації корів (1 позов), майновими спорами (2 справи), спорами між юридичними особами (2 справи), аліментними зверненнями та позовами щодо підтвердження права власності на будинки (по 1 справі в кожній категорії). Як нас запевняє звіт голови Верховного Суду УРСР про роботу в першій половині 1944 р., усі взяті до провадження цивільні справи вирішувалися за участю прокуратури. Станом на 1 червня поточного року з 10-ти касаційних справ 7 були розглянуті цивільною колегією, а ще 3 провадження знаходилися в Прокуратурі УРСР, де готувалися висновки по суті справ. Характерним є той факт, що з 7-ми розглянутих колегією цивільних позовів рішення народних і обласних судів було скасовано у 5-ти випадках (у т.ч. 2 справи закрито з причини порушення положень ЦПК УРСР про непідсудність окремих категорій справ судам) [Див.: додаток Ж]. Наприклад, ВС УРСР скасував рішення Сумського обласного суду за позовом Білопільської торф'яної артілі до Білопільського млина про стягнення з останнього

37 677 крб. збитків, як непідсудне обласному суду [72, арк. 22 зв.]. Той факт, що по 5 справам із 7 розглянутих ВС УРСР рішення обласних судів були скасовані, на наш погляд, може свідчити як про недооцінку суддями цієї категорії справ, недостатню увагу до процесуального вирішення останніх, так і про відсутність належної професійної кваліфікації багатьох служителів Феміди.

Куди більше матеріалу для аналізу маємо з наглядової цивільної практики ВС УРСР у 1944 р., адже тільки за період з січня по липень профільна колегія вищого судового органу УРСР зареєструвала та розглянула 1568 скарг громадян (із них 385 – червоноармійських) на рішення народних і обласних судів у цивільних справах [Див.: додаток 3, табл. 6]. Із цієї кількості звернень у 321-му випадку цивільна колегія ВС УРСР відмовила у перегляді судових рішень, а 1247 цивільних судових рішень зажадала для розгляду в наглядовому порядку. Щодо термінів розгляду скарг по цій категорії справ, то у 830-ти випадках вони становили 3 дні; у 398-ми – до 5-ти днів; 322 скарги на рішення народних і обласних судів розглядалися колегією у термін до 10 днів, а 18 скарг чекали на свій розгляд до 15 днів. При цьому, 15-денну затримку з розглядом скарг громадян на рішення судів у цивільних справах голова Верховного Суду УРСР пояснював переїздом керованої ним установи з Харкова до Києва у січні 1944 р. [72, арк. 22 зв.].

Що стосується загальних показників роботи Верховного Суду УРСР у царині цивільно-наглядової практики, то в першому півріччі 1944 р. на розгляд цивільної колегії надійшло 1200 подібних рішень народних і обласних судів республіки [Див.: додаток 3, табл. 7]. Із цієї кількості справ 866 було витребувано на підставі скарг сторін процесу; 181 справа опинилася в наглядовому провадженні за поданням начальників обласних УНКЮ УРСР і голів обласних судів; 30 судових рішень надійшли на вимогу голови ВС УРСР, а 123 цивільні справи – з протестами Прокурора

УРСР. Як видно зі статистичного звіту, за період січня-червня 1944 р. Верховний Суд УРСР розглянув матеріали 923-х цивільних справ, вирішених у народних і обласних судах. Наслідком цього стало винесення 563-х протестів на вироки судів першої інстанції та ухвали облсудів, що складає 61 % від загальної чисельності розглянутих. Решта 360 наглядових проваджень (39 %), з причин «відсутності підстав для опротестування», залишилися без наслідків [72, арк. 24]. Така значна частка відмов голови ВС УРСР у винесенні протестів була зумовлена тим, що скаржники надсилали свої звернення без копій судових рішень, що робило неможливим оцінку наявності підстав для опротестування вироку.

Другу частину цивільного наглядового провадження Верховного Суду УРСР у січні-червні 1944 р. становив розгляд профільною колегією винесених головою ВС УРСР і Прокурором УРСР протестів на рішення народних і обласних судів у цивільних справах, а таких у зазначений період набралось 686 [Див.: додаток 3, табл. 8]. З цієї кількості опротестованих судових рішень цивільною колегією було відхилено лише 2 протести. Натомість 544 рішення судів у цивільних справах були скасовані з подальшою передачею справ на новий розгляд; 64 вироки та ухвали колегія скасувала із закриттям справ; по 12-ти цивільним судовим провадженням рішення судів були змінені, а ще 64 вироки народних судів колегія залишила в силі, скасувавши при цьому ухвалені по цим справам рішення обласних судів. Як бачимо, близько 80 % розглянутих цивільною колегією опротестованих судових рішень були скасовані з надсиланням справ на повторне провадження. Сам голова ВС УРСР К. Топчій пояснював цей факт «неповнотою судового розгляду», спричиненого відсутністю в новопризначених народних суддів фахових знань і досвіду «судової роботи». Щодо тривалості цивільного наглядового провадження у Верховному Суді УРСР в першій половині 1944 р., то, із фактично розглянутих цивільною колегією 1096-ти вироків народних і ухвал обласних судів, 890 було розглянуто в 15-денний строк, 191 справа в термін від 15 до 30 днів, і лише розгляд 15-ти судових ухвал затягнувся більше

ніж на місяць. Останній факт керівництво судової колегії вже звично пояснювало переїздом Верховного Суду УРСР з Харкова до Києва у січні 1944 р. [72, арк. 24 зв.].

Аналіз основних категорій цивільних справ, що знаходилися у наглядному провадженні ВС УРСР в першій половині 1944 р. засвідчує, що найбільше проблем громадяни мали саме з майновими позовами. Першість серед таких утримували позови фізичних осіб щодо повернення в приватну власність корів, відчужених у громадян в роки війни та окупації. На розгляд цивільної колегії у січні-червні 1944 р. надійшло 600 таких справ, що склало рівно половину від загальної чисельності зареєстрованих у ВС УРСР цивільних наглядних проваджень. За своїм характером «справи про повернення корів», як їх називали в документах судових органів, поділялися на 5 основних категорій. Серед них: позови про повернення корів громадянам, у яких вони були відчужені окупантами, а згодом опинилися у власності третіх осіб (219 справ); позови про повернення корів, обмінаних громадянами між собою до вилучення худоби окупантами (проводились з метою збереження продуктивних корів у приватних господарствах) – 44 справи; позови про повернення власникам вилучених у них окупантами корів, що пізніше потрапили до військових частин Червоної армії і партизанів, звідки згодом були виміняні відповідачами (26 позовів); позови про повернення корів, вилучених в адміністративному порядку місцевими органами державної влади, а також позови про визнання права загального користування коровами (по 5 позовів кожної категорії) [72, арк. 25]. Як показала проведена у червні 1944 р. перевірка комісії НКЮ СРСР, рішення Верховного Суду УРСР по даній категорії цивільних справ не завжди знаходилися в межах чинного цивільно-правового законодавства. Наприклад, розглядаючи в наглядному порядку рішення народного суду Ніжинського району Чернігівської області ухвалене за позовом громадянки Папенко до громадянина Марковича про розірвання раніше укладеного цивільно-правового договору і повернення корови, судова колегія в цивільних

справах ВС УРСР у своєму рішенні вказала, що: «[...] відповідач скористався вкрай важким, не виправним становищем позивачки, а відтак цей договір необхідно анулювати, повернувши сторони до початкового стану [...]» [72, арк. 1]. При цьому судді послались на статтю 33 чинного ЦК УРСР що зазначала: «[...] Коли особа під впливом крайньої нужди учинила не вигідний для себе правочин, суд, на вимогу потерпілої сторони або на вимогу належних державних органів та громадських організацій, може або визнати правочин недійсним, або припинити чинність його на майбутнє [...]» [1, с. 29]. Таке рішення вищого органу в системі судів загальної юрисдикції республіки не враховувало повною мірою вимог статті 149 чинного Цивільного кодексу УРСР, положення якої передбачали в разі визнання цивільного договору недійсним ще й право потерпілої сторони вимагати від відповідача «повернення всього виконаного за договором»: «[...] У випадку визнання договору недійсним, як укладеного під впливом обману, насильства, погроз або внаслідок зловмисної угоди представника однієї сторони з протилежною стороною (ст. 32), а також як направлено на використання крайньої нужди (ст. 33), потерпіла сторона має право вимагати від контрагента повернення всього виконаного за договором. Друга сторона такого права не має [...]» [1, с. 29].

На думку чиновників союзного наркомату юстиції, незадовільною виглядала якість висновків Верховного Суду УРСР по деяким справам аналізованої нами категорії наглядового провадження. Наприклад, протокол засідання нарсуду Ново-Астраханського району Ворошиловградської області у справі позову громадянина Ф. Кущенко до колгоспу імені В. Леніна про повернення корови виявився оформленим настільки неохайно та юридично безграмотно, що з нього було важко зрозуміти обставини справи. Проте на цей очевидний факт ні судді касаційної інстанції (обласного суду), ні судді Верховного Суду УРСР жодної уваги не звернули. Так само незадовільно оформленим було

визнано рішення ВС УРСР у справі позову С. Бондаренко до громадян А. Тарасенко і М. Євтушенко про повернення корови, що розглядалася народним судом Успенського району Ворошиловградської області [72, арк. 2].

Значну категорію цивільного наглядового провадження ВС УРСР у 1944-1945 рр. становили справи за позовами громадян щодо виключення з опису належного їм майна. Передісторія таких проваджень пов'язана з недалекоглядними і безвідповідальними рішеннями відновлених на щойно визволених від нацистів територіях республіки місцевих органів влади описати в дохід держави залишене громадянами за різних викликаних війною обставин так зване «безгосподарне майно» та реалізувати його через торгівельні організації. Природно, що серед такого майна було описано й реалізовано не лише майно осіб звинувачених у колабораціонізмі, але й власність евакуйованих на схід громадян. Повернувшись додому та виявивши своє майно описаним, або ж таким, що вже знаходилося у власності інших осіб, ці громадяни зверталися з позовами в суди з вимогою повернути свою власність. У 1943-му – на початку 1944 р. народні суди приймали до свого провадження такі справи навіть у тих випадках коли фінансові органи не були проти повернення такого майна власникам, як неправильно описаного. При цьому цивільна колегія ВС УРСР керувалася «Положенням про порядок обліку і використання націоналізованого, конфіскованого, виморочного і безгосподарного майна», затвердженого постановою РНК СРСР від 17 квітня 1943 р. З появою інструкції НКЮ УРСР від 12 квітня 1944 р. така цивільно-правова практика була впорядкована, і суди почали брати до свого провадження виключно позови щодо належності майна власнику. Неправомірні ж дії місцевих фінансових органів мали бути оскаржені громадянами у вищих фінансово-господарських інстанціях обласного чи республіканського рівнів [72, арк. 26 зв.]. Наприклад, у першій половині

1944 р. на розгляд цивільної колегії ВС УРСР у наглядovому порядку надійшла 171 справа цієї категорії [Див.: додаток 3, табл. 7]. 119 рішень народних і обласних судів було опротестовано, зокрема 107 із них скасовано з передачею на новий розгляд, 2 судових вироків змінено, а 6 скасовано із закриттям справи. У 4-х випадках колегія залишала в силі рішення народних судів, скасовуючи ухвали обласних [Див.: додаток 3, табл. 8].

Особливою гостротою у воєнні й перші повоєнні роки вирізнялася житлова проблема, спричинена наслідками бойових дій, повсюдними руйнуваннями житлового фонду і, як наслідок, крайнім дефіцитом придатних для життя помешкань. У 1943-1945 рр. існувала практика, коли місцеві органи влади, не маючи жодних відомостей про власників житла чи окремих квартиронаймачів, за потреби видавали ордери на вільне на той час житло реєвакуйованим особам, посадовцям партійних, державних і господарських установ. Згодом виявлялося, що власниками цього житла були не тільки біженці чи депортовані нацистами на примусові роботи громадяни (за якими законом не передбачалося збереження житла), але й евакуйовані особи, військовослужбовці Червоної армії, партизани і члени їхніх родин. Повернувшись на місця свого довоєнного проживання останні вимагали повернути їм житло, у якому тепер мешкали інші. Розглядаючи такі позови, суди опинялися у складному становищі, оскільки часто доводилося виносити рішення про виселення зі спірного житла членів родин військовослужбовців.

У 1943-му – на початку 1944 р. майже всі справи за позовами про повернення житлової площі військовослужбовцям, інвалідам війни та членам їхніх родин розглядалися в судовому порядку. І це в той час, коли зберігала чинність постанова РНК СРСР від 5 серпня 1941 р., що регулювала питання адміністративного виселення, відносячи його до функцій прокуратури. Наприклад, у першій половині 1944 р. цивільна

колегія ВС УРСР прийняла до розгляду в порядку нагляду 221 судові рішення народних і обласних судів щодо повернення житла [Див.: додаток 3, табл. 7]. Із цієї кількості справ до 1 липня 1944 р. судді встигли розглянути 171. Було принесено 97 протестів на рішення судів, а в 74-х випадках у їх опротестуванні було відмовлено. Наслідки наглядового розгляду цивільною колегією Верховного Суду Української РСР протестів його голови та прокурора УРСР на рішення народних і обласних судів у житлових справах говорили самі за себе: лише одного разу в підтримці протесту було відмовлено, натомість у 70-ти випадках рішення судів скасували з передачею справ на новий розгляд, один вирок було змінено, 18 скасовано із закриттям справ, а ще 7 вироків народних судів судді цивільної колегії ВС УРСР залишили в силі, одночасно скасувавши апеляційні ухвали обласних судів [Див.: додаток 3, табл. 8].

Ось одне з типових проваджень цієї категорії, розглянутих Верховним Судом УРСР у наглядовому порядку в 1944 р. Евакуйована з Харкова в 1944 р. дружина офіцера, громадянка Винниченко-Рожкова, у 1943 р. повернулася до рідного міста й застала свою квартиру зайнятою громадянином Нахабіним. Маючи ордер райжитлоуправління на це житло, новоявлений мешканець квартири звільнити її відмовився. Громадянка Винниченко-Рожкова подала позов про повернення належного їй житла до Кагановицького райсуду Харкова, проте цей суд їй відмовив і зобов'язав райжитлоуправління надати позивачці інше житло. Харківський обласний суд залишив рішення районного суду в силі, а от цивільна колегія ВС УРСР вирок народного та ухвалу обласного суду скасувала. Підставою для такого рішення стало ігнорування судами положень вже згадуваної нами постанови РНК СРСР від 5 серпня 1941 р. і постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 12 листопада 1942 р. [19, с. 147-148], згідно якого позивачка, як дружина військовослужбовця, мала право на повернення їй раніше займаної житлової площі [72, арк. 27 зв.].

Марно сподівався повернути собі власне житло інший киянин – Птушинський. З початком війни він не евакуювався на схід, а весь період окупації пережив у приміському селі. Відтак, його позов про повернення відписаного іншій особі за ордером РЖУ житла й районний, й обласний суди залишили без задоволення. Розглядаючи справу у наглядовому порядку, цивільна колегія відхилила протест голови Верховного Суду з тих підстав, що позивач, котрий не евакуювався, втратив право на збереження за ним житлової площі [72, арк. 28-28 зв.]. Після неодноразових вказівок НКЮ й прокуратури, дубльованих у текстах ухвал Верховного Суду УРСР, народні та обласні суди (з весни 1944 р.) припинили брати до розгляду позови щодо повернення житла. Усі такі суперечки відтепер вирішувалися в адміністративному порядку.

Поодинокими в наглядовій цивільній практиці ВС УРСР у 1944-1945 рр. були справи щодо встановлення судами юридичних фактів. До таких відносились: встановлення фактів отриманої на фронті інвалідності; загибелі чи смерті громадян під час військових дій; встановлення прізвища та імені, імені та по-батькові, національності; встановлення фактів закінчення навчальних закладів; фактів належності дітей тощо. Останні позови, як правило, були наслідком втрати документів, що посвідчували ці юридичні факти. Наприклад, у першій половині 1944 р. на розгляді в цивільній колегії ВС УРСР перебувало 8 таких проваджень, причому 6 із них станом на 1 липня 1944 р. ще залишалися нерозглянутими [Див.: додаток 3, табл. 7].

Порушення встановлених процесуальним законодавством термінів розгляду цивільних справ і недостатня якість судових рішень по ним визнавалися навіть самими суддями ВС УРСР як основні недоліки у роботі цивільної колегії вищого судового органу республіки. Зокрема, на ці «вузькі місця» вказувалося й суддями-комуністами на зборах своєї парторганізації 29 липня 1944 р. Якщо для суддів кримінальної колегії ВС УРСР причини затримки розгляду справ їх колегами-цивілістами були малозрозумілими, то комуністи вбачали їх у недостатньому досвіді, відсутності текстів цивільного

законодавства у Верховному Суді, складності окремих справ, котрі потребували додаткових консультацій та узгодження позиції з керівництвом суду. На якість цивільних ухвал ВС УРСР також впливала й недооцінка прокуратурою проваджень такого характеру. У роки війни склалася практика, коли прокурори не вивчали справи попередньо, а робили висновки по ним безпосередньо на підставі виступу судді-доповідача в процесі касаційного чи наглядового провадження в колегії. У постанові партзборів йшлося про велику (часом до 20 днів) затримку з розглядом касаційних скарг громадян і наглядового провадження суддями й консультантами цивільної колегії. Наголошувалося на тому, що рішення колегії в багатьох випадках не були розгорнутими й склалися без посилання на відповідне законодавство, а голові цивільної колегії М. Розанову було запропоновано організувати роботу колегії таким чином, аби усунути вказані недоліки [77, арк. 25-25 зв.].

Отже, війна, що тривала, накладала свій відбиток як на характер цивільно-правових відносин так і на відповідну судову практику. Яка у 1943-1945 рр. поповнилася новими категоріями справ, викликаних обставинами військового часу та характеризувалася недооцінкою з боку прокуратури, а також вражаючим дисонансом у чисельності цивільних справ касаційного й наглядового провадження.

Висновки до розділу 3

Кримінальне та цивільне провадження у Верховному Суді УРСР на завершальному етапі Другої світової війни чинилося на підставі діючого процесуального закону з урахуванням запроваджених на період воєнного часу обмежень і виключень із юрисдикції загальних судів. Поновивши у невеликих обсягах колегіальне касаційне та наглядове провадження у квітні 1943 р., надалі в процесі визволення території республіки в другій половині 1943-1944 рр. Верховний Суд УРСР помітно наростив свою процесуальну практику.

Аналіз кримінальної касаційної практики Верховного Суду Української РСР у 1943 р. засвідчує, що розглянуті колегією вирoki місцевих й

обласних судів у своїй більшості стосувалися: ухилення громадян від здачі трофейного майна та військового спорядження, ухилення від мобілізації на оборонні роботи, спекуляції, порушень правил торгівлі, розкрадання й порушень трудової дисципліни. У 1943-1944 рр. низька якість суддівських кадрів на місцях, хиби судочинства й відверті судові помилки спричинили до перекваліфікації, корегування чи скасування в касаційному порядку близько половини рішень місцевих й обласних судів.

Касаційна практика 1945 р. демонструє перевагу проваджень у справах про злочини проти порядку управління, зловживання владою, перевищення влади, привласнення чи розтрати, спекуляцію, навмисні вбивства, крадіжки, розбій, виготовлення, зберігання чи збут зброї та вибухівки, розкрадання державної й громадської власності. На відміну від попереднього періоду в 1945 р. не більше ніж третина касаційних скарг засуджених громадян в тому чи іншому обсязі задовольнялися кримінальною колегією ВС УРСР.

На завершальному етапі війни на розгляд кримінальної колегії Верховного Суду УРСР нерідко потрапляли касаційні скарги громадян, засуджених за «контрреволюційні злочини» та розкрадання «соціалістичної власності», кваліфікація яких відносилася до підсудності військових трибуналів. В умовах триваючої війни кримінальна колегія ВС УРСР у касаційному провадженні доволі часто відкладала виконання вироків судів першої інстанції до завершення військових дій і направляла засудженого на фронт. Натомість, після переможного завершення війни у Європі зазвичай застосовувалась оголошена владою амністія або скорочення вдвічі призначеного судом покарання у вигляді позбавлення волі.

Наглядове кримінальне судочинство у Верховному Суді УРСР у 1943-1945 рр. складало найбільшу групу проваджень. Аналіз кримінальної наглядкової практики Верховного Суду Української РСР у 1943 р. засвідчує, що розглянуті колегією вирокі місцевих й обласних судів у своїй більшості стосувалися: спекуляції, ухилення від сплати податків чи виконання повинностей у військовий час, зловживання службовим становищем. У 1944 р. в наглядовій кримінальній практиці переважали справи про крадіжки,

виготовлення і торгівлю самогоном, зловживання службовим становищем, спекуляцію, бездіяльність влади, хуліганство, а також самовільне залишення робітниками й службовцями підприємств і установ. Наглядова практика кримінальної колегії Верховного Суду Української РСР за 1945 р. демонструє перевагу справ щодо звинувачення засуджених по ним громадян у зловживанні владою, спекуляції, крадіжках чужого майна, привласненні чи розтратах.

Недоліками наглядового кримінального провадження ВС УРСР у досліджуваній період були: низька якість багатьох постанов і висновків у справах, відсутність контролю за виконанням рішень кримінальної колегії щодо звільнення засуджених з-під варти в разі припинення провадження у справах, і призначення судом міри покарання, не пов'язаної з позбавленням волі, а також слабкий контроль виконання народними судами вимог голови ВС УРСР щодо надсилання справ для перевірки в порядку нагляду.

Цивільна практика ВС УРСР у 1943-1945 рр. у своїй більшості стосувалася: позовів громадян про повернення відчуженої великої рогатої худоби, житлових спорів, позовів про виключення з опису й повернення майна, справ про стягнення штрафів та аліментів, про розірвання цивільно-правових угод, встановлення юридичних фактів тощо. Водночас, у цивільному судочинстві вищого судового органу республіки спостерігалися суперечливі тенденції, що виявлялися в урізноманітненні категорій справ, зростанні чисельності розглянутих цивільною колегією судових рішень та у відчутному дисонансі в кількості цивільних справ касаційного й наглядового провадження.

Основними недоліками в роботі цивільної колегії в 1943-1945 рр. були порушення встановлених термінів розгляду цивільних справ і недостатня якість судових рішень. На якість цивільних ухвал ВС УРСР також впливала й недооцінка прокуратурою проваджень такого характеру.

ВИСНОВКИ

Проведене автором дослідження питань організаційної діяльності, касаційної та наглядової практики Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. продемонструвало багатогранність і поліаспектність цієї недостатньо вивченої в історично-правовій науці проблеми, а також засвідчило нагальну необхідність її дисертаційного опрацювання. Отримані дисертантом головні наукові результати зводяться до наступного:

1. З'ясовано рівень історично-правового вивчення діяльності Верховного Суду Української РСР напередодні та в роки війни з нацистською Німеччиною. Встановлено, що окреслений тематичний аспект (передусім в частині конституційного статусу й визначених законом повноважень вищих судових органів) виявлявся предметом аналізу в працях юристів-практиків, теоретиків й істориків права переважно в контексті загальних студій з історії держави й права радянського періоду, історії суду, судового управління й судоустрою СРСР і союзних республік.

Радянська історіографія проблематики статусу, повноважень і функцій вищих судових органів СРСР різних рівнів окреслена двома хронологічними періодами. Перший період (кінець 1930-х – середина 1950-х рр.) представлений обмеженою кількістю наукових, науково-популярних і навчальних видань теоретиків-правників і юристів-практиків. Різномірні публікації відзначалися ідеологічно-пропагандистським і юридично-описовим характером. Їхні автори переконували читачів у правильності й прогресивності «найдемократичнішої у світі» сталінської моделі судоустрою, спрямованої на сувору централізацію судової вертикалі. Історичні аспекти цієї проблематики розроблялися недостатньо.

Другий період радянських історично-правових студій нашої проблеми окреслюємо другою половиною 50-х – початком 90-х рр. ХХ ст. Ініційована М. Хрущовим правова реформа активізувала увагу радянських дослідників історії держави і права до проблеми виникнення, становлення й еволюції інститутів вищих судових органів держави. Зосереджуючись здебільшого на

аналізі чинного союзного законодавства про судоустрій, автори – хто більше, хто менше – торкалися історичних аспектів становлення, організації, розбудови та практичної діяльності правових інститутів Верховних судів СРСР і союзних республік. Тоді ж з'являються перші дослідження з історії вищого органу радянського правосуддя періоду Великої Вітчизняної війни. Водночас проблеми статусу, повноважень і діяльності Верховного Суду УРСР у 1941-1945 рр. спеціально не розроблялися. Період Другої світової війни в історії радянського правосуддя загалом і його найвищих союзно-республіканських ланок зокрема, ще й наприкінці 1980-х рр. продовжував залишатися однією з багатьох «білих плям» радянської історико-правової науки.

Незважаючи на загалом вдалі спроби аналізу специфіки радянського правосуддя сталінської епохи юристами-радянологами з країн Заходу, окремого, цілісного й системного погляду на історію становлення, еволюцію структури, особливості організаційної та колегіальної діяльності органів вищої республіканської ланки в системі судів загальної юрисдикції СРСР ці дослідники не запропонували.

Питання законодавчого закріплення та практичної реалізації принципів судової реформи 1936-1938 рр., державної політики в системі органів юстиції, функціонування судів різних рівнів у передвоєнний період і в роки війни з Німеччиною досить активно розробляються сучасними російськими дослідниками. Водночас історичні аспекти організаційної, колегіальної та контрольної діяльності вищих судових органів ще залишаються малодослідженими. У сучасній вітчизняній юридичній науці спеціальні дослідження історико-правової проблематики, пов'язаної з відновленням організаційної діяльності та колегіальної наглядової й касаційної практики Верховного Суду Української РСР на завершальному етапі Другої світової війни також практично відсутні. Останнє робить окреслену проблему актуальною для її комплексного історично-правового вивчення.

Здійснене автором у процесі роботи над темою виявлення й систематизація джерельної бази, проведений аналіз опублікованого та архівного емпіричного матеріалу, дозволяє стверджувати, що питання відновлення та організації

діяльності Верховного Суду Української РСР на визволеній території республіки в 1943-1945 рр. джерела висвітлюють достатньо предметно. Залучений у дослідженні документальний матеріал у цілому є достатньо надійною джерельною основою для вирішення завдань дисертаційного дослідження.

Сучасна методологічна основа дисертаційного дослідження забезпечила застосування автором низки загальнонаукових і спеціальних наукових методів, що дало можливість комплексно, адекватно та різнобічно висвітлити обрану для вивчення історично-правову проблему, розкрити специфіку організаційних і структурних змін, питомі риси, особливості та характер правосудного процесу в Верховному Суді Української РСР в екстремальній ситуації завершального етапу війни.

2. Аналіз еволюції статусу й повноважень Верховного Суду Української РСР в системі судоустрою Радянської держави у досліджуваний період дає підстави стверджувати, що протягом 20-х – першої половини 40-х рр. XX ст. спостерігався поступовий, проте неухильний процес обмеження, скорочення, а в кінці 1930-х рр. і практично повного нівелювання ролі та функцій Верховного Суду Української РСР в судовій системі держави.

Друга половина 30-х рр. XX ст. в історії радянського судочинства стала періодом завершення централізації судової системи й остаточного зосередження функцій судового управління в межах керованої Й. Сталіним і його оточенням вертикалі союзно-республіканського наркомату юстиції. У результаті проведення судової реформи, що завершилася прийняттям у 1938 р. нового Закону «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» статус і повноваження вищих судових органів суб'єктів радянської федерації зазнали значних змін. Із повноважних і суверенних Верховні суди союзних республік перетворилися на цілковито контрольовані з Кремля рядові ланки централізованої судової вертикалі СРСР.

Вважаємо, що сутнісною причиною, яка призвела до поступового нівелювання ролі та функцій Верховного Суду Української РСР в судовій системі Радянської держави кінця 30-х – першої половини 40-х рр. XX ст. була

глибоко тоталітарна, надцентралізована природа більшовицької держави. Означена тенденція лише посилювалася із зміцненням у досліджуваній період режиму особистої влади Й. Сталіна.

3. Розкрито особливості організаційної та контрольної діяльності у Верховному Суді УРСР, показано зміст і динаміку його структурної розбудови в період відновлення роботи судової системи на визволеній території України в 1943-1945 рр. З'ясовано, що в діяльності вищого органу в системі судів загальної юрисдикції республіки цього періоду виокремлюються своєю специфікою та конкретними завданнями два хронологічні етапи.

Перший із них тривав від часу відновлення роботи суду в Старобільську Ворошиловградської області до переїзду його колегій і технічного апарату з Харкова до Києва (січень-грудень 1943 р.). Етап характеризувався активною організаційною відбудовою й поновленням колегіальної, контрольної та консультативної діяльності на визволених від окупантів теренах України. У надзвичайно складних умовах керівництву, працівникам технічного апарату й членам судових колегій довелося поновлювати не лише свою діяльність, але й консультувати, контролювати місцеві та обласні суди в процесі відновлення їх роботи на частині визволеної від ворога території Лівобережної України.

Організаційну специфіку в роботі ВС УРСР у січні-грудні 1943 р. визначали: адміністрування з метою налагодження порядку в роботі канцелярії суду та початок касаційної й наглядової діяльності його кримінальної та цивільної колегій; упорядкування посадових повноважень і службових функцій працівників технічного апарату, заступників голови Верховного Суду УРСР, консультантів; вжиття конкретних кроків для зміцнення кадрового потенціалу судових колегій та переїзду ВС УРСР до Києва.

Другий етап досліджуваного в дисертації відновлювально-організаційного періоду окреслюємо від часу переїзду ВС УРСР на постійне місце дислокації до Києва, до завершення останнього року війни (січень 1944-го – грудень 1945 р.) Протягом цього часу було остаточно відновлено організаційну структуру й штатний склад ВС УРСР, а його діяльність набрала звичних із довоєнного періоду масштабів. Особливостями окресленого хронологічного етапу в

діяльності Верховного Суду УРСР були: посилення адміністрування з метою налагодження стабільної роботи технічного апарату й судових колегій, подальша розбудова структури ВС УРСР, активізація організаційної й кадрової роботи.

4. Встановлено специфіку кадрового забезпечення діяльності судових колегій і апарату вищого органу в системі судів загальної юрисдикції УРСР. У визначений хронологічний період нормативно-правове регулювання цього напрямку роботи суду забезпечувалося відомчими нормативними актами НКЮ та ВС УРСР. Доведено, що у 1943-1945 рр. основними шляхами вирішення проблеми суддівських кадрів у Верховному Суді УРСР були: поновлення на роботі суддів, які працювали ще до війни; підбір кандидатів у члени вищого судового органу республіки із числа практикуючих суддів міських, районних й обласних судів; залучення на суддівську роботу досвідчених державних і партійних чиновників.

Серйозні кадрові проблеми існували в штаті консультантів ВС УРСР. Через брак дипломованих фахівців на ці посади нерідко зараховували людей без юридичної освіти й належного досвіду роботи. Як наслідок, новопризначені консультанти не справлялися з посадовими обов'язками, що безпосередньо впливало на якість судової практики та було однією з причин плинності кадрів.

Ключове значення для покращення якості касаційного та наглядового провадження у Верховному Суді Української РСР мало ініційоване його керівництвом обов'язкове здобуття вищої юридичної освіти членами судових колегій і консультантами, які її не мали. У 1944-1945 рр. більшість штатних працівників так званого «оперативного складу» (судді і консультанти) здобували вищу юридичну освіту заочно.

Характерною рисою кадрової ситуації в апараті Верховного Суду УРСР у 1944-1945 рр. була значна плинність кадрів штатних технічних працівників. Через низьку заробітну плату, відсутність освіти, досвіду, а часто й бажання працювати, особливо часті кадрові перестановки відбувалися на посадах технічних працівників канцелярії Верховного Суду та канцелярій його кримінальної й цивільної колегій. Актуальності проблемі плинності кадрів в

апараті Верховного Суду Української РСР додавали вступ молодих людей на навчання у виші та технікуми, переведення посадовців ВС УРСР на роботу в інші державні чи партійні установи, а також ініційовані радянськими спецслужбами кадрові чистки.

5. Схарактеризовано особливості позаслужбової громадсько-політичної діяльності суддів і працівників апарату Верховного Суду УРСР, їх участі в ініційованих владою на основі рішень партійних і державних органів різних рівнів ідеологічно-пропагандистських і військово-оборонних кампаніях, відбудовних роботах, благодійних і шефських програмах, акціях допомоги фронту в 1943-1945 рр. Такі «громадські й партійні доручення» не підлягали нормативно-правовому регулюванню в межах законодавства СРСР і УРСР, а їх організація та виконання забезпечувалися відомчими актами НКЮ, ВС УРСР та рішеннями радянських і партійних органів. Очевидно, що складна воєнна повсякденність об'єктивно впливала на професійну діяльність колективу Верховного Суду Української РСР. Суворі будні війни не лише визначали доволі скромний життєвий уклад суддів і працівників апарату вищого судового органу республіки, але й демонстрували активне включення цієї номенклатурної категорії радянських апаратників в ініційовані владою ідеологічні, військово-оборонні, відбудовчі, благодійні програми чи акції допомоги фронту. Хоч жоден із цих напрямків діяльності й не був пов'язаний з виконанням суддями, консультантами й працівниками технічного апарату ВС УРСР своїх службових обов'язків, проте об'єктивно впливав на морально-психологічний клімат у колективі, повсякденне життя його працівників і їхніх родин, а відтак – ставав одним із чинників ефективності організаційної, контрольної та колегіальної правосудної роботи у Верховному Суді УРСР.

Складалася ситуація, коли в умовах поступового відновлення повноцінної колегіальної діяльності у Верховному Суді УРСР значного зростання обсягів його роботи й завантаженості суддів, консультантів, секретарів судових колегій виконання нав'язаних колективу владними структурами громадсько-політичних доручень гальмувалося та формалізувалося в дусі радянської партійно-бюрократичної традиції. Цілком об'єктивними чинниками, що мінімізували

громадсько-політичну активність були: складність побутових проблем виживання в умовах війни та приховане небажання більшості співробітників витратити свій вільний час на громадську роботу.

Зазначимо, що така доля чекала не всі оборонно-відновлювальні проекти, участь в яких брали судді й працівники апарату ВС УРСР. Прикладом вдалого поєднання державної програми та народної ініціативи може бути загалом ефективна робота членів колективу на відбудові Хрещатика. Що ж стосується фінансово-оборонних заходів, то абсолютна участь членів колективу в їх проведенні досягалася за рахунок адміністративно-партійного впливу на добровільно-примусовій основі.

Загалом, не пов'язана з виконанням прямих службових обов'язків участь суддів і працівників апарату ВС УРСР в ініційованих владою ідеологічно-пропагандистських заходах, військово-оборонних кампаніях, відбудовних роботах, благодійних і шефських програмах, акціях допомоги фронту була очевидною ознакою часу, об'єктивно впливала на морально-психологічний клімат у колективі й повсякденне життя його працівників і виявилась одним з чинників, що додавали проблем в організаційній і колегіальній діяльності вищого судового органу УРСР у 1943-1945 рр.

6. Досліджено специфіку практики кримінального касаційного судочинства та судово-кримінального нагляду у Верховному Суді УРСР, встановлено їх особливості й характер в умовах триваючої війни. Касаційне кримінальне провадження у Верховному Суді УРСР на завершальному етапі Другої світової війни чинилося на підставі діючого кримінально-процесуального закону з урахуванням запроваджених на період воєнного часу обмежень і виключень із юрисдикції загальних судів. Поновивши у невеликих обсягах колегіальне кримінально-касаційне провадження у квітні 1943 р., надалі в процесі визволення території республіки у другій половині 1943-1944 рр. Верховний Суд УРСР помітно наростив таку практику. Водночас кількість спрямованих на розгляд його кримінальної колегії касаційних скарг і протестів залишалася порівняно незначною – більшість судових справ розглядалася у наглядовому порядку.

Аналіз кримінальної касаційної практики Верховного Суду Української РСР у 1943 р. засвідчує, що розглянуті колегією вироків місцевих й обласних судів у своїй більшості стосувалися: ухилення громадян від здачі трофейного майна та військового спорядження, ухилення від мобілізації на оборонні роботи, спекуляції, порушень правил торгівлі, розкрадання і порушень трудової дисципліни. У 1943-1944 рр. низька якість суддівських кадрів на місцях, хиби судочинства й відверті судові помилки в судах першої інстанції спричинили до перекваліфікації, корегування чи скасування в касаційному порядку близько половини рішень місцевих й обласних судів.

Касаційна практика кримінальної колегії Верховного Суду Української РСР за 1945 р. демонструє перевагу проваджень у справах про злочини проти порядку управління, зловживання владою, перевищення влади, привласнення чи розтрати, спекуляцію, навмисні вбивства, крадіжки, розбій, виготовлення, зберігання чи збут зброї та вибухівки, розкрадання державної й громадської власності. На відміну від попереднього періоду – у 1945 р. не більше, ніж третина касаційних скарг засуджених громадян, в тому чи іншому обсязі задовольнялися кримінальною колегією ВС УРСР.

На завершальному етапі війни на розгляд кримінальної колегії Верховного Суду УРСР нерідко потрапляли касаційні скарги громадян, засуджених за «контрреволюційні злочини» та розкрадання «соціалістичної власності», кваліфікація яких відносилась до підсудності військових трибуналів. В умовах триваючої війни кримінальна колегія ВС УРСР у касаційному провадженні доволі часто відкладала виконання вироків судів першої інстанції до завершення військових дій і направляла засудженого на фронт. Натомість після переможного завершення війни у Європі зазвичай застосовувалась оголошена владою амністія або скорочення вдвічі призначеного судом покарання у вигляді позбавлення волі.

Наглядове кримінальне судочинство у Верховному Суді УРСР в 1943-1945 рр. складало найбільшу групу проваджень, що здійснювалися вищим судовим органом республіки в досліджуваній період. Відновившись з поновленням колегіальної роботи суду на звільненій від окупантів частині

території республіки вже у квітні 1943 р. поступово ця практика стала основною в роботі кримінальної колегії ВС УРСР. Динаміка ж зростання обсягів наглядового кримінального провадження у ВС УРСР знаходилась у прямій залежності від процесу відновлення роботи народних судів на визволених територіях Правобережної України.

Аналіз кримінальної наглядової практики Верховного Суду Української РСР у 1943 р. засвідчує, що розглянуті колегією вироки місцевих й обласних судів у своїй більшості стосувалися: спекуляції, ухилення від сплати податків чи виконання повинностей у військовий час, зловживання службовим становищем. У 1944 р. у наглядовій кримінальній практиці переважали справи про крадіжки, виготовлення й торгівлю самогоном, зловживання службовим становищем, спекуляцію, бездіяльність влади, хуліганство, а також самовільне залишення робітниками й службовцями підприємств і установ. Наглядова практика кримінальної колегії Верховного Суду Української РСР за 1945 р. демонструє перевагу справ щодо звинувачення засуджених по ним громадян у зловживанні владою, спекуляції, крадіжках чужого майна, привласненні чи розтратах. При цьому абсолютна більшість наглядових проваджень за скаргами громадян залишали вироки судів першої й касаційної інстанцій чинними, а ось протести голови ВС УРСР і Прокурора УРСР кримінальна колегія вищого судового органу УРСР, як правило, задовольняла.

Недоліками наглядового кримінального провадження ВС УРСР у досліджуваний період були: низька якість багатьох постанов і висновків у справах, відсутність контролю за виконанням рішень кримінальної колегії щодо звільнення засуджених з-під варті в разі припинення провадження у справах, і призначення судом міри покарання, не пов'язаної з позбавленням волі, а також слабкий контроль виконання народними судами вимог голови ВС УРСР щодо надсилання справ для перевірки в порядку нагляду.

7. Визначено та охарактеризовано особливості цивільно-правового провадження у Верховному Суді УРСР на завершальному етапі війни. Стан війни накладав свій відбиток не лише на характер цивільно-правових

відносин, але й на відповідну судову практику, що у 1943-1945 рр. поповнилася новими категоріями справ, викликаних обставинами військового часу. Поновивши у невеликих обсягах колегіальне цивільне провадження у квітні 1943 р., надалі Верховний Суд УРСР помітно наростив цю практику.

Аналіз цивільної практики Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. засвідчує, що розглянуті колегією вироки місцевих й обласних судів у своїй більшості стосувалися: позовів громадян про повернення відчуженої великої рогатої худоби, житлових спорів, позовів про виключення з опису й повернення майна, справ про стягнення штрафів та аліментів, про розірвання цивільно-правових угод, встановлення юридичних фактів тощо. Тогочасна цивільна практика ВС УРСР характеризувалася суперечливими тенденціями, що виявлялися в урізноманітненні категорій справ, зростанні чисельності розглянутих цивільною колегією судових рішень і просто-таки вражаючому дисонансі у кількості цивільних справ касаційного й наглядового провадження. Низька якість суддівських кадрів на місцях, відсутність у новопризначених народних суддів фахових знань і досвіду судової роботи, хибні судочинства й судові помилки спричинили до того, що понад три чверті розглянутих цивільною колегією опротестованих судових рішень були скасовані з надсиланням справ на повторне провадження.

Основними недоліками в роботі цивільної колегії вищого судового органу республіки у 1943-1945 рр. були порушення встановлених процесуальним законодавством термінів розгляду цивільних справ і недостатня якість судових рішень. На якість цивільних ухвал ВС УРСР також впливала й недооцінка прокуратурою проваджень такого характеру.

8. Виконана дисертація в межах сформульованої мети і завдань є однією з можливих версій вивчення проблеми організаційної діяльності, касаційної та наглядової практики Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. Проведене дослідження дозволило виявити аспекти, що заслуговують на поглиблене спеціальне вивчення в майбутньому. Передусім це стосується

питань роботи апарату ВС УРСР в евакуації в 1942 – на початку 1943 р., організаційних аспектів поновлення роботи народних і обласних судів на визволеній території України у січні-серпні 1943 р., а також кримінальної та цивільної судової практики в УРСР у 1945 р.

Основним уроком, винесеним нами з дослідження правового статусу та специфіки діяльності Верховного Суду УРСР напередодні та в роки Другої світової війни, є переконання в неприпустимості ревізії конституційних положень, що регламентують статус вищого судового органу України сьогодні. Вважаємо, що в умовах сучасного етапу реформування судової системи держави потрібно уникати обмеження юрисдикції Верховного Суду України через неадекватне розширення повноважень вищих спеціалізованих судів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Нормативно-правові акти

1. Гражданский кодекс УССР: практический комментарий: Текст с постатейными разъяснениями из циркуляров, инструкций и постановлений Н.К.Ю. и Верховного Суда и определений Гражданской Кассационной Коллегии Верховсуда УССР (по состоянию на 1 октября 1927 года) / сост. И. И. Курицкий, Л. А. Гиммельфарб; ред. Л. С. Дубинский. – Х.: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1928. – 292 с.

2. Законодательные и административно-правовые акты военного времени. С 22 июня 1941 г. по 22 марта 1942 г. / Сост. В. А. Власов; Ред. А. И. Денисов. – М.: Юриздат, 1942. – 144 с.

3. Законодательные и административно-правовые акты военного времени. С 22 марта 1942 г. по 1 мая 1943 г. / Сост. В. А. Власов; Ред. А. И. Денисов. – М.: Юриздат, 1943. – 295 с.

4. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Відділ I / Народний комісаріат юстиції УСРР. – Харків: Урядова друкарня, 1922. – Ч. 54.

5. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України: 4-е видання (офіційне) Народного Комісаріату Юстиції. – Харків: Друкарня УВО ім. М. Фрунзе, 1924. – 1052 с.

6. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України / Народний комісаріат юстиції УСРР. – Харків: Друкарня ПУ УВО ім. М. Фрунзе, 1925. – Відділ 1. – Ч. 92-93. – С. 1205-1272.

7. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1925 рік / Народний комісаріат юстиції УСРР. – Харків: Друкарня ПУ УВО ім. М. Фрунзе, 1925. – 509 с. – Відділ 2. – Ч. 1-28.

8. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1928 рік. / Народний комісаріат юстиції УСРР. – Харків:

Укрголовліт. Друга друкарня ім. В. Блакитного тресту «Харківдрук», 1928. – Ч. 29.

9. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1929 рік / Народний комісаріат юстиції УСРР. – Харків: Укрголовліт Друга друкарня ім. В. Блакитного Держтресту «Харполіграф», 1929. – 512 с.

10. Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. Відділ I / Народний комісаріат юстиції УСРР. – Харків: Вид-во ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1930. – № 23. – С. 687-725.

11. Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. Відділ I / Народний комісаріат юстиції УСРР. – Харків: Вид-во ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1931. – 771 с.

12. Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Відділ I / Народний комісаріат юстиції УСРР. – Харків: Вид-во ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1934. – № 26. – Ст. 223.

13. Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України Відділ I / Народний комісаріат юстиції УСРР. – К.: Вид-во ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1935. – № 17. – Ст. 84.

14. Закон «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» прийнятий Верховною Радою СРСР 16 серпня 1938 р. // Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. Офіційний текст зі змінами і доповненнями на 1 жовтня 1944 р., з додатками та постатейними матеріалами. – Київ-Харків: Українське державне видавництво, 1944. – С. 207-223.

15. Конституція (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик / Издание ЦИК СССР на языках союзных республик. – М.: ОГИЗ – Государственное изд-во изобразительных искусств, 1937. – 319 с.

16. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Ухвалена постановою Надзвичайного XIV Українського З'їзду Рад // Більшовик. – 1937. – 1 лютого.

17. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР. Офіційний текст зі змінами і доповненнями на 1 жовтня 1944 р., з додатками та постатейними матеріалами. – Київ-Харків: Українське державне видавництво, 1944. – 252 с.

18. Постанова ВУЦВК і Раднаркому УРСР від 25 вересня 1931 р. «Про надання чинності Уставі про судоустрій УСРР в редакції 1931 року» // Збірник законів Української Соціалістичної Радянської Республіки. – 1931. – № 35. – ст. 280.

19. Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР 1924-1944 гг. – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1946. – 228 с.

20. Сборник действующих постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924-1951 гг. / под ред. А. А. Волина. – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1952. – 268 с.

21. Сборник законов, принятых Верховным Советом СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. – апреля 1944 г.). – М.: Управление делами Совнаркома СССР, 1944. – 1059 с.

22. Сборник законов СССР и указов Президиума ВС СССР, 1945-1946 гг. – М.: Изд-во Ведомости ВС СССР, 1947. – 187 с.

23. Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 – июль 1956 гг.) / Под ред. Ю. И. Мандельштам; Сост. М. И. Юмашев, Б. А. Жалейко. – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1956. – 500 с.

24. Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного Суда Союза ССР (1938 г. - первое полугодие 1939 г.) / под ред. И. Т. Голякова. – М.: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1940. – 132 с.

25. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда Союза ССР с 23 июня 1941 г. по 1 марта 1942 г. / под ред. И. Т. Голякова. М.: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1942. – 108 с.

26. Сборник приказов и инструкций Министерства юстиции СССР (1936-1948). – М.: Юридическое изд-во МЮ СССР, 1949. – 435 с.

27. Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республик. – М., 1924. – № 23. – Ст. 203.

28. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства СССР. I отдел. – М., 1932. – № 62. – Ст. 360.

29. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР. I отдел. – М., 1934. – № 2. – Ст. 17.

30. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР. I отдел. – М., 1936. – № 62. – Ст. 455.

31. Уголовный кодекс РСФСР: Официальный текст по состоянию на 1 ноября 1946 г. и с прил. постатейно-систематизир. мат-лов. – М.: Юридическое изд-во МЮ СССР, 1947. – 224 с.

32. Уголовный кодекс УССР: Офиц. текст с изм. на 1-е июня 1942 г. и с прил. постатейно-систематизир. мат-лов. – М.: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1942. – 104 с.

2. Архівні документи

33. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр. 1. Приказы Народного комиссариата юстиции УССР директивные, по оргвопросам и личному составу (2 февраля 1943 г. – 30 декабря 1943 г.). Машинопис, рукопис, 121 арк.

34. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр. 2. Приказы Народного комиссариата юстиции УССР по оргвопросам и личному составу (2 января 1944 г. – 19 декабря 1944 г.). Машинопис, рукопис, 437 арк.

35. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр. 3. Директивные приказы Народного комиссариата юстиции УССР (19 июня 1944 г. – 11 декабря 1944 г.). Машинопис, рукопис, 120 арк.

36. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр. 4. Директивные письма и инструкции Министерства юстиции УССР за 1943-1944 гг. (8 июля 1943 г. – 11 ноября 1944 г.). Машинопис, рукопис, 51 арк.

37. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр. 5. Протоколи засідань коллегії Міністерства юстиції УРСР за 1944 год (5 мая 1944 г. – 19 октября 1944 г.). Машинопис, рукопис, 138 л.

38. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр. 6. Приказы, директивные письма Народного комиссариата юстиции СССР (1942-1944 гг.) и постановления Пленума Верховного Суда СССР (27 декабря 1942 г. – 4 ноября 1944 г.). Машинопис, рукопис, 85 арк.

39. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр. 7. Планы работ Министерства юстиции СССР и Народного комиссариата юстиции УССР на 1943-1944 гг. (26 июня 1943 г. – 30 сентября 1944 г.). Машинопис, рукопис, 85 л.

40. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр. 8. Приказы Народного комиссариата юстиции УССР директивные, по оргвопросам (2 января 1945 г. – декабрь 1945 г.). Машинопис, рукопис, 311 арк.

41. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр. 9. Приказы Народного комиссариата юстиции УССР по оргвопросам (18 июля 1945 г. – 31 декабря 1945 г.). Машинопис, рукопис, 289 арк.

42. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. – 1943-1963 рр., спр. 10. Директивные письма и инструкции Министерства юстиции Украинской ССР (20 марта 1945 г. – 31 декабря 1945 г.). Машинопис, рукопис, 81 л.

43. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр. 11. Приказы, директивные письма, инструкции Министерства юстиции УССР, постановления Пленума Верховного Суда СССР (20 января 1945 г. – 31 декабря 1945 г.). Машинопис, рукопис, 106 арк.

44. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр.12. Протоколи совещаний при Министерстве юстиции УССР и заседаний коллегии (23 января 1945 г. – 3 декабря 1945 г.). Машинопис, рукопис, 38 арк.

45. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, оп. 1л. 1943-1963 рр., спр. 13. Планы работы Министерства юстиции Союза ССР и Министерства юстиции УССР (16 декабря 1944 г. – 26 ноября 1945 г.). Машинопис, рукопис, 45 арк.

46. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, Оп. 3. Управління судових органів (1944-1959 рр.), спр. 1. Материалы по дислокации народных судов (списки судов и участков, схемы размещения судов и изменения по этому вопросу). – Том 1 (1 января 1944 г. – 31 декабря 1944 г.). Машинопис, рукопис, 83 арк.

47. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, Оп. 3. Управління судових органів (1944-1959 рр.), спр. 2. Материалы по дислокации народных судов. Том. 2 (1 января 1944 г. – 31 декабря 1944 г.). Машинопис, рукопис, 143 арк.

48. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, Оп. 3. Управління судових органів (1944-1959 рр.), спр. 3. Материалы по дислокации народных судов (1 января 1945 г. – 31 декабря 1945 г.). Машинопис, рукопис, 90 арк.

49. ЦДАВО України, ф. 8. Народний комісаріат юстиції УРСР. Міністерство юстиції Української РСР, Оп. 3. Управління судових органів (1944-1959 рр.), спр. 4. Материалы по дислокации народных судов (1 января 1946 г. – 31 декабря 1946 г.). Машинопис, рукопис, 87 арк.

50. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 2. Накази №№ 1-97 голови Верховного Суду УРСР з загальних питань і по особовому складу за 1943 р. Машинопис, рукопис, 103 арк.

51. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 3. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного

Суду УРСР (в порядку нагляду) за 1943 р. (25 травня 1943 р. – 27 грудня 1943 р.). Машинопис, рукопис, 41 арк.

52. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 4. – Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду УРСР (в порядку нагляду) за 1943 рік (10 квітня 1943 р. – 9 жовтня 1943 р.). Машинопис, рукопис, 22 арк.

53. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 5. Річний звіт про фінансово-господарську діяльність Верховного Суду за 1943 рік. Машинопис, рукопис, 11 арк.

54. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 6. Накази №№ 1-192 голови Верховного Суду по основній діяльності і по особовому складу за 1944 рік. Оригінали (6 січня 1944 р. – 31 грудня 1944 р.). Машинопис, рукопис, 207 арк.

55. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 7. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в касаційному порядку) по Волинській, Ворошиловградській, Дніпропетровській, Житомирській, Запорізькій і Київській областям за 1944 рік. Машинопис, рукопис, 72 арк.

56. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 8. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в касаційному порядку) по Кіровоградській, Кримській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сталінській та іншим областям за 1944 рік. Машинопис, рукопис, 64 арк.

57. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 9. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в порядку нагляду) по Вінницькій, Волинській і Ворошиловградській областям за 1944 рік. Машинопис, рукопис, 110 арк.

58. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 10. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в порядку нагляду) по Дніпропетровській,

Житомирській, Запорізькій і Київській областям за 1944 рік. Машинопис, рукопис, 109 арк.

59. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 11. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в порядку нагляду) по Кам'янець-Подільській, Кіровоградській, Кримській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській областям за 1944 рік. Машинопис, рукопис, 127 арк.

60. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 12. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в порядку нагляду) по Сумській, Харківській, Херсонській, Чернігівській і Чернівецькій областям за 1944 рік. Машинопис, рукопис, 77 арк.

61. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 13. Річний звіт про фінансово-господарську діяльність Верховного Суду за 1944 рік. Машинопис, рукопис, 13 арк.

62. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 14. Накази №№ 1-174 голови Верховного суду по основній діяльності і особовому складу за 1945 рік (3 січня 1945 р. – 31 грудня 1945 р.). Машинопис, рукопис, 186 арк.

63. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 15. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в касаційному порядку) по Вінницькій, Волинській, Ворошиловградській та іншим областям за 1945 р. Машинопис, рукопис, 112 арк.

64. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 16. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в касаційному порядку) по Кіровоградській, Львівській, Миколаївській та іншим областям за 1945 рік. Машинопис, рукопис, 144 арк.

65. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 17. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах

Верховного суду УРСР (в порядку нагляду) по Вінницькій, Волинській, Ворошиловградській і Дрогобицькій областям за 1945 рік. Машинопис, рукопис, 86 арк.

66. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 18. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в порядку нагляду) по Дніпропетровській, Житомирській, Запорізькій, Ізмаїльській і Київській областям за 1945 рік. Машинопис, рукопис, 107 арк.

67. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 19. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в порядку нагляду) по Кам'янець-Подільській, Кіровоградській, Кримській, Львівській, Миколаївській і Одеській областям за 1945 рік. Машинопис, рукопис, 101 арк.

68. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 20. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в порядку нагляду) по Полтавській, Ровенській, Станіславській, Сталінській, Сумській областях за 1945 рік. Машинопис, рукопис, 117 арк.

69. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 21. Копії ухвал судової колегії в кримінальних справах Верховного суду УРСР (в порядку нагляду) по Тернопільській, Харківській, Херсонській, Черкаській, Чернігівській і Чернівецькій областям за 1945 рік. Машинопис, рукопис, 88 арк.

70. ЦДАВО України, ф. 24. Верховний Суд Української РСР, оп. 16. 1940-1964 рр., спр. 22. Річний звіт про фінансово-господарську діяльність Верховного Суду за 1945 рік. Машинопис, 16 арк.

71. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 23. Загальний відділ (Особливий сектор), спр. 684. Отчет и информация о работе Военного Трибунала Войск НКВД Украинского округа и работе

Верховного Суда УССР (10 июля 1943 г. – 29 октября 1943 г.). Машинопис, 15 арк.

72. ЦДАГО України, ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 23. Загальний відділ (Особливий сектор), спр. 1371. Постановление Наркомюста и отчет о работе Верховного суда УССР (17 июля 1944 г. – 19 июля 1944 г.). Машинопис, 32 арк.

73. ЦДАГО України, ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 23. Загальний відділ (Особливий сектор), спр. 1372. Постановление Наркомюста СССР о ходе организации и состоянии работы органов Наркомюста и судов (19 июля 1944 г. – 6 ноября 1944 г.). Машинопис, 11 арк.

74. ЦДАГО України, ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 23. Загальний відділ (Особливий сектор), спр. 2369. Отчеты, докладные записки, информации, справки управлений и отделов ЦК КП(б) Украины, обкомов КП(б)У, органов суда и прокуратуры республики о фактах нарушений социалистической законности, о работе Верховного суда УССР (30 марта 1945 г. – 20 декабря 1945 г.). Машинопис, 108 арк.

75. ЦДАГО України, ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 23. Загальний відділ (Особливий сектор), спр. 4954. Доклады, докладные записки, обзоры, справки начальника управления по проверке партийных органов ЦК КП(б)У тов. Мельникову Л. Г. и отделов ЦК КП(б)У, секретарей обкомов КП(б)У, органов суда и прокуратуры о фактах нарушения социалистической законности, о результатах проверки работы Верховного суда УССР и о судебной практике военных трибуналов войск МВД Украинского округа (3 ноября 1947 г. – 31 декабря 1947 г.). Машинопис, 393 арк.

76. ЦДАГО України, ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України, оп. 45. Управління кадрів ЦК КП(б)У (1941-1949 рр.), спр. 384. Докладные записки, справки и переписка по вопросу подготовки и укомплектования кадрами органов суда и прокуратуры (7 сентября 1945 г. – 29 октября 1945 г.). Машинопис, 91 л.

77. ЦДАГО України, ф. 241. Особовий фонд С. Ковпака (1887-1967), оп. 1, спр. 1. Автобіографія С. А. Ковпака, надіслана до Київського міського

військового комісаріату згідно вказівок Головного управління кадрів Міністерства збройних сил СРСР (машинописна копія). Копії витягу з орденської книжки, тимчасових посвідчень на урядові нагороди (4 вересня 1942 р. – 28 травня 1965 р.). Машинопис, 20 арк.

78. Державний архів Київської області (даді – ДАКО), ф. П-1483. Архивные материалы первичной организации КП(б)У Украины Верховного Суда Украинской ССР, Молотовского района, г. Киева, оп. 1. 1943-1950 рр., спр. 1. Протоколы партсобраний. Ведомости по сбору членских взносов и документы о сдаче денег. Политинформации (23 октября – 31 декабря 1943 г.). Машинопис, 14 арк.

79. ДАКО, ф. П-1483. Архивные материалы первичной организации КП(б)У Украины Верховного Суда Украинской ССР, Молотовского района, г. Киева, оп. 1. 1943-1950 рр., спр. 2. – Протоколы партсобраний. Протоколы заседаний партбюро. План работы парторганизации. Ведомости по сбору членских взносов и документы о сдаче денег (январь – 18 декабря 1944 г.). Машинопис, 109 арк.

80. ДАКО, ф. П-1483. Архивные материалы первичной организации КП(б)У Украины Верховного Суда Украинской ССР, Молотовского района, г. Киева, оп. 1. 1943-1950 рр., спр. 2а. Протоколы партсобраний (9 февраля – 18 января 1944 г.). Машинопис, 88 арк.

81. ДАКО, ф. П-1483. Архивные материалы первичной организации КП(б)У Украины Верховного Суда Украинской ССР, Молотовского района, г. Киева, оп. 1. 1943-1950 рр., спр. 3. Учет членов ВКП(б) и кандидатов в члены ВКП(б). Отчет о работе парторганизации. Политинформации. Статотчеты. Характеристики коммунистов. Заявления коммунистов. Документы по сбору средств в помощь семьям военнослужащих. Документы о работе по восстановлению Крещатика. Докладные записки. Акт о передаче дел (3 февраля – 27 декабря 1944 г.). Машинопис, 120 арк.

82. ДАКО, ф. П-1483. Архивные материалы первичной организации КП(б)У Украины Верховного Суда Украинской ССР, Молотовского района, г. Киева, оп. 1. 1943-1950 рр., спр. 4. Протоколы партсобраний. Протоколы

заседаний партбюро. Ведомости об уплате членских взносов и документы о сдаче денег. Учет членов ВКП(б) и кандидатов в члены ВКП(б). Планы работы парторганизации (5 января – декабрь 1945 г.). Машинопис, 168 арк.

83. ДАКО, ф. П-1483. Архивные материалы первичной организации КП(б)У Украины Верховного Суда Украинской ССР, Молотовского района, г. Киева, оп. 1. 1943-1950 гг., спр. 5. Переписка с РК КП(б)У по вопросам партпросвещения. Политинформации. Характеристики членов ВКП(б). Докладные записки. Сведения о награжденных. Планы проведения празднования годовщины освобождения Украины от немецких оккупантов (23 февраля – 20 декабря 1945 г.). Машинопис, 68 арк.

3. Огляди судової практики

84. Генкин Д. М. Судебная практика по гражданским делам в период войны / Д. М. Генкин, В. И. Серебровский, Г. К. Москаленко; под ред. И. Т. Голякова; Всесоюзн. ин-т юрид. наук НКЮ СССР. – М.: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1943. – 40 с. – Серия: «Библиотека народного судьи и народного заседателя».

85. Орловский П. Е. Практика Верховного Суда СССР по гражданским делам в условиях Отечественной войны / П. Е. Орловский; под ред. И. Т. Голякова Всесоюзн. ин-т юрид. наук НКЮ СССР. – М.: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1944. – 81 с. – Серия: «Библиотека народного судьи и народного заседателя».

86. Рубичев А. Т. За коренное улучшение кассационной практики областных, краевых и верховных судов / А. Т. Рубичев // Социалистическая законность. – 1946. – № 6. – С. 3-7.

87. Пилипенко-Бипьшай В. Надзорная практика Верховного суда СССР по представлениям органов юстиции / В. Пилипенко-Бипьшай // Социалистическая законность. – 1944. – № 2. – С. 29-31.

88. Смолицкий Г. Из практики Пленума Верховного Суда СССР / Г. Смолицкий // Социалистическая законность. – 1945. – № 3. – С. 21-25.

4. Праці керівників держави, юстиції та юристів-практиків

89. Богуславская С. Некоторые ошибки в судебном надзоре по уголовным делам / С. Богуславская // Социалистическая законность. – 1944. – № 3-4. – С. 34-35.

90. Воцилин С. Высшее юридическое заочное образование / С. Воцилин, Б. Утевский // Социалистическая законность. – 1945. – № 7. – С. 18-21.

91. Вышинский А. Я. Судостроительство в СССР / А. Я. Вышинский. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1936. – 401 с.

92. Вышинский А. Я. Судостроительство СССР / А. Я. Вышинский. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – 88 с.

93. Вышинский А. Я. Судостроительство в СССР: Учеб. пособие для юрид. вузов / А. Я. Вышинский; Институт права Академии наук СССР. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 344 с.

94. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А. Я. Вышинский. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 220 с.

95. Голунский С. А. Учебник по судостроительству / С. А. Голунский. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 348 с.

96. Голунский С. А. Судостроительство СССР / С. А. Голунский, Д. С. Карев. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1946. – 432 с.

97. Голяков И. Т. Советский суд / И. Т. Голяков. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. – 123 с.

98. Голяков И. Т. XVIII съезд ВКП(б) и задачи судебных органов / И. Т. Голяков. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 48 с.

99. Калинин М. И. Каким должен быть судья и как он должен карать / М. И. Калинин // Избранные произведения. Т. 1. – М.: Госполитиздат, 1960. С. 228-341.

100. Карев Д. С. К 25-летию советского законодательства о суде. Перечень и краткая характеристика основных законодательных и ведомственных актов о

суде и уголовном процессе РСФСР и СССР за 1917-1942 гг. Ашхабад: Издание Военно-юридической академии РККА, 1942. – 290 с.

101. Карев Д. С. Судостроительство: Краткое учебное пособие / Д. С. Карев, С. А. Голунский. – Ашхабад: Военно-юридическая академия РККА, 1942. – 331 с.

102. Крыленко Н. В. Советское правосудие. Суд и прокуратура в СССР / Н. В. Крыленко. – М., 1937. – 222 с.

103. Малкин И. Секретари суда / И. Малкин, В. Москалев // Социалистическая законность. – 1946. – № 7-8. – С. 26-27.

104. Основные задачи науки советского социалистического права: материалы 1-го совещ. науч. работников права, 16-19. VII, 1938 г.: докл. А. Я. Вышинского, прения и заключит. слово на 1 Совещ. по вопр. науки сов. государства и права / АН СССР, Ин-т права; ред. Б. А. Галкин. – М.: Юридиздат НКЮ СССР, 1938. – 192 с.

105. Перлов И. Д. Ревизия суда / И. Д. Перлов. – М., 1945. – 145 с.

106. Рычков Н. М. Проект нового Положения о судостроительстве / Н. М. Рычков // Правда. – 1938. – № 211. – 2 августа – С. 2-3.

107. Сусло Д. С. Повысить качество работы судов Украинской ССР / Д. С. Сусло // Социалистическая законность. – 1946. – № 10. – С. 26-29.

108. Швейцер Д. Работа прокуроров по гражданским делам в районах, освобожденных от немецких захватчиков / Д. Швейцер // Социалистическая законность. – 1944. - № 3-4. – С. 32-34.

5. Загальні праці, підручники та посібники

109. Бабенко В. Н. История суда России (IX – начало XXI в.) / В. Н. Бабенко. – М.: Изд-во Росийского государственного торгово-экономического ун-та, 2005. – 223 с.

110. Бабенко В. Н. Судебная власть России: история и современность / В. Н. Бабенко. – М.: ИНИОН РАН, 2007. – 264 с.

111. Гончаренко В. Д. История государства и права Украины : учеб. пособие для студентов юрид. специальностей / В. Д. Гончаренко, А. И. Рогожин, Н. Н. Страхов; М-во образования Украины, Учеб.-метод. каб. высш. образования, Укр. юрид. акад. – Киев : УМК ВО, 1993. – Вып. 1. – 116 с.
112. Государство и право Украинской ССР. Вып. 3 (1941-1958 гг.). – К., 1959. – 229 с.
113. Исаев И. А. История государства и права России: учебник для юрид. вузов / И. А. Исаев. – 3. изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1996. – 544 с.
114. История государства и права Украинской ССР (1917-1958г.г.) / АН УССР. Сектор государства и права – Вып. 2. – [Б. м.]: [б.и.], 1959.
115. Історія держави і права Української РСР (1917-1960) / АН УРСР, Сектор держави і права. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 732 с.
116. Історія держави і права Української РСР : в 2 т. 1917-1967 рр. / Акад. наук УРСР. – К. : Наук. думка, 1967. – Т. 1: 1917–1937 рр. – 674 с.
117. Історія держави і права України: у 2 ч.: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / за ред. А. Й. Рогожина. – К.: Ін Юре, 1996. – Ч. 2. – 448 с.
118. Історія держави і права України. Академічний курс: у 2 т. : підруч. для студ. юрид. спеціальностей вищ. закл. освіти / Акад. прав. наук України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; за ред.: В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин. – К.: Ін Юре, 2000. – Т. 2. – 580 с.
119. Історія держави і права України: у 2 т.: підруч. для студ. юрид. спеціальностей вищ. навч. закл. / Акад. прав. наук України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; за ред.: В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 2. – 580 с.
120. Історія держави і права України: підручник / [В. Д. Гончаренко та ін.]; за ред. проф. В. Д. Гончаренка ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Харків: Право, 2013. – 703 с.
121. История государства и права Украинской ССР / Акад. наук УССР, Ин-т государства и права. – К.: Наук. думка, 1976. – 758 с.
122. История государственных учреждений СССР: [Учеб. для вузов по спец. «История»] / Т. П. Коржихина. – М.: Высшая школа, 1986. – 398,[1] с.

123. История отечественного государства и права: учебник / ред. О. И. Чистяков. – М.: БЕК, 1996. – Ч. 2 / Г. А. Кутьина [и др.]. - [Б. м.]: [б.и.], 1997. – 496 с.
124. История советского государства и права: Советское государство и право накануне и в годы Великой Отечественной войны (1939-1946 гг.). В 3-х книгах. Кн. 3 / Редкол.: Гайдуков Д. А., Косицын А. П. (Отв. ред.), Курицын В. М., Лазарев Б. М., Штамм С. И. – М.: Наука, 1985. – 357 с.
125. Карев Д. С. Организация суда и прокуратуры в СССР: Курс лекций / Д. С. Карев. – Минск, 1960. – 195 с.
126. Кокорев Л. Д. Суд и правосудие в СССР: Учеб. пособие / Л. Д. Кокорев, В. А. Панюшкин. Воронеж: изд-во Воронеж, ун-та, 1987. – 183 с.
127. Кутафин О. Е. Судебная власть в России: История. Документы. В 6 т. Т. 5 / О. Е. Кутафин, В. М. Лебедев, Г. Ю. Семигин. М.: Мысль, 2004. – 829 с.
128. Лебедев В. М. Становление и развитие судебной власти в Российской Федерации / В. М. Лебедев. – М.: Рос. академия правосудия, 2000 – 368 с.
129. Музыченко П. П. История государства и права Украины: учеб. пособие / П. П. Музыченко. – Одесса: Одесская гос. юридическая академия. – Ч. 2. – [Б. м.]: [б.и.], 1998. – 289 с.
130. Организация суда и прокуратуры в СССР. Учебник для юридических ин-тов и фак. / отв ред. проф. Д. С. Карев. М.: Госюриздат, 1961. – 308 с.
131. Организация судебной деятельности. / под ред. Г. П. Батунова. – М., 1977. – 158 с.
132. Орленко В. І. Історія держави і права України: посіб. для підгот. до іспитів / В. І. Орленко, В. В. Орленко. – Вид. 3-є, допов. та перероб. – К.: Видавець Паливода А. В., 2008. – 164 с.
133. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 728 с.
134. Семенов В. М. Суд и правосудие в СССР: Учебник / В. М. Семенов. – М.: Юридическая литература, 1976. – 135 с.

135. Советское право в период Великой Отечественной войны. Часть 1. Гражданское право. – Трудовое право / под ред. И. Т. Голякова. – М.: Юридическое изд-во МЮ СССР, 1948. – 431 с.

136. Советское право в период Великой Отечественной войны. Часть 2. Уголовное право – Уголовный процесс / под ред. И. Т. Голякова. – М.: Юридическое изд-во МЮ СССР, 1948. – 378 с.

137. Советское судоустройство. Учебник / под ред. Д. С. Карева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Госюриздат, 1951. – 312 с.

138. Стумбина Э. Я. Судебное управление: Учеб. пособие по курсу «Организация суда и прокуратуры в СССР» / Э. Я. Стумбина. – Рига, 1973. – 159 с.

139. Суд и правосудие в СССР: Учебник для ВУЗов по спец. «Правоведение» / под ред. Б. А. Галкина. – М.: Юридическая литература, 1981. – 320 с.

140. Суд и правосудие в СССР. Учебник для юридических ин-тов и фак. / отв. ред. заслуж. юрист РСФСР, проф. М. П. Шаламов. М.: Юридическая литература, 1974. – 358 с.

6. Монографії, наукові статті

141. Абдулин Р. С. Судебная система России: традиции и современность (историко-правовой аспект) / Р. С. Абдулин. – Курган, 2005. – 123 с.

142. Агеева Г. Н. Организационное руководство судами / Г. Н. Агеева. – М.: ВЮЗИ, 1978. – 51 с.

143. Агеева Г. Н. Законодательство о судоустройстве в СССР / Г. Н. Агеева. – М.: ВЮЗИ, 1982.

144. Алексеев В. Б. Судоустройство СССР и организация работы судов, органов юстиции и прокуратуры / В. Б. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1983. – 224 с.

145. Баженов Н. А. Организация суда и прокуратуры в СССР / Н. А. Баженов. – М.: Изд-во юридическая литература, 1981. – 281 с.

146. Блинова Н. В. Судебное управление в СССР / Н. В. Блинова. – М.: Юриздат, 1962. – 201 с.
147. Божьев В. П. Организационное руководство судами в СССР (судебное управление) / В. П. Божьев, Т. Н. Добровольская, И. Д. Перлов. / под общ. ред. И. Д. Перлова. – М., 1966. – 254 с.
148. Божьев В. П. Развитие законодательства о судебном управлении в СССР / В. П. Божьев, И. Д. Перлов // Советская юстиция. – 1967. – № 11. – С. 14-16.
149. Бордонов С. А. Народный суд на страже социалистической собственности / С. А. Бордонов. – М.: Госюриздат, 1954. – 32 с.
150. Борин А. Б. Закон и совесть: За кулисами известных событий: о судебной практике во времена культа личности / А. Б. Борин. – М.: Политиздат, 1991. – 285,[2] с.
151. Бородин С. В. Верховный суд союзной республики / С. В. Бородин, Т. Н. Добровольская. – М.: Юриздат, 1960. – 128 с.
152. Будецкий Р. Историко-правовой анализ развития органов управления юстицией в Украине (XIX – конец XX в.) / Р. Будецкий // *Legea și viața*. – 2013. – № 11/3 (263). – S. 29-32.
153. Буков В. А. Суд и общество в Советской России: у истоков тоталитаризма / В. А. Буков. – М.: Российская правовая академия Минюста России, 1992. – 263 с.
154. Буков В. А. От российского суда присяжных к пролетарскому правосудию: у истоков тоталитаризма / В. А. Буков. – М.: Археографический центр, 1997. – 452 с.
155. Важный этап в развитии советского права (Новое общесоюзное законодательство в области уголовного права, судостройства и судопроизводства): труды научной сессии ВИЮН. – М., 1960. – 212 с.
156. Василенков П. Г. Суд и прокуратура в СССР: Лекция по советскому государственному праву для студентов юридических вузов / П. Г. Василенков. – М.: Изд-во Московского гос. ун-та, 1963. – 44 с.

157. Верховный Суд СССР / под ред. Л. Н. Смирнова, В. В. Куликова, Б. С. Никифорова. – М.: Юридическая литература, 1974. – 248 с.
158. Верховный Суд України: історія і сьогодення, портрети й події / Ред. В. Ф. Бойко. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2001. – 320 с.
159. Верховний Суд України – 90 років / упоряд. А. Б. Бень; ред. кол.: П. П. Пилипчук та ін. – К.: Істина, 2012. – Кн. 1. – 2012. – 231 с.
160. Верховний Суд України – 90 років / упоряд. А. Б. Бень; редкол.: П. П. Пилипчук та ін. – К.: Істина, 2012. – Кн. 2: Повоєнна історія в особах і подіях. – 2012. – 201 с.: іл.
161. Власов В. И. История судебной власти в России. – Кн. 2 (1917-2003 гг.) / В. И. Власов. – М.: Спутник-Плюс, 2004. – 332 с.
162. Волин А. А. Воспитательная роль советского суда / А. А. Волин. – М.: Юриздат, 1951. – 89 с.
163. Вопросы судопроизводства и судоустройства в новом законодательстве Союза ССР: сборник статей / под ред. чл.-корр. Акад. Наук СССР С.А. Голунского. – М.: Госюриздат, 1959. – 475 с.
164. Вопросы уголовного процесса в практике Верховного Суда СССР. – М.: Госюриздат, 1955. – 234 с.
165. Вопросы уголовного права и процесса в судебной практике Верховных судов СССР и РСФСР (1938-1967 гг.). – М.: Юридическая литература, 1968. – 456 с.
166. Вопросы уголовного права и процесса в практике Верховных Судов СССР и РСФСР, 1938-1978 гг. / сост. Бородин С. В. – М.: Юридическая литература, 1971. – 470 с.
167. Высший судебный орган СССР / под ред. Л. Смирнова. – М., 1984. – 321 с.
168. Галкин Б. А. Организация суда и прокуратуры в СССР / Б. А. Галкин. М.: Издательство юридическая литература, 1967. – 302 с.
169. Галкин Б. А. Суд и правосудие в СССР / Б. А. Галкин. – М.: Юридическая литература, 1981. – 345 с.

170. Гладков Т. К. Ковпак / Т. К. Гладков, Л. Е. Кизя; изд. 2-е испр. – М.: Молодая гвардия, 1973. – 288 с. – («Жизнь замечательных людей». Серия биографий. – Вып. 12(524))
171. Гордон Л. А. Что это было? Размышления о предпосылках и итогах того, что случилось с нами в 30-40-е годы / Л. А. Гордон, Э. В. Клопов. – М.: Политиздат, 1989. – 319 с.
172. Горшенин К. П. Советский суд / К. П. Горшенин. – М.: Юриздат, 1951. – 122 с.
173. Горшенин К. П. Советский суд / К. П. Горшенин. – М.: Госюриздат, 1957. – 123 с.
174. Диденко М. П. Створення радянського суду в УРСР / М. П. Диденко // Харьковський юридический інститут. Ученые записки. Т. 11. Вып. 2. – Харків: Харьк. юрид. ин-т, 1975. – С. 34-65.
175. Добровольская Т. Н. Верховный Суд СССР / Т. Н. Добровольская. – М.: Изд-во «Юридическая литература», 1964. – 227 с.
176. Добровольская Т. Н. Областной (краевой) суд / Т. Н. Добровольская. – М., 1956. – 238 с.
177. Добровольская Т. Н. Как устроен суд и прокуратура в СССР / Т. Н. Добровольская. М.: Знамя, 1978. – 96 с.
178. Ежов В. А. Государственное управление СССР после окончания Великой Отечественной войны (1945-1950 гг.): Учеб. пособие / В. А. Ежов. – СПб.: Нестор, 1999. – 22 с.
179. Иванов Г. Записки народного судьи / Г. Иванов. М.: Изд-во «Правда», 1949. – 159 с.
180. Иванова Г. М. Лагерная юстиция в СССР. 1944-1954 гг. / Г. М. Иванова // Труды института российской истории. – М., 2004. – С. 287-308.
181. Казаков А. И. К вопросу об истории развития органов судебного управления РСФСР / А. И. Казаков // Правовые проблемы истории государственных учреждений: Межвуз. сб-к научн. трудов. – Свердловск, 1983. – С. 55.

182. Казаков А. И. Из истории деятельности Верховного Суда РСФСР по осуществлению судебного управления / А. И. Казаков // Историко-юридические исследования правовых институтов и государственных учреждений СССР: Сб. научн. трудов. – Свердловск, 1986. – С. 34-45.

183. Каминская В. И. Рецензия на книгу: Добровольская Т. Н. Верховный Суд СССР. – М., 1964 // Вопросы предупреждения преступности. – М.: Юридическая литература, 1965. – № 2. – С. 177-182.

184. Карев Д. С. Советское судостроительство / Д. С. Карев. – М.: Юриздат, 1948. – 228 с.

185. Карев Д. С. Советская юстиция / Д. С. Карев. – М.: Юриздат, 1950. – 341 с.

186. Карев Д. С. Организация суда и прокуратуры в СССР / Д.С. Карев. – М.: Юриздат, 1954. – 451 с.

187. Ключенко Д. М. В боях за визволення України / Д. М. Ключенко – К.: Політвидав України, 1984. – 176 с.

188. Кобликов А. Советское правосудие в годы Великой Отечественной войны / А. Кобликов // Советская юстиция. – 1975. – № 9. – С. 2-4.

189. Кодинцев А. Я. Государственная политика в СССР в 30-50-е гг. XX века в сфере юстиции: монография / А. Я. Кодинцев. – Куртамыш: ГУЛ «Куртамышская типография», 2008. – 600 с.

190. Кодинцев А. Я. Суды в СССР как органы судебного управления в конце 30-х годов XX века / А. Я. Кодинцев // Сборник научных трудов: Гуманитарные науки. – Сургут: Изд-во СурГУ, 2007. – Вып. 26. – С.160-166.

191. Кодинцев А. Я. Реорганизация советской судебной системы по закону о судостроительстве 1938 года / А. Я. Кодинцев // Наука и инновации XXI века: мат-лы VIII окр. конф. молодых ученых, Сургут, 22-23 ноября 2007 г.: в 2 т. / Сургут гос. ун-т. – Сургут: Изд-во СурГУ, 2008. – Т.1. – С.183-184.

192. Кодинцев А. Я. Суды в СССР как органы судебного управления в 1941-1945 гг. / А. Я. Кодинцев // Сборник научных трудов: Гуманитарные науки. – Сургут: Изд-во СурГУ, 2008. – Вып. 30. – С.120-124.

193. Кодинцев А. Я. Наркомат Юстиции СССР как орган судебного управления накануне и в годы Великой Отечественной войны / А.Я. Кодинцев // Юриспруденция. – 2008. – № 12. – С. 77-87.

194. Кодинцев А. Я. Наркоматы юстиции союзных республик как органы судебного управления накануне и в годы Великой Отечественной войны / А.Я. Кодинцев // Военно-юридический журнал. – 2008. – № 12. – С. 38-42.

195. Кодинцев А. Я. Компетенция и деятельность органов военной юстиции СССР в годы Великой Отечественной войны / А. Я. Кодинцев // Российский военно-правовой сборник № 12: Проблемы юридической ответственности военнослужащих и военных организаций. – мат-лы всеросс. конф., Москва, 26-27 ноября 2008 г. – Москва: Изд-во «За права военнослужащих», 2009. – С. 369-374.

196. Кодинцев А. Я. Восстановление органов юстиции в западных районах СССР в 1942-1945 гг. / А. Я. Кодинцев // История государства и права. 2010. – № 1. – С. 28-30.

197. Кодинцев А. Я. Эволюция судебной системы в СССР накануне и во время войны / А. Я. Кодинцев // Администратор суда. – М.: Юрист. – 2010. – № 1. – С. 25-29.

198. Кодинцев А. Я. Кадровый состав советских судов в 1941-1945 гг. / А. Я. Кодинцев // Администратор суда. – М.: Юрист, 2011. – № 1. – С. 37-40.

199. Кодинцев А. Я. Материальное обеспечение судебной деятельности в СССР в послевоенный период (1946-1956 гг.) / А. Я. Кодинцев // Администратор суда. – 2011. – № 2. – С. 25-27.

200. Кожевников М. В. История советского суда. (1917-1947) / М. В. Кожевников. – М.: Юриздат, 1948. – 349 с.

201. Кожевников М. В. История советского суда (1917-1956) / М. В. Кожевников. – М.: Юриздат, 1957. – 421 с.

202. Козлов А. Ф. Организация народных судов в истории советского государства / А. Ф. Козлов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. 1967. – № 3. – С. 18-26.

203. Комиссаров К. И. Основы организации и деятельности советского суда / К. И. Комиссаров. – М., 1963. – 159 с.
204. Конституционные основы правосудия в СССР / под ред. В. М. Савицкого. М.: Наука, 1981. – 360 с.
205. Копиленко О. Л. Становлення і розвиток Верховного Суду України / О. Л. Копиленко, В. Д. Гончаренко, О. В. Зайчук // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 1. – С. 2-11.
206. Кравцов Б. П. Советское право в условиях Великой Отечественной войны / Б. П. Кравцов // Советское государство и право. – 1965. – № 5. – С. 22-28.
207. Кудрявцев В. Н. Политическая юстиция в СССР / В. Н. Кудрявцев, А. И. Трусов; РАН. МГУ им. М. В. Ломоносова, Ассоц. «Юрид. центр»: 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002 – 383 с.
208. Куликов В. В. Высшему органу советского правосудия – сорок лет / В. В. Куликов // Советское государство и право. – 1964. – № 4. – С. 16-26.
209. Куликов В. В. Взаимоотношения Верховного Суда СССР с Верховными судами союзных республик // Верховный Суд СССР / Под ред. Л. Н. Смирнова, В. В. Куликова, Б. С. Никифорова. – М., 1974. – С. 29-46.
210. Куликов В. В. Правосудие в СССР в военные годы / В. В. Куликов // Советское государство и право. – 1975. – № 5. – С. 31-37.
211. Ледях И. А., Савицкий В. М. Шредер Ф. Х. Верховный Суд СССР. – Тюбинген: И. Моор (И. Зибек), 1983. – 67 с. [Рецензия на книгу] // Советское государство и право. – М.: Наука, 1984. – № 12. – С. 145-148
212. Максимов С. С. О судебном надзоре во время войны / С.С. Максимов // Военные трибуналы – органы социалистического правосудия. – М., Воениздат, 1958. – 321 с.
213. Мартинович И. И. История суда в БССР / И. И. Мартынович. – Минск: Издательство БГУ, 1961. – 432 с.
214. Мартинович И. И. Развитие судебного управления в БССР / И. И. Мартынович // Вопросы советского государства и права. – Минск, 1968. – С. 128-131.

215. Маслов В. П. Чистяков Н. Ф. Верховный Суд СССР. – М.: Наука, 1984. – 184 с. [Рецензия на книгу] // Советская юстиция. – М.: Юридическая литература. – 1985. – № 17. – С. 31.

216. Маслов В. П. Вопреки закону и справедливости / В. П. Маслов, Н. Ф. Чистяков. – М.: Знание, 1990. – 64 с.

217. Мигашко М. Д. До 78-ї річниці Верховного Суду України / М. Д. Мигашко // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 2. – С. 56.

218. Настюк М. И. Создание и деятельность советских органов юстиции в западных областях УССР (1939-1941 гг.) / М. И. Настюк. – Львов, 1977. – 390 с.

219. Обуховський В. А. Судуострій УСРР і РРФСР / В. А. Обуховський [Перекл. з рос. М. Михальчука]. – Харків, 1928. – 109 с.

220. Овчинникова Г. Ф. Судебная система Молдавской ССР (июнь 1940 г. – июнь 1941 г.). / Г. Ф. Овчинникова // Проблемы правоведения. – 1982. – № 43. – К.: Изд-во «Вища школа». – С. 53-58.

221. Павленко В. Л. Діяльність КП(б)У по відновленню та удосконаленню роботи органів суду в районах, звільнених від гітлерівських окупантів (1943-1945 рр.) // Вісник Київського університету. Актуальні питання історії КПРС. – 1986. – Вип. 19. – С.81-84.

222. Перлов И. Д. Организация работы народного суда / И. Д. Перлов. – М., 1950. – 130 с.

223. Перлов И. Д. Организация работы советского суда / И. Д. Перлов. – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1953. – 138 с.

224. Потильчак Б. О. Правові засади організації та діяльності Верховного Суду Української РСР у другій половині 30-х рр. ХХ ст. / Б. О. Потильчак // Друга світова війна (1939-1945): сучасні погляди та інтерпретації: зб. наук. статей учасників Четвертих всеукр. драгоманівських чит. молодих істориків, Київ, 28 квітня 2011 р. / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак, І. Г. Ветров, О. О. Сушко. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 32-37.

225. Потильчак Б. О. Верховний Суд Української РСР у 1943 році: поновлення діяльності та організаційна практика / Б. О. Потильчак // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: науково-

практичний збірник [Серія: Право та державне управління]. – 2012. – № 3 (7). – С. 39-43.

226. Потильчак Б. О. Практика Верховного суду УРСР у справах про контрреволюційні злочини на початку визволення України від нацистських окупантів / Б. О. Потильчак // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб. матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (19-20 травня 2012 р., м. Суми) I частина / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. – Суми: ТОВ Друкарський дім «ПАПРУС», 2012. – С. 67-71.

227. Потильчак Б. О. До питання про особливості цивільного провадження у Верховному Суді Української РСР в 1943-1944 рр. / Б. О. Потильчак // Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак, І. Г. Ветров, О. О. Сушко. – К.: Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 1(5). – С. 360-367.

228. Потильчак Б. О. Позаслужбова діяльність апарату Верховного Суду Української РСР у 1943-1944 рр. / Б. О. Потильчак // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: зб. матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2013 р., м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. – Суми: Друкарський дім «ПАПРУС», 2013. – С. 38-41.

229. Потильчак Б. О. Керівники Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. // Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 25-26 жовтня 2013 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 21-24.

230. Потыльчак Б. А. Верховный суд в системе судостроительства Советской Украины в начале 30-х – середине 40-х годов XX века / Б. А. Потыльчак // *Leges și viața*. – 2013. – Nr. 11/3 (263). – S. 158-161.

231. Потильчак Б. О. Суддівський корпус Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. / Б. О. Потильчак // Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 15-16 листопада 2013 р.: у 2 частинах. – Частина I. –

Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. – С. 14-16.

232. Потильчак Б. О. Статус і повноваження Верховного Суду Української РСР за законом «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» 1938 року / Б. О. Потильчак // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 22-23 листопада 2013 року. – У 2-х частинах. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. – Ч. I. – С. 9-12.

233. Потильчак Б. О. Статус і повноваження Верховного Суду Української РСР у 1923-1925 рр. / Б. О. Потильчак // Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 22-23 листопада 2013 р. – У 2-х частинах;. – Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2013. – Ч. I. – С. 19-22.

234. Потильчак Б. О. Кадрове забезпечення діяльності Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. / Б. О. Потильчак // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского, Научный журнал. Серия «Юридические науки». – Симферополь: ТНУ им. В. И. Вернадського, 2013. – Т. 26 (65) – № 2-1 (Ч. 1). – С. 106-115.

235. Потильчак Б. О. Діяльність Верховного Суду Української РСР в роки Другої світової війни у дослідженнях українських радянських юристів / Б. О. Потильчак // Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 22-23 серпня 2014 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. – С. 8-11.

236. Потильчак Б. О. Висвітлення питань статусу, повноважень і діяльності Верховних судів СРСР і союзних республік напередодні та в роки Другої світової війни у працях радянських теоретиків і істориків права (кінець 30-х – перша половина 50-х рр. XX ст.); історіографічний аспект [Електронний ресурс] / Б. О. Потильчак // Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове видання юридичного факультету ДВНЗ «Запорізький

національний університет». – 2014. – № 4. – С. 42-45. – Режим доступу до журн.: http://www.lsej.org.ua/4_2014/10.pdf

237. Потильчак Б. О. Радянський суд і правосуддя другої половини 1930-х – середини 1940-х рр. XX ст.: рецепція в сучасній російській історично-правовій науці / Б. О. Потильчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Вип. 28. – Т. 1. – С. 34-38.

238. Потильчак Б. О. Верховний Суд УРСР у 1944-1945 рр.: організаційна діяльність і структурна розбудова / Б. О. Потильчак // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – Випуск 25. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 126-136.

239. Потильчак Б. О. Позаслужбова громадсько-політична та оборона діяльність членів і працівників апарату Верховного Суду Української РСР у 1943-1945 рр. / Б. О. Потильчак // Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак, І. Г. Ветров, О. О. Сушко. – К.: Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Випуск 2(6). – С. 200-212.

240. Потильчак Б. О. Верховний суд УРСР в 1943-1945 рр.: організаційна діяльність і структурна розбудова / Б. О. Потильчак // Вісник Верховного суду України. – 2015. – № 2. – С. 39-48.

241. Потильчак Б. О. Кримінальна касаційна практика Верховного Суду УРСР у 1943-1945 рр. [Електронний ресурс] / Б. О. Потильчак // Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове видання юридичного факультету ДВНЗ «Запорізький національний університет». – 2015. – № 2. – С. 22-26. – Режим доступу до журн.: http://www.lsej.org.ua/2_2015/6.pdf

242. Ривлин А. Л. Организация суда и прокуратуры СССР / А. Л. Ривлин. – Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1968. – 230 с.

243. Селіванов В. М. Принцип історизму у правових дослідженнях. Роль принципу історизму в наукових дослідженнях / В. М. Селіванов // Методологічні проблеми історико-правових досліджень: матеріали XXIII Міжнародної історико-правової конференції 24-26 вересня 2010 р., м. Алушта /

[ред. колегія І. Б. Усенко та ін.]. – К.; Сімферополь: «ДОЛЯ», 2011. – С. 579-591.

244. Семенов В. М. Организация суда и прокуратуры в СССР / В. М. Семенов. – Свердловск, 1973. – 320 с.

245. Сердюк В. В. Завдання Верховного суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції / В. В. Сердюк // Вісник Академії адвокатури України. – К.: Видавничий центр Академії адвокатури України, 2006. – Вип. 6. – С. 75-81.

246. Сердюк В. В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади: монографія / В. В. Сердюк. — К.: Істина, 2007. – 232 с.

247. Сердюк В. В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи: монографія / В. В. Сердюк. – К.: Істина, 2008. – 304 с.

248. Селіванов А. О. Організація судової влади в Україні. – К.: Юрінком Інтер, 2003.

249. Скоморохов П. Верховный суд СССР в годы социалистического переустройства страны / П. Скоморохов // Верховному Суду СССР – 40 лет. Сб. статей. – М.: Изд-во «Известия», 1965. – С.123-145.

250. Скоморохов П. Из истории Верховного суда СССР / П. Скоморохов // Бюллетень Верховного Суда СССР. – 1964. – № 2. – С. 67-89.

251. Смирнов Н. Г. Репрессированное правосудие / Н. Г. Смирнов. – М.: Гелиос АРВ, 2001. – 428 с.

252. Смыкалин А. С. Понятие судебного управления (теоретические и историко-правовые аспекты) / А. С. Смыкалин // Правовые идеи и государственные учреждения (историко-юридические исследования): Межвуз. сб. научн. трудов. – Свердловск, 1980. – С. 143-148.

253. Смыкалин А. С. Советское судоустройство: источники, систематизация, литература / А. С. Смыкалин // Историко-юридические исследования правовых институтов и государственных учреждений СССР: Сб. статей. – Свердловск, 1986. – С.87-101.

254. Смыкалин А. С. Советский суд в довоенное время / А. С. Смыкалин // Российская юстиция. – 2002. – № 2 – С. 76-88.

255. Смыкалин А. С. Советская судебная система в годы Великой Отечественной войны / А. С. Смыкалин // Российская юстиция. – 2002. – № 8. – С. 78-90.

256. Смыкалин А. С. Советская судебная система в послевоенные годы / А.С. Смыкалин // Российская юстиция. – 2002. – № 12. – С. 77-89.

257. Соломон П. Советская юстиция при Сталине / Питер Соломон; [пер. с англ. Л. Максименкова] – 2-е изд. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОСПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. – 464 с., илл. – (История сталинизма).

258. Соминский А. С. Методика обобщения судебной практики по уголовным и гражданским делам / А. С. Соминский. – М.: Госюриздат, 1949. – 222 с.

259. Стецовский Ю. И. Судебная власть / Ю. И. Стецовский. – М., 2000. – 228 с.

260. Суд и правосудие в СССР / под общ. ред. проф. А. Т. Бажанова и проф. В. П. Малкова. Казань: Изд-во Казанского университета, 1980. – 254 с.

261. Суд в СССР / Редкол.: С. Г. Банников, В. В. Куликов, В. М. Савицкий, Л. Н. Смирнов, А. Я. Сухарев, Х. Б. Шейнин – М.: Юридическая литература, 1977. – 383 с.

262. Судостроительство СССР и организация работы судов, органов юстиции и прокуратуры. – М., 1983. – 299 с.

263. Суровая драма народа: Ученые и публицисты о природе сталинизма / сост. Ю. П. Сенокосов. – М.: Политиздат, 1989. – 512 с.

264. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917-1967 рр.): монографія / Д. С. Сусло. – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – 236 с.

265. Сухарев А. Я. Советский суд / А. Я. Сухарев. – М.: Юридическая литература, 1976. – 96 с.

266. Тарасенко Ф. Г. Вопросы организации и деятельности советских судов / Ф. Г. Тарасенко. – М.: Госюриздат, 1958. – 135 с.

267. Усеїнова Г. С. Судова реформа УСРР 1922-1929 рр.: етапи, принципи, цінність досвіду / Г. С. Усеїнова // Право і безпека: Науковий журнал. – 2010. – № 2(34). – С. 47-51.

268. Усеїнова Г. С. Судова реформа України 1922-1929 рр. / Г. С. Усеїнова // Юридична осінь 2010 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (23-24 листоп. 2010 р.) / Нац. юрид. акад. України. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. – С. 57-59.

269. Усеїнова Г. С. Становлення та розвиток судової системи України 1921-1929 років. Історико-правовий аналіз / Г. С. Усеїнова. – Харків: НТМТ, 2012. – 275 с.

270. Усенко. І. Положення про судоустрій Української РСР 1925 р. / І. Усенко, В. Чехович // Радянське право. – 1985. – № 12. – С. 58-60.

271. Филиппов П. М. Судебная защита и правосудие в СССР / П. М. Филиппов. – Саратов: Юридический ин-т., 1987. – 309 с.

272. Хаски Ю. Российские адвокаты и советское государство: Происхождение и развитие советской адвокатуры, 1917-1939 / Ю. Хаски; Отв. ред. А. М. Ларин, М. М. Славин; Пер. с англ. Т. Морщаковой; РАН. Ин-т государства и права. – М., 1993. – 183 с.

273. Ходыревский С. М. Суд и судебное управление / С. М. Ходыревский. – Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1976. – 112 с.

274. Черниченко С. А. Возникновение и развитие советской судебной системы в Украине (1918-1925 гг.) / С. А. Черниченко // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – 2002. – Вип. 52. – С. 27-36.

275. Верховный Суд СССР / Чистяков Н. Ф.; Отв. ред.: Строгович М. С. – М.: Наука, 1984. – 184 с.

276. Чисніков В. М. Вищі судові органи України в особах (1917- 2001 рр.) / В. М. Чисніков // Юридичний вісник України. – 2002. – № 22. – С. 13-18.

277. Шевчук Р. М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти / Р. М. Шевчук // Філософські та методологічні проблеми права. – 2012. – № 2. – С. 25-31.

278. Штепа Е. В. Организационно-правовые основы взаимодействия органов судебного управления и Верховного Суда в России: историко-правовой аспект / Е. В. Штепа, Л. Г. Свечникова // Вестник Воронежского государственного университета. Серия Право. – 2012. – № 1(12). – С. 97-105.

279. Штепа Е. В. Правовые основы взаимодействия органов государственной власти и Верховного суда в РСФСР / Е. В. Штепа // Юрист-правовед. – 2012. – № 4. – С. 100-103.

280. Berman H. Justice in the USSR: An interpretation of Soviet law / Harold Joseph Berman. – Harvard University Press, 1963. – 450 p.

281. Kucherov S. The Organs of Soviet Administration of Justice: Their History and Operations. – Leiden, 1970.

282. Solomon P. H. Soviet Criminal Justice under Stalin / Peter H. Solomon Jr.; Cambridge [England]; New York: Cambridge University Press, 1996. – 520 s.

283. Juviler P. Revolutionary Law and Order: Politics and Social Change in the USSA / P. Juviler. – New York, 1976. – 276 p.

284. Huskey E. Lawyers and the Soviet State: The Origins and Development of the Soviet Bar, 1917-1939 / E. Huskey. – Princeton, N. J., 1988. – 273 p.

285. Huskey E. Vyshinsky, Krylenko, and the Shaping of the Soviet Legal Order / E. Huskey // Slavic Review. – 1986. – Vol. 46. – № 3-4. – P. 414-428.

286. Sharlet R. Stalin and Soviet Legal Culture / R. Sharlet // Stalinism / Ed. by R. Tusker. – New York, 1977. – P. 155-179.

287. Rittersporn G. T. Soviet Officialdom and Political Evolution: Judiciary Apparatus and Penal Policy in the 1930's / G. T. Rittersporn // Theory and Society. – 1984. – № 13. – P. 211-237.

288. Rittersporn G. T. Stalinist Simplifications and Soviet Complications: Social Tensions and Political Conflict in the USSA: 1933-1953 / G.T. Rittersporn – Char. Switzerland: Harwood Academic Publishers. 1991. – 346 p.

289. Oda H. Revolutionary Legality in the USSR, 1928-1930 / H. Oda // Review of Socialist Law. – 1980. – Vol. 6 – № 2. – P. 141-151.

290. Oda H. The CPSU and the Procuracy of the Eve of the Revolution from Above / H. Oda // *Ruling Communist Parties and Their Status under Law* / Ed. by D. A. Loeber – Dordrecht, 1986. – P. 115-127.

7. Довідкові та енциклопедичні видання

291. Енциклопедія українознавства. Загальна частина / Наук. т-во імені Т. Г. Шевченка. [Репринтне відтворення видання 1949 р.]; Ін-т української археографії НАН України імені М. С. Грушевського. – К.: АТ «Книга», 1995. – Т. 2. – С. 369-800.

292. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / гол. ред. В. Кубійович [Перевидання в Україні]; Наук. т-во імені Т. Шевченка у Львові; Фонд духовного відродження імені А. Шептицького. – Львів: «Атлас», 2000. – Т. 1. – [Абаза- Голов'янку]. – 400 с.

293. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / гол. ред. В. Кубійович [Перевидання в Україні]; Наук. т-во імені Т. Шевченка у Львові; Фонд духовного відродження імені А. Шептицького. – Львів: «Атлас», 2000. – Т. 8. – [Сигаревич-Тимковські]. – С. 2805-3200.

8. Дисертації та автореферати

294. Алакпаров К. А. Становление отечественного суда и формирование принципов судопроизводства в 1917-1936 гг.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Алакпаров Казим Алакпарович. – М., 2005. – 215 с.

295. Алакпаров К. А. Становление отечественного суда и формирование принципов судопроизводства в 1917-1936 гг.: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / К. А. Алакпаров. – М., 2005. – 20 с.

296. Бабий Б. М. Государственное строительство и право Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921-1925): автореф. дис. на соискание научн. степени доктора юрид. наук / 12.00.01 «Теория и история

права и государства; история учений о праве и государстве» / Б. М. Бабий. – К., 1963. – 54 с.

297. Бондаренко Д. В. Юридическая ответственность в условиях военного положения: На опыте Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бондаренко Дмитрий Владимирович. – М., 2005. – 223 с.

298. Брыжинская Е. В. Формирование и развитие судебных органов Мордовии в 1917-1937 гг.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Брыжинская Елена Владимировна. – Саранск, 2006. – 231 с.

299. Грищенко И. А. Законодательство об уголовном судопроизводстве по преступлениям против советской власти и его реализация в период наиболее масштабных политических репрессий в СССР: 1934-1941 гг.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Грищенко Ирина Алексеевна. – Краснодар, 2007. – 223 с.

300. Епифанов А. Е. Ответственность за военные преступления, совершенные на территории СССР в период Великой Отечественной войны: Историко-правовой аспект: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01 / Епифанов Александр Егорович. – М., 2001. – 445 с.

301. Казаков А. И. Органы судебного управления РСФСР в период с 1930 по 1970 гг.: дис. ... канд. юрид. наук: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Казаков Алексей Иванович. – Свердловск, 1984. – 212 с.

302. Казаков А. И. Органы судебного управления РСФСР в период с 1930 по 1970 год: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. И. Казаков. – Свердловск, 1984. – 17 с.

303. Какоурова Н. А. История органов суда и прокуратуры Иркутской области в 1920-1930-е гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Какоурова Наталья Аркадьевна. – Иркутск, 2006. – 238 с.

304. Кодинцев А. Я. Государственная политика в системе органов юстиции СССР в 1933-1956 гг.: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01 / Кодинцев, Александр Яковлевич. – Екатеринбург, 2010. – 576 с.

305. Кодинцев А. Я. Государственная политика в системе органов юстиции СССР в 1933-1956 гг.: автореферат дис. на соискание научн. степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 – «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве»/ А. Я. Кодинцев. – Екатеринбург, 2010. – 21 с.

306. Лезов И. Л. Советский суд в 1917-1940 гг.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Лезов Игорь Леонидович. – М., 1998. – 161 с.

307. Лезов И. Л. Советский суд в 1917-1940: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве»/ И. Л. Лезов. – М., 1998. – 24 с.

308. Лысов В. А. Карательная политика Советского государства и особенности судопроизводства по государственным преступлениям в период Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Лысов Виктор Анатольевич. – Краснодар, 2008. – 223 с.

309. Македонская В. А. Проблемы организации и идеологического обеспечения восстановительного процесса в освобожденных районах в годы Великой Отечественной войны: по материалам Российской Федерации: дис. ... доктора ист. наук: 07.00.02 / Македонская Вера Александровна. – М., 2005. – 514 с.

310. Михеев Д. Ю. Суды Сибири в условиях радикальной перестройки общественных отношений (1928-1938 гг.): автореф. дис. на соискание научн. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Д.Ю. Михеев. – Новосибирск, 2012. – 24 с.

311. Обухов В. В. Правовые основы организации и деятельности военных трибуналов войск НКВД СССР в годы Великой Отечественной войны 1941 - 1945 гг.: Историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Обухов Вячеслав Вячеславович. – М, 2002. – 228 с.

312. Слюсарева О. И. История развития судебной системы на Северном Кавказе в 20-х - 40-х годах XX века: На примере Ставропольского и

Краснодарского краев: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Слюсарева Ольга Ивановна. – Ставрополь, 2002. – 183 с.

313. Сердюк В. В. Правовой статус Верховного Суду України в системі судової влади.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню доктора юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / В. В. Сердюк. – Харків, 2009. – 38 с.

314. Сусло Д. С. Развитие органов правосудия и их деятельность в Украинской ССР (1918-1972 гг.): автореф. дис. на соискание научн. степени доктора юрид. наук: 12.00.01; 12.00.08 / Д. С. Сусло. – К., 1973. – 41 с.

315. Тарасенко Ф. Г. Организация и деятельность советских судебных органов: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: [б.с.] / Ф. Г. Тарасенко. – К., 1957. – 15 с.

316. Усеїнова Г. С. Становлення та розвиток судової системи України 1921-1929: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Усеїнова Ганна Сергіївна. – Харків, 2011. – 223 с.

317. Филоненко В. С. Деятельность органов прокуратуры Воронежской области в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Филоненко Варвара Сергеевна. – Воронеж, 2010. – 216 с.

318. Хохлов А. В. Восстановительный процесс в освобожденных районах РСФСР в годы Великой Отечественной войны и послевоенный период (1941-1953 гг.): дис. ... доктора ист. наук: 07.00.02 / Хохлов Александр Валентинович. – Воронеж, 2009. – 456 с.

319. Шабалина Е. И. Историко-правовое исследование места и роли органов прокуратуры в механизме Советского государства: 20-30 гг. XX века.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шабалина Евгения Ивановна. – М., 2007. – 187 с.

320. Шабанова И. К. Становление и развитие советской судебной системы в Среднем Зауралье: 1918-1938 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Шабанова Инна Константиновна. – Тюмень, 2009. – 226 с.

321. Шабанова И. К. Становление и развитие советской судебной системы в Среднем Зауралье: 1918-1938 гг.: автореф. дис. на соискание научн. степени

канд. ист. наук: 07.00.02 «Отечественная история» / И. К. Шабанова. – Тюмень, 2009. – 26 с.

322. Широкова А. А. Организационно-правовые основы деятельности советской прокуратуры в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: (историко-правовое исследование): автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А. А. Широкова. – М., 2010. – 24 с.

323. Шкрыль Е. О. Становление и организационно-правовое развитие судебного управления и судебного надзора в РСФСР (1917-1940 гг.): историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шкрыль Екатерина Олеговна. – Краснодар, 2005. – 180 с.

324. Штепа Е. В. Правовое положение Верховного Суда в судебной системе РСФСР (1923-1991 гг.): автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Е. В. Штепа. – Белгород, 2013. – 22 с.

325. Штепа Е. В. Правовое положение Верховного Суда в судебной системе РСФСР (1923-1991 гг.): дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Штепа Евгений Викторович. – Ставрополь, 2013. – 173 с.

9. Електронні ресурси

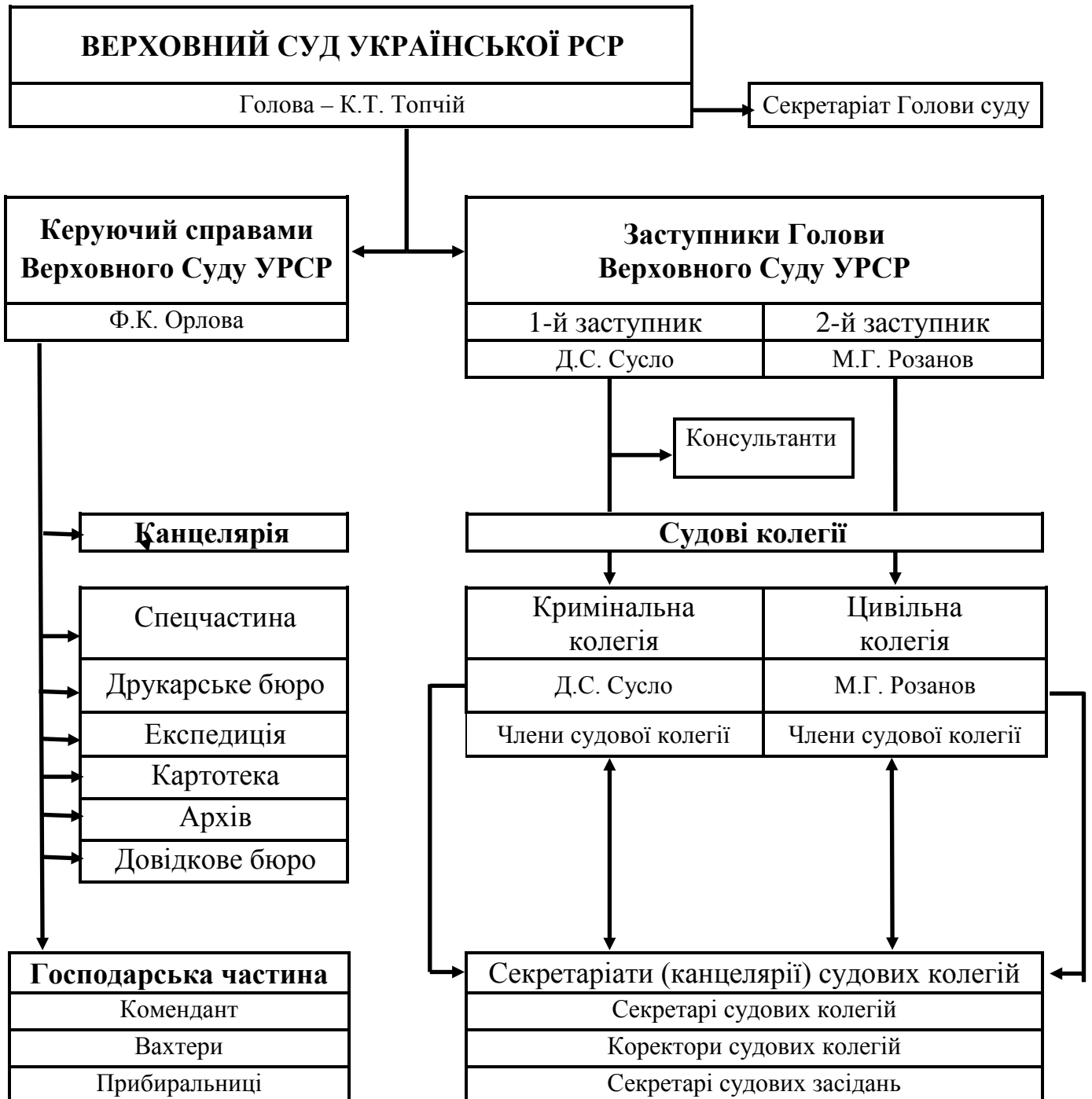
326. Офіційний сервер Верховного Суду України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>

ДОДАТКИ

Додаток А

Схема 1. Організаційна структура Верховного суду Української РСР у вересні-грудні 1943 р.

Примітка. Схему складено автором за даними: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 2, арк. 51, 63, 80.

Таблиця 1. Касаційне кримінальне провадження у Верховному Суді Української РСР у першому півріччі (січень-червень) 1944 р.¹

Статті КК УРСР	Надійшло справ	Розглянуто справ	Наслідки касаційного розгляду (в особах)					
			Вирок залишено в силі	Вирок змінено з перекваліфікацією статті	Вирок змінено без перекваліфікації статті	Вирок скасовано на стадії досудового слідства	Вирок скасовано на стадії судового розгляду	Справу закрито
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
54-3	11	11	7	-	4	-	-	-
54-10	35	35	26	-	3	4	1	1
54-14	16	16	5	2	3	2	2	2
56-20	5	5	1	-	3	-	-	1
56-21	1	1	-	2	-	-	-	-
97	19	15	12	1	16	-	3	3
98	1	1	-	-	1	-	-	-
104	2	2	2	1	-	-	-	-
127	2	2	2	-	-	1	1	-
146	1	-	-	-	-	-	-	-
170«Г»	2	2	1	-	7	-	-	-
174-1	3	3	6	-	-	-	-	-
Постанова ЦВК і РНК СРСР від 7.08. 1932 р. ²	3	3	19	-	-	-	-	-
Указ ПВР СРСР від 6.07. 1941 р. ³	1	1	1	-	-	-	-	-

Примітки:

1. Таблицю складено автором за даними: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1371, арк. 8, 11.

2. Постанова ЦВК і РНК Союзу РСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р.

3. Указ Президії Верховної Ради Союзу РСР «Про відповідальність за розповсюдження у військовий час неправдивих чуток, що збуджують тривогу серед населення» від 6 липня 1941 р.

Таблиця 2. Касаційне кримінальне провадження у Верховному Суді Української РСР у 1945 р. (представницька вибірка)¹

Статті КК УРСР	Відібрано справ по цій категорії	Наслідки касаційного розгляду					
		Вирок залишено в силі	Вирок змінено з перекваліфікацією статті	Вирок змінено без перекваліфікації статті	Вирок скасовано на стадії досудового слідства	Вирок скасовано на стадії судового розгляду	Справу закрито
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
56	7	5	1	-	-	-	1
97	7	4	-	3	-	-	-
98	1	1	-	-	-	-	-
104	4	4	-	-	-	-	-
127	3	2	-	-	-	-	1
139	1	1	-	-	-	-	-
170	4	4	-	-	-	-	-
174	4	3	1	-	-	-	-
196	2	2	-	-	-	-	-
Постанова ЦВК і РНК СРСР від 7.08. 1932 р. ²	12	11	1	-	-	-	-
Всього	45	37	3	3			2

Примітки:

1. Таблицю складено автором за даними: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 15, 16.

Таблиця 3. Результати наглядового кримінального провадження у Верховному Суді Української РСР у першому півріччі (січень-червень) 1944 р.¹

Суб'єкти подання скарг, листів і протестів	Всього подань	Рішення ВС УРСР		Залишились нерозглянутими на 1.07.1944 р.
		Винесено протестів	Відмовлено у винесенні протесту	
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Громадяни	548	364	167	17
Голови народних судів	14	8	4	2
Голови обласних судів	55	34	20	1
НКЮ УРСР	-	-	-	-
УНКЮ областей	179	141	26	12
Прокурор УРСР	125	117	8	-
Разом	921	664	225	32

Примітка. Таблицю складено автором за даними: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1371, арк. 18 зв.

Таблиця 4. Наглядове кримінальне провадження у Верховному Суді Української РСР у 1945 р. (представницька вибірка)¹

Суб'єкти подання скарг, листів і протестів	Відібрано справ по цій категорії	Рішення ВС УРСР	
		Винесено протестів	Відмовлено у винесенні протесту
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Громадяни	91	2	89
Голова ВС УРСР	6	6	-
Прокурор УРСР	3	2	1
Разом	100	10	90

Примітка. Таблицю складено автором за даними: ЦДАВО України, ф. 24, оп. 16, спр. 17, 18,19.

Таблиця 5. Касаційне цивільне провадження у Верховному Суді Української РСР у січні-травні 1944 р.¹

Категорії цивільних справ	Всього надійшло судових справ	Із них:		Наслідки розгляду справ		
		Розглянуто	Залишилось нерозглянутими на 1.06.44 р.	Скасовано з передачею на новий розгляд	Скасовано з закриттям справи	Залишено в силі
<i>1</i>	2	3	4	5	6	7
Житлові справи	3	2	1	1	1	-
Справи про повернення великої рогатої худоби	1	1	-	-	-	1
Майнові спори	2	1	1	1	-	-
Спори між юридичними особами	2	1	1	-	1	-
Аліментні справи	1	1	-	-	-	1
Право власності на будинки	1	1	-	1	-	-
Всього	10	7	3	3	2	2

Примітка. Таблицю складено автором за даними: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1371, арк. 22-22зв.

Таблиця 6. Динаміка розгляду скарг громадян на рішення народних і обласних судів у цивільних справах Верховним Судом Української РСР у січні-червні 1944 р.¹

Всього надійшло скарг	Запитано справ по скаргам	Відмовлено в запиті справ	Терміни розгляду скарг			
			до 3-х днів	до 5-ти днів	до 10-ти днів	до 15-ти днів
1	2	3	4	5	6	7
1568	1247	321	830	398	322	18

Таблиця 7. Наглядове цивільне провадження у Верховному Суді Української РСР (січень-червень 1944 р.)²

Категорії цивільних справ	Всього надійшло справ	Із них:				Залишок справ на 1.07.1944 р.	Наслідки розгляду	
		За скаргами громадян	За поданням УНКЮ та обласних судів	За ініціативою голови ВС УРСР	За протестами прокурора УРСР		Відмовлено в опротестуванні	Принесено протестів
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Житлові справи	221	158	22	30	11	50	74	86
Справи про повернення корів	600	479	61	-	60	51	199	290
Про виключення з опису і повернення майна	171	108	35	-	35	23	36	84
Про право власності на будинки	64	52	9	-	3	18	21	22
Позови фізичних осіб до фізичних осіб	91	47	34	-	10	5	19	57
Позови про стягнення штрафів	11	3	6	-	2	-	2	7
Аліментні справи	14	11	2	-	1	-	5	8
Справи про розірвання цивільно-правових угод	12	8	3	-	1	-	3	8
Позови щодо встановлення юридичних фактів	8	-	8	-	-	6	1	1
Трудові спори	1	-	1	-	-	1	-	-
Всього	1200	866	181	30	123	154	360	563

Таблиця 8. Наслідки наглядового розгляду цивільною колегією Верховного Суду Української РСР протестів його голови та прокурора УРСР на рішення народних і обласних судів у цивільних справах (січень-червень 1944 р.)³

Категорії цивільних справ	Всього опротестовано справ	Наслідки розгляду протестів:				
		Скасовано з передачею справ на новий розгляд	Змінено	Скасовано із закриттям справи	Залишено в силі рішень народних судів зі скасуванням ухвал обласних судів	Відхилено протестів
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Житлові справи	97	70	1	18	7	1
Справи про повернення корів	350	266	8	31	44	1
Про виключення з опису і повернення майна	119	107	2	6	4	-
Про право власності на будинки	25	16	1	4	4	-
Позови фізичних осіб до фізичних осіб	67	61	-	2	4	-
Позови про стягнення штрафів	9	6	-	3	-	-
Аліментні справи	9	8	-	-	1	-
Справи про розірвання цивільно-правових угод	9	9	-	-	-	-
Позови щодо встановлення юридичних фактів	1	1	-	-	-	-
Трудові спори	-	-	-	-	-	-
Всього	686	544	12	64	64	2

Примітки.

1. Таблицю 6 складено автором за даними: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1371, арк. 22 зв.

2. Таблицю 7 складено автором за даними: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1371, арк. 23.

3. Таблицю 8 складено автором за даними: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1371, арк. 23.